

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	15
'Aho	Tu'apulelulu, 14 Mā'asi 2018

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua
Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

Sēmisi Taelangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 15/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho: Tu’apulelulu 14 Mā’asi, 2019
Taimi: 10.00 pongipongi.*

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		4.1 Fika 11/2019: Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2019
		4.2 Fika 12/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa’anga Hu Mai 2019
		4.3 Fika 13/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Ngaue’aki 2019
		NGAAHI TU’UTU’UNI
		4.4 Fika 1/2018: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Pule’i) ‘o e Sino’i Pa’anga Malolo Mei He Ngaue 2016

	4.5 Fika 3/2018: Ngaahi Tu'utu'uni Ki He Ahi 2016
	4.6 Fika 7/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ki He Toutai (Kolo Matatahi) 2016
	4.7 Fika 8/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2017
	NGAAHI LIPOOTI FAKATA'U
	4.8 Komisoni ma'ae Kau Ngaue Fakapule'anga 2015/2016 & 2016/2017
	4.9 Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2017/2018
Fika 05	NGAAHI TU'UTU'UNI
	5.1 Fika 1/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2018
	5.2 Fika 2/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau 'Ekisia 2018
	5.3 Fika 3/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2018
	5.4 Fika 4/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tukahau 'Ekisia 2018
	5.5 Fika 5/2019: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Vahenga Malolo 'a e Kau Tau 'A 'Ene 'Afio 2018
	5.6 Fika 6/2019: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa'anga

		Hu Mai 2018
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	9
Lotu	9
Ui ‘a e Fale	9
Poaki.....	9
Me’a ‘Eiki Sea.....	10
Kakato Lipooti ‘Ateni Seniale ki he polokalama talatalanoa mo e kakai	10
Fokotu’u ke lele Fale Alea he uike ua ka hoko	11
Kole ki he Sea ke fakatau folofola ki he Tu’i ke toloi taimi tapuni fakalotofale Fale	11
Kole ke tuku Tu’i ke tau’atāina.....	12
Fakatonutonu ko e ‘uhinga e kole makatu’unga kei ‘i ai ngāue Fale ke fakahoko	12
Tui Palēmia ‘ikai fakapotopoto ke kole ki he Tu’i fakalōloa taimi ngāue e Fale	12
Poupou ke lele Fale toki ‘osi ki he ‘aho 27 Mā’asi	13
Tapou ke ‘ave lao fai ai longoa’a ke talanga’i fakalelei mo e kakai.....	13
Fakamahino ‘Eiki Sea ongo fokotu’u e Palēmia mo Vava’u 15	13
Taukave ke faka’apa’apa’i tu’utu’uni ‘osi tali e tohi māhina ngāue he Fale	14
‘UHINGA e fokotu’u kae lava ke ‘ave lao ki he kakai pea toki tāpuni e Fale	15
Fakama’ala’ala e Sea he fokotu’u ‘a Vava’u 15	15
Fakamahino ka hū mai ngaahi Lao Fakaanganga mo ha tohi Palēmia ngata ai ngāue’aki Kupu 131	15
Fakamahino ‘e fakahū mai Lipooti ‘Ateni Seniale & ngaahi Lao Fakaangaanga mo e tohi e Palēmia	16
Kole Vava’u 15 tukumai ha taimi ke fakaa’u e lao ki he kakai	16
Kole ke faka’apa’apa’i tu’utu’uni e Fale fekau’aki mo ‘ene tohi māhina ngāue.....	16
Poupou ke lele Fale Alea he uike kaha’u mo e uike kitu’a	17
Taukave ko e ngāue ‘a māmani ko eni kuo pau ke palani’i	17
Tui ‘Eua 11 ‘ikai totonu ke fai ha pāloti kae ngāue’aki e konisenisi	17
Fokotu’u ke hoko atu ngāue e Fale ke ngata ki he ‘aho 27 Mā’asi.....	18
Tokanga ki he fakamahu’inga’i he ni’ihi honau taimi	19
Taukave malava pē ke liliu taimi tēpile ‘a e Fale.....	19
Kole ke toloi uike taha ‘a e Fale Alea	19
Tapou ki he Sea ko e lao pē te ne fakatoka melino ‘o tu’uloa he fonua	20

Kole ki he Hou'eiki Nōpele ke nau foki mai ki ai ngāue Fale Alea	21
Pālōti'i tali fokotu'u Pule'anga hoko atu lele Fale ki he 'aho 27 Mā'asi.....	21
Lao Fakaangaanga fika 11/2019	22
Alea'i kupu 80-91 fekau'aki mo e ngaahi tautea	23
Kole ke to e ue'i ngaahi fokotu'utu'u ki he tautea he tukuhau ngāue'aki	23
Tokanga ki he kupu 48 fekau'aki tohi faka'atā mei he 'Ofisi Tukuhau	24
Kole ke fokotu'u ha Kupu fo'ou ke fakakalakalasi 'a e tohi faka'atā ki he pisinisi	25
Fokotu'u holoki mei he 'aho 14 ki he 'aho 5 ngāue ki he tohi faka'atā.....	25
Tokanga ki he totongi fakalao 'oku hā he Kupu 99 (1) (a).....	26
Tali Pule'anga ki he fehu'ia monu'ia fakalao ma'u he kau 'ofisa tānaki tukuhau.....	27
Hā he kupu 105 tautea ki he maumau lao kau 'ofisa	28
Fakamahino ngaahi hia 'oku fakafepaki'i he lao ki he kau 'ofisa tukuhau.....	29
Fakama'ala'ala he polokalama faka'ai'ai 'o e kau ngāue	30
Kole ke holoki ki he 'aho 7 'a e taimi ngāue ki he tohi faka'atā tukuhau.....	31
Fakama'ala'ala he founa lolotonga ngāue ki he tohi faka'atā tukuhau.....	31
Fokotu'u ke tali Lao Fakaangaanga fika 11/2019.....	32
Fehu'ia Kupu 19(1) (a)	33
Pālōti'i tali Lao Fakaangaanga ki hono Pule'i Ngaahi Ngāue Tukuhau Pa'anga Hū Mai 2019	35
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukuhau Pa'anga Hū Mai fika 12/2019.....	35
Tokanga ke monomono tō kehekehe he Lao Tukuhau Pa'anga Hū Mai & Lao Pa'anga Sino Mālōlō e Fale Alea	36
Pālōti'i 'o tali Lao Fakaangaanga fika 12/2019	37
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukuhau Ngāue'aki 2019	37
Fakama'ala'ala Pule'anga he Lao	37
Tokanga ke 'omai 'e he pisinisi ki he taha fakatau lēkooti 'ene fakatau	38
Fokotu'u na'a lava fokotu'u ha sisitemi hangē ko Fisi ke lava lekooti tukuhau <i>CT</i>	38
Fehu'ia pe 'oku fiema'u ke fakalao'i e tala ke tauhi e lēkooti fefakatau'aki.....	38
Poupou ki he sisitemi ngāue ke fakaivi Lao Tānaki Tukuhau Ngāue'aki.....	39
Tokanga ki he 'ikai potupotu tatau <i>CT</i> hilifaki 'i Tongatapu mo ē 'i he 'otu motu.....	39
Fakahā Pule'anga 'ikai tukuhau'i e fetukutuku kakai mo e koloa fakalotofonua.....	40
Malava ke fokotu'u ha sisitemi fakakomipiuta misini tauhi pa'anga kae fakafou he Tu'utu'uni	40

Fokotu’u ke fakatonutonu ke kakato e sila Tonga he lao ke tatau mo e lao fakapālangi.....	41
Fakamahino ko e fiema’u pe ia ‘a e Konisitūtone hono fakalea ha Lao Fakaangaanga	41
Fakahā Pule’anga kuo pau fai e ngāue ke fakahū sila ‘o Tonga he lao.....	42
Pāloti tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukupau Ngaue’aki 2019 & ngaahi fakatonutonu.....	44
Pāloti’i tali Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2019..	45
Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 12/2019	46
Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 13/2019.....	47
Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2018.....	48
Fokotu’u ‘oua tute ngaahi koloa ki he folau vakapuna & vakatahi fakalotofonua	50
Tali Pule’anga fokotu’u ‘Eua 11 ke tokonia tafa’aki ki he tute ngaahi koloa ki he vakapuna & vaka tahi	51
Fokotu’u ke to’o mo e tute he palau ke tokoni he tafa’aki e ngoue	52
Tokanga ki he tute ‘ekisia ngaahi me’alele fo’ou kae ‘ikai kau ai me’alele motu’a.....	52
Pāloti’i ‘o tali Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2018.....	54
Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau ‘Ekisia 2018	54
Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni fika 3/2019.....	57
Tu’utu’uni Fika 3/2019 ki he Tute Kasitomu 2018.....	57
Pāloti’i ‘o tali Tu’utu’uni fika 3/2019	58
Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni Fika 4/2019	59
Tu’utu’uni Fika 4/2019 Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukupau ‘Ekisia 2018.....	59
Pāloti’i ‘o tali Tu’utu’uni fika 4/2019	60
Tu’utu’uni Fika 6/2019 – Fakatonutonu ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai	61
Tu’utu’uni Fika 6/2019	61
Pāloti’i ‘o tali Tu’utu’uni fika 6/2019	63
Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni Fika 5/2016.....	63
Tu’utu’uni Fika 5/2019	64
Fehu’ia uesia e tānaki pa’anga tukupau he faka’atā ngaahi koloa mei he tute & CT	66
Fie ‘ilo ko hai ‘e Sea he Fale Alea he folau ‘a e ‘Eiki Sea.....	66
Kelesi.....	67
Fakmā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea.....	68

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tu’apulelulu, 14 Mā’asi 2019

Taimi: 1005-1010 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*)

Lotu

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ke mou hiva mai e lotu e ‘Eiki.

(Na’e kau kotoa e Hou’eiki Mēmipá hono hiva’i e lotu ‘a e ‘Eiki.)

‘Eiki Sea: Kalaké ke ui e Hou’eiki Mēmipá.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, tapu mo e Palēmiá mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapinetí, tapu mo Hou’eiki fakatapu mo e kau Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘atā ke fakahoko ‘a e ui e Falé ki he pongipongi ní, ‘aho Tu’apulelulu 14 ‘o Mā’asi, 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki Mēmipá.)

<002>

Taimi 1010-1015

(...hoko atu ‘a e ui ‘o e Falé...)

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu’a.

‘Eiki Sea: ‘Io.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Minisitā Mo’ui mo e Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule’anga, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Vaha’i, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a.

Poaki

Sea ko e ngata’anga ē taliui, ko e poaki ko Siaosi ‘Ofa ki Vahafolau Sovaleni ‘oku poaki folau, toenga ‘o e Hou’eiki Mēmipá ‘oku ‘ikai tali honau ui, ko e ‘Eiki Minisitā Mo’ui ‘oku poaki ‘e toki me’a tōmui mai, ko kinautolu ‘oku ‘ikai ke tali mai honau ui ‘oku ‘i ai ‘a e tui te nau me’a tōmui mai pē, mālō ‘Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'Afio 'a e Ta'ehāmai 'i hotau lotolotonga, tapu pea mo 'Ene 'Afio, Tama Tu'i, Tupou VI, tapu pea mo e Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u, tapu pea mo e 'Eiki Palēmia, tapu atu ki he Hou'eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kakai.

Mālō ho'omou laumālie lelei hou'eiki ki he pongipongi ni, 'oku ou fakatokanga'i 'oku kei tu'uma'u pē Hou'eiki Nōpele 'i he'enua fokotu'u, kā 'oku ou tui na'e 'ikai ke tau 'a e alea 'a e Pule'anga pea mo nautolu 'aneuhu. Kaekehe hou'eiki ko 'etau tu'utu'uni 'oku ma'u pē 'a e *quorum* 'a e Fale Alea. Pea 'oku ou fie fakamanatu atu Hou'eiki ko e fakatatau ki he'etau tohi māhina ko e 'aho faka'osi eni fakataha 'a e Fale, kimu'a pea tāpuni 'i he 'aho 28.

Hou'eiki ko 'etau 'āsenita ngāue ena kuo 'osi tufa atu ke mou me'a ki ai, na'e lava 'a e Lao Fakaangaanga 'e 3, kuo paasi 'aneafi pea ko e toenga 'etau ngāue 'oku lolotonga 'i he Kōmiti Kakato. Me'a mai 'Eiki Palēmia.;

'Eiki Palēmia: Fakatapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu atu ki he toenga 'o e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tau fakafeta'i ki he 'Otua Māfima'fi 'i he tauhi hao kuo fai ki he'etau mo'ui 'o tau to e fakatahataha mai 'i he pongipongi ni 'oku laumālie lelei pē Hou'eiki Mēmipa.

Kakato Lipooti 'Ateni Seniale ki he polokalama talatalanoa mo e kakai

'Eiki Sea, na'e fai 'a e ki'i fakataha pea mo e Hou'eiki Nōpele 'aneuhu pea hangē ko ho'o me'a mai ko ia na'e toki 'osi, ne fai pē 'emaui feinga ke mau loto taha kae me'apango pē na'e mau a'u pē 'o fu'u si'isi'i ē nounou 'a e taimi pea 'ikai ke mau lava ke mau loto taha, faaitaha 'i he fakataha ne mau feia. Ko e fokotu'u atu 'e he ki'i motu'a ni, ko e motu'a ni ko e Līpooti ko ē 'a e 'Ateni Seniale 'oku kakato, kā 'e toki fakahū mai pē 'i he 'aho ni pē. 'Oku ou tui pē 'e vave hono 'omai pea ko e taimi ko ē 'e fakahū mai ai ki heni 'e fakahū atu ia 'e he motu'a ni ki he Feitu'u na. 'A ia Hou'eiki ko e kakato ia *consultation* na'e fakahoko ko ē, pea ko e *consultation* ko ia na'a tau mou me'a kātoa ki ai, na'e fakahoko mai 'e he ...

<005>

Taimi: 1015-1020

'Eiki Palēmia : .. letiō, pea 'oku ou tui ko e *consultation* lelei taha eni he na'e lava ke hū 'a e le'o 'o e 'Ateni Senialé, 'o ne hanga 'o fakafofonga'i 'a e Hou'eiki Minisitā, he ko ia ko e fale'i faka-Lao ia 'a e Pule'angá, pea ko e tokotaha eni na'e kau 'i hono alea'i e Laó, he talanoa'i e Laó he taimi na'e fakahū atu ai ki he Kapinetí, pea toki 'ave ki he Fale Aleá. Kaikehe, kuo kakato 'a e ngāue, Kau Fakafofonga, 'a e Kapinetí, 'i hono fakahoko e tu'utu'uni 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 'a e Falé. Ko 'etau Tu'utu'uni foki, ka u toe fakamanatu atu. Ko ia 'oku ne fakahū mai ha Lao Fakaangaanga ki Fale ni, ko ia 'oku 'a'ana e fatongia mo e ngafa ke fakakakato e ngaahi me'a kotoa pē, 'o kapau 'oku fiema'u ha *consultation*, ko hono fatongia. Hou'eiki kuo kakato e ngāue 'a e Pule'angá, kuo fakahū mai ki heni, pea na'e loto e Falé ke fakafoki kitu'a, pea

fakafoki kitu'a kae fai e *consultation*. Pea hangē ko ia kuo mou mea'i kotoa, na'e fakahoko eni 'i he letiō, pea na'a tau fanongo kātoa pē ki ai. Ko e lipooti 'e toki fakahū mai, ka 'oku ou fie fakahā atu pē kiate kimoutolu, ko kimoutolu 'oku 'i ai ha'amou tāla'a 'o pehē 'oku 'ikai ke 'i ai hamou le'o, pea na'e 'ikai ke lava ke mou telefoni mai, 'oku hangē ko ia na'e 'osi fakahā atu pē 'e he 'Ateni Senialé, 'oku 'atā kiate kimoutolu ke mou fakahū mai ho'omou pepa, pē ko e hā ha'amou fa'ahinga fetu'utaki mai ki heni. Kaikehe, ko e tu'unga ia 'oku 'i ai he 'aho ni, mo e tu'u ai e kau Fakafofonga ko eni 'a e Kapineti, mo kimautolu ko eni 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakaí.

Fokotu'u ke lele Fale Alea he uike ua ka hoko

'Eiki Sea, 'oku ou fie fakamanatu atu mo fakahoko atu pē ki he Feitu'u na, ko e founa totonu eni na'a mau ... fakatatau ki he Lao 'a e fonua ni, Lao 'a e Pule'angá, pea pehē ki he Tu'utu'uni 'a e Fale Aleá. Ko kimautolu 'oku 'amautolu ke fakahoko e *consultation*, pea na'a mau fakahoko ia, pea ko 'ene lava ia. Ko ia 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na ke ke to e toloi atu mu'a 'a 'etau Falé ki ha taimi 'e lava ke fakakakato 'a e me'a ko eni 'oku tokanga atu ki ai 'a e Pule'anga ko eni. Ko ia 'oku ou 'oatu'a e kole ko ia ki he Feitu'u na, ke tau hoko atu pē mu'a, kae 'oua 'e tāpuni hotau Falé he 'aho ni, ki he 'aho 28 pē ko e 'aho 27, pē ko e hā ha taimi 'e lava ke fakakakato ai e fatongia ko eni. Mālō.

Sāmiu Vaipulu : Sea, ki'i fakahoha'a atu mu'a.

'Eiki Sea : Vava'u 15.

Kole ki he Sea ke fakatau folofola ki he Tu'i ke toloi taimi tapuni fakalotofale Fale

Sāmiu Vaipulu : Tapu mo e Feitu'u na, Sea. Tapu ki he 'Eiki Palēmia, kae 'uma'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea, na'e fai e fakatahá na'e kau ai e motu'a ni pea na'e fokotu'u mai pē ke u Sea. Pea na'e fai e fakatahá ia, na'e te'eki ai ke 'i ai ha felotoi, pea na'e tuku pē ke mau to e mātuku mai ke to e fai ha feme'a'aki 'a e Hou'eiki Kapineti, ka mau to e fakatahá 'i ha taimi 'e to e fanongonongo ai, 'Eiki Sea. Pea 'oku ou faka'apa'apa 'aupito pē ki he me'a 'a e Palēmiá, ka 'oku hangē kiate au 'oku te'eki ai ke lava ha fakatahá 'a e Kapineti, ki he me'a ko eni. Ka kuo 'osi mahino pē 'a e fiema'u ko ē 'a e Hou'eiki. Ko 'enau faka'amú 'oku taha pē, ko 'enau faka'amú ke fai e *consultation*. Pea, Sea, 'i hoku fatongia ko ē, Sea, na'a ku fokotu'u ange, fēfē he 'oku hangē ko ē 'oku fiema'ú, kuo pau ke tali kimu'a 'i he Patiseti ko ē 'o e ta'u ni. Ke fēfē ke kole atu ki he Feitu'u na, ke fokotu'u ki he 'Ene 'Afió, toloi 'a e *soft closing* kimui 'i 'Epeleli, kae fai e *consultation*, pea tau to e ...

<006>

Taimi: 1020-1025

Sāmiu Vaipulu : ...foki mai pe Falé, 'o hoko atu hili ha uike 'e 1 pē 2, kae lava fakatou lava pē ongo tafa'akí, lava mo ē, ka 'oku te'eki ke lava ha feme'a'aki ki ai 'a e Hou'eiki Sea, ka ko e anga pē ia e fakakaukau. Ke lava ke solova e ongo tafa'akí lōua he 'oku 'ikai ke tui e ni'ihī, ki he founa *consultation* ko eni, pea makatu'unga mei ai 'a e fakakaukau. Ko e fakakaukau pē ia na'e fokotu'u 'Eiki Sea ka 'oku tukuatu pē ki he Feitu'u na ko e hā ha'amou tu'utu'uni. Mālō Sea.

Kole ke tuku Tu’i ke tau’atāina

'Eiki Palēmia : Sea, fakamolemole pē mu’a kau to e ki’i fakamahino atu e me’a ko eni. ‘Oku ou tui ‘oku ‘ikai ke totonu ke tau fakahoha’asi e Tu’i ‘i he *issue* ko eni. Ko e hala ko ia na’a tau fou mai aí, na’e totonu pea na’e ‘ikai ke mau maumau’i ‘e tautolu ia ha tu’utu’uni, ko e laó pē ia. Ka ko ‘eku fokotu’u atú, ko ‘etau to e o ko eni ki he Tu’i, ke kaunoa mai e Tu’i ‘i he ngāue ‘a e Falé ni? ‘Oku ou fokotu’u atu, kuo ‘osi fokotu’utu’u e fonuá ni pea ‘oku ‘i ai hono lao mo hono tu’utu’uni, ko e Fale Alea eni pea ‘oku ‘i ai e founa. Pea kapau ko ho’omou fokotu’u ke tuku ‘etau ngāue ‘i Falé ní, ka tau to e o ki he Tu’i, ‘oku ou fokotu’u atu ‘oku ‘ikai ke tui ‘a e tēpile ko ení, ke tau fakahoha’asi e Tu’i, he ‘oku ‘osi ‘i ai pē e founa fakalao ke tau ‘alu mo e tu’utu’uni ‘a e Falé ni. Ko ‘etau toutou feinga ko eni ki he Tu’i ‘oku ou kole atu mou ‘ofa mai. Tukuange e Tu’i ke tau’atāina...

Sāmiu Vaipulu : Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea : Me’a mai Vava’u 15.

Fakatonutonu ko e ‘uhinga e kole makatu’unga ke ‘i ai ngāue Fale ke fakahoko

Sāmiu Vaipulu : Ko e fakatonutonu ‘oku ‘ikai ko ha’atau kaunoa ‘atautolu he Tu’i, ko ‘etau fakahoko ki ai, ko e ngāue ‘a e Falé ‘oku kei lahi ‘a e me’a ke fai, ‘oku makatu’unga ai ‘a e tuku ē kae lava ‘o fai ‘a e fealelea’aki ko ení 'Eiki Sea. Ko e ‘uhingá pē ia ‘oku ‘ikai ko ha’atau tu’utu’uni atu ‘atautolu ki he ‘Ene ‘Afió, ke fai e me’a ko ē mo ē. Ko ‘etau kole, mālō Sea.

Tui Palēmia ‘ikai fakapotopoto ke kole ki he Tu’i fakalōloa taimi ngāue e Fale

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea, kapau ko e anga ē ‘etau ngāue ko e ‘ikai pē ke tali ‘e ha faha’i ia ‘e taha e me’á, pea tuku ā ia heni ka tau lele ki he Tu’i. ‘Oku ou kole atu, ko e Fale eni te tau fai ai ‘etau talanoá, he ‘oku ‘i ai e tu’utu’uni mo e lao ke tau fou ai. Ko u fokotu’u atu ‘ikai ko ha founa totonu ia, ke tau fakahoha’asi e Tu’i he *issue* ko eni. Ko e hā e ‘uhinga ke tau o ai ki he Tu’i lolotonga ko iá ‘oku ‘i ai e founa kuo tofa mai ‘e he laó mo e Konisitūtoné ke tau fou ai. Ko e founa totonu eni ‘oku mau fokotu’u atú. Mou fakamolemole ‘oku ‘ikai ke mau maumau’i ha tu’utu’uni. Ko e lao na’a mau fakahū mai pea ko e totonu fakahoko atu ‘e mautolu ‘emau *consultation*. ‘Oku ‘ikai tonu ke mou hanga ‘o fehu’ia e me’a ko ia. Mou kātaki fakamolemole pē, ‘oku ‘atā pē ke mou hanga ... Ka te tau to e fēfē ko e tu’utu’uni ia? Ko e Tu’utu’uni ko ia ‘oku ne fakahoko mai ha lao, ko ia te ne fai ‘a e *consultation*, pea kuo ‘osi fai. Pea kapau te mou holi kimoutolu ‘oku ‘ikai ke mau loto ki ai pea mou lele kimoutolu ki he Tu’i, kole atu ke tuku ‘a e founa ko ená, ‘oku ‘ikai ko ha founa fakapotopoto ia.

Sāmiu Vaipulu : Kātaki pē Sea tapu mo e Feitu’u na, ‘oku hangē kiate au ia ‘oku ‘uhinga mai ‘a e 'Eiki Palēmia ia, ko e o ki he Tu’i, ke fokotu’u atu ke fai ha fa’ahinga tu’utu’uni. ‘Ikai, ko e ‘ai ke toloi ke fakahoko ki he ‘Ene ‘Afió ke toloi e ‘aho *soft closing*, kae lava e ‘ū fatongia ko eni ‘o e Falé, ke lava lelei Sea. ‘Oku ‘ikai ko e ‘ai ia ko e ‘ai ke feinga’i ke *dissolve* e Fale Aleá pē hā. ‘Ikai. Ko e fokotu’u ko e kole, tukuatu kae fai e ngāue ki he me’a ko eni ‘oku makatu’unga ai ‘a e tu’unga ‘oku a’u ki ai ho Falé ‘i he ‘ahó ni Sea.

Poupou ke lele Fale toki 'osi ki he 'aho 27 Mā'asi

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ka u ki'i tokoni atu ke laumālie lelei pē ki ai? Tapu pea mo e Seá, tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa. 'Oku ou tui au 'oku 'ikai ke 'i ai ha fepaki he ongo fakakaukaú. Ko e kole 'a e Palēmiá, ke lava mu'a ke tau ki'i toloi atu ki he 'aho 27 'aho 28 pea tau toki sio ki ai 'oku hangē 'oku te'eki ai ke lava lelei 'etau ngāué pea tau toki sio leva ke kole ki he 'Ene 'Afió ke lava ke *extend* 'a e taimi. Ko e 'uhingá pē 'e lava ke tau tali ke tau hoko atu mu'a ki he 'aho 27 hangē ko e fokotu'u mai 'a e Palēmiá, poupou'i atu. Pea ka toki 'oatu he taimi ko iá 'oku 'ikai ke 'osi ki ai, pea tau toki fiema'u ke to e *extend* pea toki 'uhinga lelei leva ke tau kole ki he 'Ene 'Afió. ...

<008>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: pē 'e lava ke to e *extend* atu, ko e ki'i fokotu'u atu pē ia mo e ki'i tokoni atu kātaki Sea. Mālō.

Tapou ke 'ave lao fai ai longoa'a ke talanga'i fakalelei mo e kakai

Sāmiu Vaipulu: Sea ko e, tapu mo e Feitu'u na Sea, kātaki pē he fa'a toutou tu'u hake 'o maumau'i e tu'utu'uni ho Fale. Ko e tu'unga ko ē 'oku a'u ki ai 'i he taimi ni. 'Oku 'i ai e faha'i 'e taha 'oku fiema'u ke fai e *consultation*. 'Oku 'i ai e founa *consultation* 'a e Pule'anga. 'Oku mahino mai ia 'oku 'i ai e ni'ihi 'oku ta'eloto ki ai pea 'oku 'ikai ke, pehē 'e he ni'ihi ko ē 'oku 'ikai ke lava 'o falala e ni'ihi ia ki he founa ko ia. 'A ia kapau te tau hoko atu 'Eiki Sea te tau vilovilo pē 'o fakafalala pē ki he pāloti ke pāloti ko ē tokolahi. Ka ko u tui ko e temokālati 'Eiki Sea ke tau, mo 'etau founa faka-Tonga tau fofola e fala ka tau alea fakalelei e kāinga 'Eiki Sea. 'Ikai ko ha me'a lahi. Ko e ki'i uike pē 'e taha kuo lava kātoa e 'ū me'a ko eni. Pea 'oku lava leva 'o foki mai 'o fai e ngāue ko eni 'oku faka'amu ki ai 'a e Pule'anga. Ko e me'a pē ia 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha, 'oku 'ikai ko e 'ai ke toloi ia ko ha me'a kehe. Tolo kae fakahoko e ki'i fatongia ko ē pea 'osi pē ia pea 'omai leva. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia Sea mahalo ko e fokotu'u atu ia 'a e Palēmia pea u poupou'i atu ke, kapau 'e uike taha 'oku 'ikai ke 'ilo pē ko e hā 'a e tu'utu'uni 'e fai ka ko e tu'u, ko e fokotu'u atu pea poupou'i ke fēfē ke tau 'ai mu'a 'a e 'aho 27 mo e 'aho 28 ke tau sio angē ki he ngaahi makatu'unga 'e lava atu ki ai 'a 'etau ngaahi ngāue. Pea ka tau toki a'u atu ki ai 'oku to e fiema'u ha taimi kehe pea tau toki, ka tau toki kolosi he ki'i fo'i mangafā ko ia he taimi 'oku tau a'u atu ai ki he 'aho 27. Ko e ki'i fokotu'u atu pē ia ko ena kuo 'osi fokotu'u mai pea 'oku 'ikai ke fepaki ia mo e fokotu'u mai 'a Vava'u 15. Ka tau toki a'u atu ki he fo'i mangafā ko ia he 'aho 27. Pea kapau 'oku tokamālie pea tau *soft close* ai pea kapau a'u atu 'oku kei lahi e ngāue pea tau toki hoko atu ki he fokotu'u ko ē 'a Vava'u 15. Ko u fokotu'u atu 'oku, poupou'i atu ke lava ke tau tali mu'a ia Sea kātaki.

Fakamahino 'Eiki Sea ongo fokotu'u e Palēmia mo Vava'u 15

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku mahino mai e fokotu'u mei he 'Eiki Palēmia pea mo e Fakafofonga 'o Vava'u 15, kole mai he 'Eiki Palēmia ke fakalōloa e 'aho ngāue ko eni 'a e Fale ni ke fakakau atu

e ‘aho 18 ‘o Mā’asi ki he ‘aho 27 ‘o Mā’asi koe’uhī pē ‘oku tau, ‘osi fakamahino’i mai ko e ‘aho 28 ‘oku tāpuni ai e Fale. Pea na’e to e fakamahino’i mai he ‘Eiki Palēmia ko e *public consultation* ki he lao ko eni na’e fakafōki Fika 1A ki he 6A na’e fakalao pea ‘oku ‘i he ma’u ko ē ‘Eiki Palēmia ‘oku fe’unga ia. Ko e fokotu’u mei he Vava’u 15 ke tau kole ki he ‘Ene ‘Afio ke fakalōloa e ‘aho ngāue ke ‘oua ‘e tāpuni e Fale he ‘aho 28 kae hoko atu ki ‘Epeleli. Na’e ‘ikai ke me’a mai e Vava’u 15 pē ko fē ‘aho ‘oku fokotu’u mai ke fakalōloa ki ai ka ko ‘ene faka’amu ke hoko atu pē ngāue e Fale ni ki ‘Epeleli ha ngaahi uike ai.

Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke fepaki e ongo fokotu’u ko e mahalo ko e me’a pē ‘oku tō kehekehe ai e fokotu’u ko eni e ‘Eiki Palēmia pea mo Vava’u 15 ko e founga ko ē *consultation* ko e fokotu’u ko eni ‘a Vava’u 15 ke fakalōloa e ‘aho ngāue e Fale ke fakafaingamālie’i ha to e *consultation* ‘a e ‘ū Lao Fika 1A hili ko ia ‘oku ‘osi me’a mai e ‘Eiki Palēmia, fe’unga pē uike ua ko ē ‘oku tānaki atu ki he’etau ‘aho ngāue, kakato e ‘Ateni Seniale Le’ole’o pea mo e ‘Eiki Minisitā Lao ‘a e *consultation* kimui ni pē. ‘A ia ‘oku ou tui Hou’eiki ko e, tonu ke tau kamata mei he fokotu’u fakamuimui ‘a ia ko e fokotu’u ia ‘a Vava’u 15 pē ‘e fai ha kole ki he ‘Ene ‘Afio ke fakalōloa e ‘aho ngāue ke ‘oua ‘e to e tāpuni e Fale he ‘aho 28 ‘o Mā’asi kae hoko atu ‘o toki tāpuni ha ‘aho ‘i ‘Epeleli. Me’a mai ‘Eua 11.

<009>

Taimi: 1030-1035

Taukave ke faka’apa’apa’i tu’utu’uni ‘osi tali e tohi māhina ngāue he Fale

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou’eiki ‘o e Fale Alea Sea. Ko ‘eku tu’u hake pē au ia ke fai mai mu’a ha ki’i fakama’ala’ala mei he Feitu’u na. Ko e polokalama ‘asenita ko ē ‘a e Falé, na’e ‘osi fai e fakataha ki ai ‘a e Kōmiti. Pea ‘osi tali ‘o fakahū mai ki he Falé ni. Pea tali ‘e he Falé ni, ‘o fakahoko leva ia ki he ‘Ene ‘Afio ‘Eiki Sea. Pea ko u tui ‘oku mahu’inga ke tau faka’apa’apa’i ‘a e tu’utu’uni na’e fai ‘e he Falé ni. Pea kuo ‘osi fakahoko ki he ‘Ene ‘Afio pea kuo finangalo lelei ke tāpuni e Falé ‘o hake ko ia ‘oku ke me’a maí. Ko u kole atu Hou’eiki. Ko e ngaahi me’a ko eni ‘oku tokanga ki ai e ‘Eiki Palēmia ko u tui ‘e laumālie lelei pē ‘Eiki Palēmia kapau kuo pehē ‘e he Pule’angá kuo fē’unga pea kakato ‘enau ngāue ko ē ‘oku faí, faka’ofo’ofa. Ko u tui ‘oku, fakahū mai ia ki he Falé ni ‘oku ‘i ai e ngaahi Kōmiti ‘e ‘ave ki ai ke nau ngāue ki ai. Pea tau toki foki mai hano fakaava e Falé ta’u ní ‘o hoko atu e ngāue ki ai ‘Eiki Sea. Ko e ngaahi Lao ko eni ‘Eiki Sea,

‘Eiki Sea: Kātaki pē ‘Eua 11 ko u kole atu ke ke fakama’ala’ala mai. ‘Oku ke ‘ikai ke ke pou pou ki he fokotu’u ‘a Vava’u 15 ke fakalōloa ‘etau ‘aho ngāue?.

Tevita Lavemaau: Ko ia ‘Eiki Sea. Ko u fakamaama atu pē me’a kuo ‘osi tali ‘e he Falé.

‘Eiki Sea: Kae faka’osi pē he ‘aho ni?.

Tevita Lavemaau: Ko ia.

‘Eiki Sea: Ko ia. Vava’u 15.

‘UHINGA E FOKOTU’U KAE LAVA KE ‘AVE LAO KI HE KAKAI PEA TOKI TĀPUNI E FALE

Sāmiu Vaipulu: Kātaki Sea tapu mo e Feitu'u na. Ko e ‘uhinga ‘a e fokotu’ú ‘Eiki Sea, ke ‘i ai ha fo’i vaha’a taimi ko ení, fai ai ‘a e *consultation* ki he Lao ko eni ‘oku ‘amanaki ke fakahū mai. Kae toloi leva ‘a e ‘aho ko ē ‘e tāpuni aí, mei he ‘aho 28 ki ha taimi kae feinga’i ke ‘osi ‘a e ‘ū Laó ‘i hono alea’i. Kae vaha’a taimi ko ē ‘oku fakalōloa aí ‘Eiki Sea, mai leva e Laó fakafoki mai ‘a e Lao ko eni ki he Falé ni ke fai ‘a e feme’a’aki ki ai. Ko e ‘uhinga pē ke lava ‘a e ongo tafa’aki lōua pē. ‘Oku fiema’u ‘e he Pule’angá hangē ko ia na’e me’a mai ki ai ‘a e Minisitā Laó, ‘a e Lao ko eni ‘i he, ki he patiseti ko eni ‘o e ta’u ní. ‘A ia ‘oku makatu’unga pehē ‘a e fokotu’u ko eni ki he, ke toloi e me’á ka ko e fo’i vaha’a taimi ko ení ‘ai ha fo’i uike 2 ke fai ai e *consultation* pea ‘osi ko iá pea toki fai leva hono tāpuni Sea. ‘UHINGA PEHĒ ‘Eku fokotu’ú. Mālō.

Fakama’ala’ala e Sea he fokotu’u ‘a Vava’u 15

‘Eiki Sea: Mālō kuo ‘osi mahino e fokotu’u ko eni ‘a Vava’u 15. Hou’eiki te u fakama’ala’ala atu e me’a ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a Vava’u 15. Ko ‘ene kole ke fakalōloa, ke toloi ‘a hono tāpuni ko eni e Fale Alea ke fakafaingamālie’i e Kupu 131. ‘A ia ‘oku ‘osi mahino na’e fakakakato ‘e he Pule’angá ‘enau *public consultation* ka ko ‘etau fakaongoongo eni ‘e to e fakafoki mai e Laó fakahū ki Fale Alea ni mahalo pē ‘anaí. Ko e taimi ko ē ‘oku fakahū mai ai e Lao Fakaangaangá, te tau fou he *process* Kupu 130 ‘o ‘uluaki lau e Laó. Pea te tau hoko hake leva ki he Kupu 131, ‘e malava ke ‘ave ‘e he Fale Alea ‘a e Lao tatau pē ‘o *public consultation* ‘i he malumalu ‘o e Fale Alea. Pea ko e fo’i founa ngāue ko iá, ‘e uike ia ‘e ua. ‘A ia ‘o kapau ‘e fakafoki mai e Laó ‘i he ‘aho ni, ko e uike kaha’ú ia pea mo e uike kitu’á. Pea līpooti mai leva ‘a e Kōmiti Laó mo e *public consultation* ki he Fale Alea, ‘uluaki uike ‘o ‘Epeleli. Pea toki hoko atu leva e feme’a’aki e Falé, ‘osi fakakakato e ngāue. Pea tau pehē pē ko e uike, ‘uluaki uike ‘o ‘Epelelí ‘e malava leva ke toki paasi e Lao ko iá. Pea tō pē ‘i loto ‘i he fiema’u ‘a e Pule’angá ke fakakakato e ngāue kimu’a ngata’anga ‘o e ta’u fakapa’anga ko ení. Ko u tui mahalo ko e me’a ia ‘oku feinga ki ai ‘a Vava’u 15. ‘Oku tonu ‘eku ma’ú pē ‘ikai.

Sāmiu Vaipulu: Ko ia Sea.

Fakamahino ka hū mai ngaahi Lao Fakaanganga mo ha tohi Palēmia ngata ai ngāue’aki Kupu 131

‘Eiki Sea: Ko ia Hou’eiki. Ko e fokotu’u ko eni ‘a Vava’u 15 ke tau kole ki he ‘Ene ‘Afió ke toloi ‘a e tāpuni e Falé ke fakafaingamālie’i e founa ngāue ko eni nau fakama’ala’ala atú, fakahū mai e Laó he ‘aho ni, *public consultation* uike kaha’ú, uike kitu’á, fakafoki mai e Laó uike, ‘uluaki uike o ‘Epelelí pea tau toki tāpuni. Ko e ...

<001>

Taimi: 1035-1040

‘Eiki Sea: ... fo’i *road map* ko iá ‘oku makatu’unga he fo’i me’a pē ‘e taha. ‘Uluakí ‘osi hono

fakahū mai e Lao Fakaangaanga 1A-6A ‘o kapau ‘e loto e Pule’angá ke ‘oua hoko e lao ko iá ko ha lao fakavavevave neongo ko e lao pē ia ‘e toe ‘i he’etau ‘asenitá, ‘e malava leva ke tau ngaue’aki Kupu 131 ke fakakakato ‘a e ngāue e Fale Aleá ki he *consultation*.

‘O kapau ‘e fakahū mai he Pule’anga ‘enau Lao Fakaangaangá pea to e ‘omai mo ha tohi mei he ‘Eiki Palēmiá ko ‘ene ngata ia e Kupu 131 pea hoko atu leva e ngāue e Falé ki he laó ‘o ‘ikai to e fai ha *public consultation* ‘i he malumalu ‘o e Fale Aleá. Ngaahi ‘īsiū ia ko u tui ‘oku tonu ke tau feme’a’aki ki ai Hou’eiki ke ‘omai ha tali pau mei he Pule’anga pē ko fē ‘a e hala te tau fononga aí te mou tuku mai ha faingamālie e Fale Aleá ke fakakakato e Kupu 131 ke ‘ave atu he Kōmiti Lao e *public consultation* pē te mou fakafoki mai e laó mo ha tohi mei he ‘Eiki Palēmiá ke fakavave’i e ngāué kae ‘oua ‘e lava ke fai e ngāue ko iá. Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Fakamahino ‘e fakahū mai Lipooti ‘Ateni Seniale & ngaahi Lao Fakaangaanga mo e tohi e Palēmia

‘Eiki Palēmia: Sea. Hangē ko e me’a ko ena ‘oku ke, ke ‘osi me’a mai ‘akí ‘oku kei tu’uma’u pē Pule’angá ia. ‘E fakahū mai ‘a e *report* he ‘aho ni fakataha mo e ‘ū laó fakataha mo e tohi fakamo’oni ki ai e motu’a ni me’a fakavavevave. Pea ko u fokotu’u atu ke tau pāloti he me’a ‘e ua ko iá mo e fakataha pē mo e kole atu ke tau hoko atu ki he ‘aho 27. Mālō.

‘Eiki Sea: Vava’u 15 ko ho’o fokotu’u ngali ta’e’uhinga ‘i he taimi ni he ko ena ‘oku tu’uma’u pē Pule’angá ‘i he’enua tuí.

Kole Vava’u 15 tukumai ha taimi ke fakaa’u e lao ki he kakai

Sāmiu Vaipulu: Sea ‘oku ‘ikai ke u lave’i au pē ko e hā e ‘uhingá he ‘oku kei lava pē ‘o alea’i e fo’i laó. Ka ko u kei tu’uma’u pē au ‘i he’eku fakakaukaú Sea mo ‘eku faka’amu ke lava fakatou lava kātoa e ‘ū tafa’akí ma’u e melinó mo e founa ngāue. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘o hangē ko e lau ‘a Toketā *Alof* fuoloa Sea ko u fa’a ngāue’aki pē he Falé ni, “‘*I kai ko ha mahaki eni ia ‘e mate ai ha taha ‘apongipongi.*’” ‘E mahaki pē ‘e tolonga ke ki’i tuku mai ha taimi. Ko e hā e fu’u fakavavevave fau ko iá ‘Eiki Palēmia ? Tuku mai ha taimi ke fakakakato pē mo e ‘ū me’a ko ē ‘oku ‘osi māhino pē tu’unga te tau ‘i aí kae tuku mai e taimí. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eua 11.

Kole ke faka’apa’apa’i tu’utu’uni e Fale fekau’aki mo ‘ene tohi māhina ngāue

Tēvita Lavemaau: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Falé ‘Eiki Sea. Ko u, ko e ‘Eiki Palēmia ia Sea kuo me’a mai tu’u pē ia mo e hala fononga ‘oku tofa he Pule’angá pea ‘oku tau faka’apa’apa’i pē ‘etautolu ‘Eiki Sea. Ka ko u tu’u pē ‘aku ‘Eiki Sea ke pou pou pē ki he fokotu’u ko ē na’a ku faí. ‘Oku ‘osi fai e tu’utu’uni ia ‘a e Falé ni ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘osi tā e siate folau ia ki he fonuá ni. Pea hangē ko e me’a ko ē ‘a e Fakafofonga Vava’u ‘ikai ko e mahaki ia ko eni kapau he ‘ikai ke tafa ‘apongipongi ‘e mate. ‘Ikai! ‘E tele pē ia ‘apongipongi ‘o toki tafa he ta’u kaha’u ‘e kei sai pē ia.

Ko ia ko u kole atu 'Eiki Sea tau faka'apa'apa'i e tu'utu'uni kuo fai ho Fale pea 'oku 'osi fakahoko ki he 'Ene 'Afiō. Ko e hā hono 'uhinga ke to e lele atu ai e Feitu'ú na 'Eiki Sea 'o fakahoha'asi 'Ene 'Afiō. Pea kapau leva he 'ikai ke tali he 'Ene 'Afiō pea ko e hā leva me'a 'e hoko? Ko ia ko u kole atu 'Eiki, tau faka'apa'apa'i e tu'utu'uni kuo fai he Fale ko ení pea tau faingamālie pē. Lava e *consultation* ia e Pule'anga tuku mai e laó ia ke mau ō mautolu mo ia ki homau ngaahi vāhenga mau pōpōtalanoa mautolu ia pea tau toki foki mai he teuteu 'etau Patiseti 'o hoko atu 'Eiki Sea. Mālō e ma'u faingamālie 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku kole atu ke tau pālōti. 'Eiki Minisitā Polisi.

Poupou ke lele Fale Alea he uike kaha'u mo e uike kitu'a

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole pē Sea ko e tapu mo e Feitu'ú na. Ko 'eku fakahoha'a atu pē au Sea poupou atu ke tau pālōti ka ko e me'a pē Sea ke māhino 'oku 'ikai ko e fokotu'u atu ia e Pule'anga ke to e fai ha fakahoha'asi 'Ene 'Afiō. Ko e tu'u ko ē 'etau polokalamá 'oku 'osi he 'aho ni 'a e Fale Aleá ka 'oku toki *soft close* ia ki he 'aho 28 'a ia ko e uike kaha'u mo e uike kitu'a he 'ikai ke fai ha ngāue ia. Ko e ongo uike ia 'oku fai ai e kole ke tau ki'i fakalōloa atu pē ki he 'aho 27 kae fai e ngāue Sea mālō.

<002>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Minisitā Polisi : Mālō 'aupito. Ko u poupou atu ke tau pālōti.

'Eiki Sea: Kalake! Vava'u 15! Me'a mai.

Taukave ko e ngāue 'a māmani ko eni kuo pau ke palani'i

Sāmiu Vaipulu: Sea, kātaki. Ko 'etau ngāue 'i mamani 'oku palani. Pea na'e 'osi fai 'a e ngaahi palani 'o fakatatau ki he polokalama ko ē. Ko hono 'ai ko eni ke tau to e ngāue 'i he uike kaha'u. 'Oku ou kole fakamolemole atu au Sea. Kuo 'osi 'i ai 'eku palani 'a'aku ia kuo 'osi, pea na'a ku 'osi poaki atu au 'i he uike 'e tolu kimu'a ki he Feitu'u na. Te u folau au 'apongipongi. Koe'uhi ko e tu'u ko ē 'a e polokalama ko ē. Pea kapau te tau to e liliu kitautolu he 'aho ni, koe'uhi pē ko e ...Kaikehe! Ko ia Sea, ko e ngāue 'a e tangata 'oku fa'u 'a e polokalama, 'oku 'ikai ke 'ai noa'ia.

Tui 'Eua 11 'ikai totonu ke fai ha pālōti kae ngāue'aki e konisenisi

Tevita Lavemaau: Sea! Tapu pea mo e Sea, mo e Fale 'eiki ni Sea. Na'a ke mea'i pē 'Eiki Sea, he teuteu ko eni 'a e fa'u 'o e polokalama ko eni ki he toenga 'o e ta'u ni. Na'e me'a pē ai e 'Eiki Palēmia. Na'e 'osi fakaangaanga 'a e Fale ni, ke kamata 'i he 'aho 2 'o Fepueli. Kole 'e he Pule'anga ke toki kamata 'i he 'aho 18, ko e 'uhinga kae fakakakato 'enau ngaahi ngāue. Pea 'oku hangē ko e me'a 'a e Hou'eiki. Motu'a ni ia, 'oku 'ai ke 'ave faka-falemahaki 'apongipongi 'Eiki Sea. Pea 'oku ou tui, kātoa 'a e Hou'eiki.. Kuo 'osi 'i ai 'a e 'u palani ia ki he taimi ko eni. Pea 'oku ou kole atu au 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ko ha me'a 'eni ia ke pālōti. 'Ikai ke u tui au ki ai 'Eiki Sea. 'Oku ou tui 'oku 'i he mafai pē 'a e Feitu'u na, ke ke fai Tu'utu'uni. 'Ai mu'a ke tau ngāue

‘aki hotau ‘atamai lelei mo hotau *common sense*. ‘Oku ‘ikai ko e pālōti ko e me’a ia ‘oku fai Tu’utu’uni ki he’etau ngāue. Ko ‘etau fetoka’i’aki, fetokoni’aki, ko e me’a ia ‘oku mahu’inga ‘Eiki Sea. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu mo e Fale ‘eiki ni. Sea, ko u fokoutua hake pē. Fokotu’u atu ‘Eiki Sea, ‘a e me’a ’oku mou feme’a’aki ai ‘oku te’eki hoko mai. ‘Oku ou kole atu ke tau hoko atu mu’a ki he’etau ‘Asenita. Ka toki hoko mai ‘a e ngaahi me’a ko eni, hangē kuo tau ... ‘okku ‘i ai ‘a e ki’i lea Tonga Sea. Ko e teu ke hihi kae ‘ola. Te tau toki a’u ki ai pea ‘oku ou fakamanatu atu Hou’eiki. ‘Oku mou ‘i heni ko e kau Fakafofonga Fale Alea, pea ‘oku ‘i he ‘Eiki Sea, ke ne Tu’utu’uni’i ‘a e me’a ke hoko mo e me’a ke tuku. Pea ko u poupou atu kihe me’a ‘oku fakahoko ‘e he ‘Eiki Palēmia.

Ke tau ngā’unu kitautolu ki he ‘etau ‘Asenita. Ko e me’a ia ‘a e Palēmia, ke toki fakahū mai ia, ka ko e me’a ko eni ‘oku kole ko ia ‘oku kei taimi pē. Ka ko u tui ‘Eiki Sea, kuo fiema’u ke tau ‘unu atu, kae lava ke fakakakato hotau fatongia. .Fokotu’u atu Sea. Mālō.

Fokotu’u ke hoko atu ngāue e Fale ke ngata ki he ‘aho 27 Mā’asi

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea! Ki’i faingamalie mu’a kātaki. Tapu mo e Feitu’u na Sea, kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Mēmipa. ‘Oku mahino pē ‘etau palani ngāue, na’e fai pea na’e ‘ikai ‘amanaki ‘e ha taha ki he lahi ‘a e ngāue. Ko e tu’u he taimi ni. ‘Oku ‘i ai ‘a e Tohi Tangi na’e fakahūmai ‘aneafi. Te’eki ke tau alea’i mo ia. ‘Oku toe ‘i ai ‘a e Tohi Tangi na’a ku fanongo ai na’e fakahū mai efiāfi ‘aneafi. ‘Oku te’eki ke alea’i mo ia. Lao eni ‘e 4 pē 5 ‘oku kei ‘i he Kōmiti Kakato. Ko e ‘uhinga, ko e Tu’utu’uni ko eni ‘oku ‘omai ‘e he ‘Ene ‘Afio. Ke tau *soft close* ‘i he ‘aho 28. Pea ‘oku ‘uhinga ia ki he motu’a ni, ke tau ngāue’i ‘etau ngāue ke lava. Kapau na’a tau fakakaukau ke tau tāpuni he ‘aho ni. Ka ‘oku ‘ikai foki ke ‘uhinga lelei ia, ke fu’u lahi fau mai ‘a e ngāue. Ka tau tāpuni kitautolu koe’uhi ko ‘etau palani ke tau tapunipē kitautolu. ‘Oku totonu ke makatu’unga ‘etau tāpuni mei he’etau ngāue. Ko e fu’u ngāue ko eni ‘oku kei tuku kotoa ‘i he Kōmiti Kakato, mo e ‘u Tohi Tangi ko eni kuo ‘omai. Na’e ‘ikai ke tau palani ki ai. Ka ‘oku ‘i hotau ‘uma he ‘aho ni. Pea ko ia ai, neongo ‘oku lahi ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ia ki ha ngaahi ngāue kehe. Ka ‘oku hanga ‘e he fatongia mo e ngāue ‘oku ‘i loto ‘i he Fale Alea ‘o ne fakamu’omu’a ia ‘i he ‘ete ngaahi fokotu’utu’u fakatautaha. Ko ia ai, ‘oku ‘uhinga ki he motu’a ni, ia ‘a e kole ke tōloi koe’uhi ko e lahi ‘a e ngāue ke fakahoko. Pea ko u poupou atu ki he makatu’unga ko ia ke tau ... ‘Oku ‘uhinga leva ia ‘oku lelei ‘aupito ke tau toloi ki he ‘aho 27. Koe’uhi pē, ‘oku ‘ikai ko ha toe ‘uhinga, Ka ko e lahi ‘a e ngāue ke fakahoko, kae lava ke ngā’unu ‘a e ngāue ‘a e fonua kimu’a. Ko e ki’i poupou pē ...

<004>

Taimi 1045-1050

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...ko ia pe Sea mālō.

Eiki Sea: Fakafofonga 17.

Tokanga ki he fakamahu'inga'i he ni'ihoni honau taimi

Vātau Hui: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e 'Eiki Palēmia, kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni. Sea 'oku ou fokoutua atu pē 'o fanongo ki he feme'a'aki kā 'oku tu'u 'a e motu'a ni 'o poupou koe'uhí ko e feme'a'aki 'i he taimi ko eni 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki, pea 'oku 'i ai 'a e ni'ihoni 'oku nau fakamahu'inga'i honau taimi. Sea kiate au na'e 'ai foki Sea, ko e anga ko e *first priority* pea ha'u mo e *second priority*, pea toki fakahokohoko mai. 'Oku ou tui Sea ko e me'a eni na'a tau fuakava ki ai te tau 'i he Fale ni 'o fakakakato 'a e ngāue 'i he Fale ni. Sea, ko e me'a ní 'e to e pule'i mai pē tautolu 'e kinautolu 'oku nau me'a atu pē nautolu 'ia nautolu kitu'a, kae tuku 'a e me'a ko ē 'oku tau feinga tautolu ke alea'i mo fakakakato 'i he Fale ni. Sea ko e fokotu'u atu 'a e motu'a ni, poupou lahi atu tau hoko atu ai pē he ko ena 'oku toki fai 'a e *soft close* ia ki he 'aho 27, ke tau toki a'u atu ki ai kae malavalava 'a e ngaahi lao mo e ngaahi fokotu'utu'u atu ko eni 'oku fokotu'utu'u 'e he Pule'anga.

Sea ko ia pē ki'i fakahoha'a mālō 'a e ma'u faingamālie.

Taukave malava pē ke liliu taimi tēpile 'a e Fale

Sāmiu Vaipulu: Sea tapu mo e Feitu'u na Sea, kātaki, ko e hā hono kovi kapau te tau toloi pē ha uike 'e taha, ke mahino na'e fai 'a e alea 'a e kakai tangata mo e Fale 'Eiki ni ki he taimi tēpile ko ia na'a tau fa'u. Kuo hangē ia ha taimi tēpile eni ia ha me'a ha lautohi Pule'anga 'i ha feitu'u, 'oku tau lava pē 'e tautolu 'o liliu holo pē ia ...

Vātau Hui: Sea ka u ki'i tokoni atu mu'a Sea.

Sāmiu Vaipulu: ...he 'oku 'ikai ko ha folau eni ki Tokelau Mama'o ke 'ai mo liliu ...

Vātau Hui: Sea ka u ki'i tokoni atu, ko e polokalama mo e taimi tēpile ko ia na'e fokotu'utu'u fai pē ia 'e he tangata, kā 'i ai hano ki'i manuva 'o e fokotu'utu'u ko ia, to e fai pē mo ia 'e he tangata.

Sāmiu Vaipulu: Mālō 'aupito 'a e tokoni, fai 'e he tangata 'oku 'i ai hono 'atamai ...

Vātau Hui: ...Pea ko eni 'oku talamai sio na'e fakahoko mai ko e tokoni atu eni Sea ki he Fakafofonga ko ia 15 'o Vava'u, ke kātaki 'oua 'e 'omai 'ene *opinion* 'a'ana 'o fai ia 'i Fale ni kae tuku mu'a ke tau fakalukufua'i 'etau alea'i 'a e me'a ko eni.

Kole ke toloi uike taha 'a e Fale Alea

Sāmiu Vaipulu: 'Ai pē ho'o me'a 'au fakafofonga, tuku pē 'eku fakahoha'a 'aku, ko 'eku kole 'aku ia ki he me'a, 'oku faingamālie pē me'a kotoa, koloa pē ke tau felotolelei'aki, 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke tau fakahā ivi, fakahā *power*, 'ikai. Ko 'etau felotolelei'aki 'Eiki Sea ko e me'a mahu'inga 'aupito ia, pea ko e me'a pē ia na'a tau felotolelei'aki kotoa ki ai, pea tau ngata 'i he 'aho ni, pea fai ai 'a e fokotu'utu'u ia 'a e motu'a tu'a ni. Kā ko ē ko e anga ē fāliunga 'o taimi, kole atu tukumai ha uike 'e taha he ko e tu'u ia 'i he taimi ni Sea 'e faifai pea 'e fakahū au ia ko 'eku lohiaki'i 'a e Fakamaau'anga, te u 'i ai 'i he uike kaha'u, kā na'e 'uhinga ia 'a e 'alu ko ē 'a

e Fakamaau'anga ki Vava'u, koe'uhí he na'e 'osi fai 'a e palani fakatatau ki he taimi tēpile ko eni. Mālō Sea.

Mo'ale Finau: Sea ka u ki'i fakahoha'a atu.

'Eiki Sea: Me'a mai Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu ki he Palēmia. 'Eiki Sea 'oku ou 'ofeina lahi 'aupito 'aupito 'a e Feitu'u na 'i he'etau a'u mai ki he kolosi 'anga ko 'eni 'o e fakalalakala hotau fonua 'Eiki Sea. Ko hono mo'oni 'Eiki Sea kuo tau nga'unu kitautolu ki he tu'unga 'o e fonua pea mo e Pule'anga he 'ikai ke tau to e foki. 'Oku ou tui pē au Sea 'oku mea'i 'e he Feitu'u na, foki 'eku fakakaukau 'Eiki Sea ki he fo'i *statement* mālie na'e faka'aonga'i 'e he La'ā kuo unga fonua, Tupou V, 'oku ou loto ke u vahevahe. Na'a ne pehē, "na'e hanga 'e he *Liberal European education* 'o tokoni'i ia 'Eiki Sea ke fai 'a e liliu.

Tapou ki he Sea ko e lao pē te ne fakatoka melino 'o tu'uloa he fonua

'Oku ou tui 'Eiki Sea 'oku kau 'a e me'a ko ia 'i he mālohinga ...

<005>

Taimi: 1050-1055

Mo'ale Finau : .. e Feitu'u na fakataha mo e lotú, kuo ke to'a fe'unga ai, 'Eiki Sea, ke ke kei me'a mai mei mu'a na he mōmeniti ko 'eni. 'Eiki Sea, pehē pē ki he 'Eiki Nōpele ko eni 'oku 'i hení, Ma'afu. 'Eiki Sea, ko e fonua ko 'eni, 'i he'ene tu'u he mōmeniti ko 'eni, ke tau lava 'o 'ave e fonuá ki he kaha'ú fakataha mo e me'a kuo tau a'usiá. 'Oku *depend*, 'i he'eku tui 'a'akú, 'i he Hou'eiki Nopelé. 'Osi falala au ki he 'Ene 'Afio 'i he tu'unga he taimi ni, pea mo 'Ene faitu'utu'uní. Ko ia, 'Eiki Sea, 'oku ou 'oatu e me'a ko ení, 'oku ou tui ko e polopalema e 'aho ni, 'Eii Sea, ko e 'ikai ke tau malava 'o tali lelei 'a e Pule'anga 'o e 'ahó.

Sea, lahi e ngaahi me'a ia 'o e Pule'anga ko ení, 'oku 'ikai ke u, 'a e ngaahi *policy*, ka kuo u tali lelei, 'Eiki Sea, 'a e fononga pē ko e hu'a, tau pehē ko e *tide of the time*. Ko e hu'a mai eni 'a e tahí, 'Eiki Sea. Kuo pau, 'Eiki Sea, ke tau to'a fe'unga tautautefito ki he Hou'eiki Nopelé. He na'e 'ikai ko ha me'a eni ia, 'Eiki Sea, na'e anga ki ai 'etau fononga mai mei ono'ahó, pea 'oku 'i ai e mo'oni ia. 'Ikai ke u hanga 'e au 'o faka'ikai'i, 'a e taku 'o pehē na'e matua'i e fonuá, mo'oni ia, 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ka kuo hu'a mai e tahí.

'I ai e ki'i kupu'i lea 'oku ou loto ke u vahevahe, 'Eiki Sea, ki he 'Ene 'Afio pē, na'a ne pehē. **"Kuo pau ke tulimui 'etau liliú ki he lēvolo pea mo e *speed* 'o 'etau *economic development*."** 'Oku ou tui, 'Eiki Sea,ko e 'uhinga ia e vivili 'a e Pule'anga ko ení, ka 'oku ou falala ki ai. Ko e kamata'anga eni, 'Eiki Sea, 'o ha Pule'anga 'oku tau 'unu ai, 'Eiki Sea, he 'ikai ke u tui te tau toe foki. Ka ko 'eni, 'Eiki Sea. Ke melino 'a 'etau nga'unú, 'Eiki Sea, 'oku ou fokotu'u atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea, ke ke to'a fe'unga ko e Laó pē e taha te ne lava 'o fakatoka e melino 'oku tolonga he fonua ko eni. He 'ikai lava ia. Sea, 'oku 'i ai pē e kaunga 'a e fetoka'i'akí, mo'oni ia, 'oku 'i ai e kaunga 'a e faka'apa'apá, ka ko e me'á eni,'Eiki Sea. 'I ai e 'aho ia he 'ikai to e

tu'u e me'a ia ko iá. Ko e me'a pē'e tu'ú, ko e Lao pē taha mo e Tohi Tapu, pea mo e 'Otua, 'Eiki Sea.

Ko ia, 'Eiki Sea, 'oku ou 'ofa lahi atu ki he Feitu'u na, pea 'oku ou.. Ko e 'uhinga pē e taha 'eku pou pou 'aku ki he me'a ko'ení, ko 'eku tui ko e melino he fonua ko 'ení, ko e Laó pē e taha. Pea kapau kuo fakapapau'i 'e he Palēmia pea mo e Pule'angá, kau ai mo 'eku tuí, na'e fakalao, Sea, melino e fonuá ia. Ko ia ai, Eiki Sea, 'oku 'oatu e ki'i fokotu'u ko eni, ki ho'o faitu'utu'uní. Ko e me'a ko ē 'oku fakalao, ko e me'a ia 'oku tu'u ai e motu'a ni. Ko e Hou'eiki Nōpele he 'ikai to e ue'i kinautolu 'o tuputupu'a, pea ko e hisitōlia ia 'oku 'ofa ai e Tongá. Me'a mālie ko e folofola mālie 'a e Tu'í. Ko e taha kotoa pē 'oku 'i ai hono hala ki Palasi. *Everybody has a road to the palace.* Pea ko ia, 'Eiki Sea 'oku ou 'ofa lahi ki he Feitu'una, pea pehē ki he Nōpele ko ení. Kuo pau ke tau to'a. Kapau he 'ikai ke lava 'e he Hou'eiki Nōpele 'o e 'aho ni, 'i Fale Aleá, ke nau to'a fe'unga, pea *humble*, loto ma'ulalo fe'unga, ke tau tali e Pule'anga 'o e 'ahó, 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'amanaki ki he liliu ko ení. 'E tu'u pē e liliu ia 'o manga kimu'a, kā 'e longoa'a e fonuá.

Kole ki he Hou'eiki Nōpele ke nau foki mai ki ai ngāue Fale Alea

Ko ia, 'Eiki Sea, 'oku ou kole ki he Hou'eiki Nōpele. Mou foki mai. Tā ne'ine'i ke hanga 'e Pilitānia, 'Eiki Sea, 'o 'ave e Nōpele 'o tuku he *House of Lord*, he 'e fakakina pē e Fale ni ia, ko e natula ia e tu'á, ko e lea, tu'u hake, lea, tu'u hake lea. Ko e Nōpelé ia na'e 'ikai ke pehē ia, 'oku totonu ia ke faka'apa'apa'i, ke 'oua 'e lea'i. Pea 'oku mo'oni kae to e fēfē, 'Eiki Sea, 'oku kei me'a pehē ni e Hou'eiki, pea ko e 'atungá eni. Ko ia, Sea, 'oku ou 'oatu e ki'i fokotu'u ko ení ki he Feitu'u na, ke fai pē ho'o me'á, te u pou pou, ka 'oku ou fokotu'u atu, Hou'eiki, Hou'eiki Nōpele 'ai e kātaki ke lahi. 'Ofa atu, mālō Sea.

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko e fokotu'ú eni 'oku ua. Fokotu'u mei he fakafofonga Vava'u 15.

<006>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Sea : ...ke tau kole ke toloi atu e tāpuni e Falé mei he 'aho 28 'o Ma'asi. Hou'eiki, kimu'a pea pāloti, kole atu pē 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni. Vava'u 15! 'Oku 'ikai ke 'i ai ha pou pou 'a e Vava'u 15.

Pāloti'i tali fokotu'u Pule'anga hoko atu lele Fale ki he 'aho 27 Mā'asi

Kole atu ke tau pāloti he fokotu'u mei he 'Eiki Palēmiá, 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u 'a e Palēmia? 'Eiki Minisitā Ako. Kole atu ke tau pāloti, fokotu'u mei he 'Eiki Palēmá ke hoko atu pē 'etau 'aho 21 mo e 'aho 25 ki he 'aho 27 'o Ma'asi. Ko ia 'oku loto ki he fokotu'u ko iá kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Mō'ale Fīnau, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalofofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue. Loto ki ai e toko 15.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali e fokotu'u mei he 'Eiki Palēmiá kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Ikai ke loto ki ai 'a Tēvita Lavemaau, 'ikai ke loto ki ai 'a Sāmiu Vaipulu, 'ikai ke loto ki ai e toko 2.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki, kuo loto e Falé ke hoko atu 'e 'aho ngāue ko eni e Fale Aleá mei he Monite 'aho 18 ki he 'aho 21, pea to e hoko atu pē mei he 'aho 25 ki he 'aho 27, pea toki tāpuni hotau Falé 'i he 'aho 28 kae toki me'a mai 'a e Hou'eiki Nōpele 'e toko 3 'o tāpuni 'i 'a e Fale Alea. Hou'eiki, 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha me'a 'oku fai ki ai ha tokanga 'a e Hou'eiki ki he Fale Aleá kole atu ke tau liliu 'o Kōmiti Kakato. (**Liliu 'o Kōmiti Kakato**)

(Ne me'a mai leva 'e Sea 'o e Kōmiti Kakato – Veivosa *Light of Life* Taka ki hono me'a'anga)

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki mou fakama'ama'a atu. Kole pē ke u fakamalumu he ngaahi tala faka'apa'apa kuo fakahoko 'e he Sea 'o e Fale Aleá, kae hoko atu ho'omou feme'a'akí. Ka kimu'a iá Hou'eiki, mou me'a hifo ki he 'etau 'asenita. Ko e ki'i kupu pē 'oku ou fiema'u ke 'oatu ko e ki'i fakatokanga pē. Hou'eiki, mou fili he 'ahó ni ko hai te mou tauhi, ka ko au mo hoku falé, te mau tauhi 'a Sihova.

Lao Fakaangaanga fika 11/2019

Ko e 'asenita 4.1 fika 11/2019 Lao Fakaangaanga ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū mai 2019. Me'a mai 'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai. 'Eiki Sea, 'oange e faingamālie ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Lao Fika 12.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu atu 'Eiki Sea, pea fakamālō atu he ma'u ho sea ki he pongipongí ni. Tapu foki ki he 'Eiki Palēmiá, pehē 'a e fakatapu ... kae 'atā kiate au ke fai pē ha ki'i fakamalanga ko e poupu pē ki he lao ko eni. Na'a tau foki 'aneafi na'a tau lolotonga talanoa ki he ngaahi tautea. 'A ia 'oku nofo foki ia he kongá 14 'o e Laó 'alu ia mei he Kupu 79 –106. Pea na'a tau... 'oku 'i ai 'a e vahe lalahi ia ai 'e 3. Ko e ... na'a tau ala foki, ... na'a tau tokanga leva ki he Kupu 89...

Sea Kōmiti Kakato : Minisitā, kātaki tau ki'i mālōlō ai, ka tau toki foki mai.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ...

<001>

Taimi: 1125-1130

Sea Kōmiti Kakato: ... me'a mai mu'a Minisitā Pa'angá.

Alea'i kupu 80-91 fekau'aki mo e ngaahi tautea

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'ú na Sea. Ne u ki'i kamata foki e ki'i fakamalanga atu 'i he ngaahi kupu ko ení pea nau fakahoko atu foki ko e kongá 14 'oku tau talanoa ai ko ení ki he ngaahi tauteá mo e ngaahi hiá. Pea 'oku vahevahe tolu 'oku ai kongá 'e taha ko e ngaahi tauteá 'a ia 'oku 'i ai e Kupu 80 ki he Kupu 91. Pea 'oku 'i ai leva mo e ngaahi hia tukuhaú 'oku 'i he Kupu 92 ia ki he 106. Pea ko 'eku tu'u hake pē au ia 'o poupu ki he tu'u ko ia 'a e laó. Ko u fakamālō 'aupito heni ki he 'Eiki Minisitā lolotonga pea pehē ki he 'Eiki Minisitā Mālōlō ki he ngāue lahi ko ení. Na'e 'i ai pē taimi nau fakakaungatāmaki ai ka ko e 'Eiki Minisitā Mālōlō 'a ia ko e fika 11 ia 'o 'Euá na'e ngāue lahi 'i he me'a ko ení pea 'oku 'osi me'a 'aki pē he 'Eiki Minisitā lolotonga 'a hono fakafuofua ko ia e ngaahi tauteá.

Sio kapau te tau talanoa ki he Kupu 80 – 91 'a ia 'oku 'i ai e Kupu 89 ko ení 'oku tau tokanga ko ē ki ai ke to e ki'i *review* he 'oku 'i ai foki he Kupu 89 ia e pa'anga 'e 1000, pa'anga 'e 300 mo e pa'anga 'e 500 ke tau to e fūlihi 'a e *relativity* 'o e ngaahi tautea ko iá. 'E ko u tui pē 'e 'i ai e me'a 'e hoko 'e to e fetō'aki mei he tūkunga ko ia na'e 'osi me'a lelei ki ai 'a e Minisitā mālōlō ki hono fakafuofuá ka te u ki'i lau atu pē hangē ko ení. 80 **'oku pehē mai ngaahi tautea faka-ngāue felāve'i mo e ngaahi TIN number** 'a ia ko e TIN ia.

'Oku, kapau te mou me'a hifo ki he *Section* 80 'oku 'i ai e tautea pa'anga 'e 10, 'oku 'i ai e tautea pa'anga 'e 30, 'oku 'i ai e tautea pa'anga 'e 50. *Section* 81 talamai ai ko e ngaahi tautea ia ki he 'ikai tauhi e ngaahi lēkooti. 82 'oku 'i ai e tautea ai ki he fakahū tōmui pa'anga ia 'e 1000. 83 'i ai e tautea ki he totongi tōmui, pē ko e 84 'o e tautea ki he tōnounou 'a e tukuhaú. 85 'oku 'i ai e tautea ki he fakamatala 'ikai mo'oní pē takihalá 500 ia mo e 300. Lele lele pehē hifo ai. Kapau te mou 'alu hifo ki he 87 'oku 'i ai e tautea ia ki hono kalofi e tukuhau pa'anga ia 'e 50,000 (nima mano) pea ko e 'alu hifo ai. A'u hifo ki he 89 'oku 'i ai ko ē ngaahi tautea ki he tukuhau ngāue'aki ki he tukuhau ngāue'aki 'oku 'i ai e pa'anga 'e 1000, pa'anga 'e 300, pa'anga 'e 500. 'Alu hifo ki he 90 'oku 'i ai e tautea, ngaahi tautea kehe 'oku 'i ai e 300 pea mo e 1000 ai 'o 'alu hifo ai ki he 91.

Kole ke to e ue'i ngaahi fokotu'utu'u ki he tautea he tukuhau ngāue'aki

Ko 'eku tui 'e 'Eiki Sea ne 'osi fakakaukau'i lelei he 'Eiki Minisitā mo 'ene kau ngāue 'aho ko iá 'a e felālāve'i 'a e ngaahi tautea. Pea ko e ngaahi *dollar amount* ko ení 'oku tukumai aí ko e fakafuofua lelei tahá ia. Ko u kole atu 'oua te tau to e hanga 'o ue'i. 'Oua te tau to e hanga 'o ue'i he ka tau ue'i pē te tau sio kotoa ki he fu'u 'otu *section* pea fēhalaaki e *relativity*. Ko e anga pē ki'i fokotu'u atu Sea mo e poupu lahi ki he lao ko ení. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā. Me’a mai mu’a Vava’u, ‘Eua 11.

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato ‘Eiki Sea. Sea ko u, nau ‘osi fakamalanga ‘aneafi ki he lao ko eni ka ko e kole pē eni ia ‘Eiki Sea.

Tokanga ki he kupu 48 fekau’aki tohi faka’atā mei he ‘Ofisi Tukupau

Ko e kupu 48 kātaki Kupu 48 ‘Eiki Sea ko e kupu ko eni Sea ‘oku fekau’aki ia pea mo hono ‘oange ‘a e tohi faka’atā pē ‘oku ‘i he lea faka-Pilitānia ko e *tax clearance* pea mei he potungāue ki he tokotaha kotoa pē ‘oku ‘ai ke ‘alu ‘o totongi ha’ane pa’anga ki muli ‘i he pangikē pē ko e pisinisi kotoa pē ‘oku ‘alu ke totongi ‘ene hū koloa mei he pangikē. Kuo pau ke ‘uluaki fononga atu ia ki he potungāue fakakakato e fiema’u ‘a e potungāue ‘o vakai’i pē ‘oku ‘i ai hano mo’ua mo e hā fua e ngaahi me’a ko iá pea toki ...

<002>

Taimi: 1130-1135

Tēvita Lavemaau: ...faka’atā leva. Sea! Ko e kupu ko eni, ko e fo’i kupu fo’ou ‘eni na’a mau fakahū ‘i he fo’i ta’u ‘e tolu kuo ‘osi. ‘A ia ko e taumu’a ‘o e fo’i kupu ko eni ko e fu’u neti. Ko e lahi ko ē ‘a e taufetuli mo e fa’ahinga ko ē tau pehē pē. Ko e kau totongi tukuhau holohola. Nau hola holo heni, ō atu ko ē me’a, kalo ia ki hē. Pea na’e fa’u leva ‘a e fo’i neti ko eni. He kuo pau pē ke fengāue’aki eni ia mo e pangikē, ke totongi ha silini ki muli ‘i he ngaahi tila fakapisinisi. Fo’i taumu’a ia na’e faka’ofa’ofa ‘Eiki Sea. Ko e taimi ko ē na’e fakahoko ai ‘a e fo’i ngāue ko eni. Ne ‘i ai hono ki’i tekinikale ‘i he taimi ko ē ‘oku fakahoko ai. Lāunga ‘a e kau pisinisi ia. Manatu’i ‘Eiki Sea, ko e tokolahi ‘o e kau pisinisi tōnunga ia ‘i he fonua ni. ‘Oku nau totongi tukuhau tu’upau kinautolu ia.

Ko e *transactions* ko ē mo muli. ‘Oku nau totongi ‘enautolu ki muli ‘a e lau kilu lau miliona ‘i he ‘aho kotoa pē. ‘Aho ‘e ni’ihi ia totongi ki he *supplier* ‘e 4 pē 5. Kuo pau ai pē ke nau lele nautolu ki he Tukuhau fakafonu ‘a e ki’i *clearance* ko eni. Taimi ‘e ni’ihi kuo pau ke te toutou tā tu’o 200 kita ia kae lava mai ‘a e ki’i *clearance* ko eni. Kae ‘ikai ‘e toki ‘osi ha ‘aho ia ‘e ua pē tolu. ‘Aia ko hono fakanounou ‘Eiki Sea. ‘Oku hanga ‘e he fo’i founga ko eni. Neongo na’e taumu’a lelei pē ia, ‘o to e tānaki ‘a e fu’u mafasia fakapa’anga lahi ‘aupito, ki he kau pisinisi lelei ‘oku ngāue lelei fakatua’i’i ‘enau ngāue fakapisinisi, ka ‘oku kau ia ki hono holoki ‘a e pisinisi mo mo hono langa hake ‘a e pisinisi ‘i Tonga ni. Kau pē foki ai mo e fakataautaha, ‘Eiki Sea.

Ko e Fokotu’u ko ē mo e kole ‘oku ou fai ki he Pule’anga mo e ‘Eiki Minisitā. ‘I he kupu ko eni, Kupu 3, ‘oku fakamahino mai ai kuo pau ke hanga ‘e he Minisitā. Ko e ngaahi ‘uhinga ia ‘oku vakai’i pē na’e ‘i ai hao mō’ua ‘i he ta’u fakapa’anga kuo ‘osi. Kapau na’e ‘osi ‘i ai ha alea pē femahino’aki ia pea mo e Pule’anga mo e Potungāue, ke mou tātā. ‘E ’omai pē ia. ‘Oku to e ‘i ai foki mo e fakamole fakapa’anga ia ki he Potungāue. Ko e *resources* ko eni ‘oku ‘ave ki he fo’i ngāue ko eni ke nau fai. Ko e fo’i ngāue eni ia ‘oku fakahela ‘Eiki Sea. Kapau ko e kau *payment* he ‘aho ni ko e toko 200. Ko e sivi kotoa ia ‘e faile e *tax-payer* ko eni ‘e 200 pea toki ‘ai ‘a e ki’i

tohi. Pea kapau te u totongi mo'ua he 'aho ni. Ko e fo'i *clearance* ia 'e taha. Uike kaha'u 'e to e 'ai 'a e fo'i *clearance* ai mo e ngaahi 'aho hoko.

Kole ke fokotu'u ha Kupu fo'ou ke fakakalakalasi 'a e tohi faka'atā ki he pisinisi

Ko e kole 'oku pehē ni. Tau hanga mu'a 'o to e ki'i fakalelei'i ange 'a e fo'i kupu ko eni. Ke tau hanga 'o tokoni'i 'a e kau pisinisi 'oku nau tauhi 'a e Lao, mo totongi 'a e tukuhau 'oku fakalele 'aki 'a e fonua, 'o tokoni'i kinautolou. 'O anga pehē ni ia, 'a ia ko e kupu fo'ou ia 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea. 'A ia ko e kupu 4 ia. "Ko e tohi fakangofua 'oku 'oange ko ē", ko e fakalea fakalukufua pē eni. Toki tokoni mai pē 'a e lōea 'a e Potungāue pea mo e Minisitā Lao, ki hano fakalea.

Ko e ngōfua ko ē 'oku 'oange ko ē 'e he 'Eiki Minisitā, ki he tokotaha kole ko eni pē ko e kau pisinisi ko eni. 'Oange 'a e ngofua māhina 'e tolu. Māhina 'e ono. Māhina 'e hiva. Pē ta'u 'e taha, 'o fakatatau ki he *profile* ko ē 'o e kau *tax-payer*. Ko 'ene 'oatu pē ko ē ho'o fo'i *clearance* ko eni te ke ngāue'aki ia 'i he fo'i mahina 'e ono ko eni. Ko 'ene 'osi 'a e fo'i māhina 'e ono ko ia, pea te ke to e ha'u 'o vakai'i, kapau 'oku fai pē 'eta fetauhi'aki hota vā, Ko e totongi *on-time* ho'o *CT* mo e *Income Tax*. Tonu ke fakata'u 'e taha koe ia. 'Oku ngāue'aki 'a e founa ko eni 'i he *profile* ko ē 'o e kau hū koloa 'i he Kasitomu. Ko e fa'ahinga ko ē 'oku maau 'enau lēkooti mo e *supporting document* pea faitotonu. 'Oku 'oange ki ai 'a e lanumata ia. 'Oku 'uhinga ia, 'oku 'ikai to e sivi ho'o koniteina 'au. Kuo falala 'a e Potungāue ia kiate koe. Pea 'e toki 'i ai pē ha ngaahi taimi ia, kuo sivi ho'o pepa. Ka 'oku fai 'a e fefalala'aki. Ko ia ko e kole ia 'oku fai ke fakahū ha fo'i kupu fo'ou. 'A ia ko e kupu 4 ia ke ne hanga 'o *facilitate*. Ko e fo'i ngofua ko ē 'oku 'oange 'e he 'Eiki Minisitā. 'Ai ke māhina 'e 3, māhina 'e 6, māhina 'e 9, pē ko e 12. Ko e me'a ia 'a e 'Eiki Minisitā mo 'ene Potungāue.

Fokotu'u holoki mei he 'aho 14 ki he 'aho 5 ngāue ki he tohi faka'atā

Pea ko e kupu 4 leva 'e 'alu ia 'o kupu nima. 'Oku 'omai 'a e ngofua. 'Oku 'omai ia heni Sea, ko e fo'i 'aho 'e 14. Taimi ko ē ki he Potungāue, ke nau *clear*, ke nau hanga 'o *issue* e *clearance* 'oku lava pē foki ia hangē ko 'eku fakahoha'a Sea. Kae fai pē he minti 'e 5 hono *clear* 'a e me'a ko eni. 'Omai 'e he Lao ko eni 'e lava 'alu ia ki he 'aho 'e 14. Ko e fakahoha'a ko eni Sea ...

<004>

Taimi 1135-1140

Tevita Lavemaau: ...Sea mei he a'u tonu ki he fakalele 'o e ki'i pisinisi 'i he Vahefonua 'Eua. 'A ia 'oku 'oange 'a e tau'atāina ia ki he 'Eiki Minisitā 'aho 'e 14. Sea 'oku ou fokotu'u atu ke laumalie lelei pē 'a e 'Eiki Minisitā. Ko e lao ko eni 'oku tau hanga 'o tokoni'i 'a e kakai mo e ngaahi pisinisi. Tau 'oange pē ki ai 'a e 'aho 'e nima, ko e lōloa taha ia ko e 'aho 'e nima, 'aho ngāue 'e nima, ke 'uhinga 'oku tau fengāue'aki ke vave, manatu'i ko e kakai ko eni ko nautolu 'oku nau fakalele 'a e mānava ko ē 'a e fonua ni, ko e vave taha ko ē 'etau faifatongia kia kinautolu ko e vave ia heka mai 'enau koniteina, ko e vave ia hono tuku atu ki he kakai, ko e tānaki ia 'a e miliona 'i uafu, tānaki 'i uafu, tānaki 'i he tukuhau 'ulu.

Ko ia ko e ki'i kole pē ia 'Eiki Sea, 'oku ou kole atu pē ke laumālie pē 'a e 'Eiki Minisitā pea mo e Hou'eiki Pule'anga pea kapau te mou tali lelei ia 'oku ou tui 'oku 'osi mea'i pē ia 'e he Potungāue, ko e lea pē ko eni ko e a'usia, pea kā mou laumālie lelei ki ai Sea, 'oku ou fokotu'u atu ai pē 'e au ia ke tau tali 'a e lao ko eni mo e ki'i fakatonutonu ko eni, mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai Minisitā pea toki me'a mai 'a 12.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato, pea fakatapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato, kae 'oatu mu'a ha ki'i fakalavelave ki he me'a 'oku me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga 'o 'Eua 11, Sea.

'A ia ko e kupu 48 eni 'o e lao, pē ko e *tax clearance* 'oku 'i ai 'ene poini ko hono 'uhingá ko e ngāue fakahela eni 'e tu'u 'a e ngaahi ngāue pisinisi kotokotoa pē mo e fefakatau'aki kotoa pē kae feinga ke 'ai 'a e *tax clearance*. 'E 'ikai ke mea'i ia 'e he ni'ihiko ē 'oku 'ikai ke nau kaunga ki he pisinisi, kā 'oku hoko eni ia ko e fa'a *bottleneck* pea 'oku tali pē ia Sea, kā 'oku ou fie taki 'a e tokanga 'a e Hou'eiki ki he lao 'oku 'i mui 'i he kupu 107 'o lao, ngaahi tu'utu'uni pē ko e *Regulations*, "'e ngofua ki he Minisitā 'i he loto ki ai 'a e Kāpineti ke ne fa'u ha ngaahi tu'utu'uni,'" pea 'oku lisi mai leva 'a e ngaahi me'a ko ē ke fa'u 'aki 'a e tu'utu'uni, 'a ia ko e *Regulations*, ko e lao foki eni ia ko e *Act*. 'Oku 'osi draft 'a e *Regulations* pea 'oku fakakau ki ai 'a e me'a 'oku me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga ko eni ko ē 'o 'Eua, kā ko hono 'uhingá 'oku 'osi draft 'a e *Regulations* ko ia. Kā ko hono 'uhinga ko e fengāue'aki 'a e Potungāue mo e kakai *as a matter of policy*, 'oku 'osi fokotu'u ia ko e *policy* 'i he taimi ni ke fakahoko 'a e me'a 'oku ui ko e *blanket tax clearance*, 'a ē ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga, ke fakamahino 'oku lava ke 'i ai ha *blanket tax clearance* 'a e ngaahi pisinisi 'oku lelei 'enau lēkooti tatau pē ia mo e ngaahi pisinisi 'oku lelei 'enau lēkooti 'i uafu 'i he *custom*. 'A ia ko e meimei *system* tatau, 'a ia 'oku 'osi fakahoko ia 'i he māhina ni, ko e *policy* pea ko e hū mai ko ē e *Regulation* to e mālohi ange ia ai, kā 'oku fanongoa 'a e me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga, Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, me'a mai Ha'apai 12.

Tokanga ki he totongi fakalao 'oku hā he Kupu 99 (1) (a)

Mo'ale Finau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, 'Eiki Sea 'oku tui 'a e motu'a ni ki he lao ko eni 'oku 'osi maau pē ia, na'e 'i ai 'a e me'a 'a e Minisitā Tukupau 'aneafi 'Eiki Sea fekau'aki pea mo e lao ko eni 'a eni ko eni fekau'aki 'a eni hoko 12 mo e 13, 'a ia na'a ne pehē 'oku fakatahataha'i eni ki he 11, kapau 'e toki fakamahino pē ia 'anai, kā ko e ki'i kapau 'e me'a 'a e hou'eiki ki he peesi 81, peesi 81 'a eni 99 (1) a, ko e a 'oku 'asi ai 'a e tautea ki ha taha 'ofisa kasitomu 'oku kākā. Kiate au 'Eiki Sea, ko e kī ki he tānaki pa'anga kiate au ia 'oku malu 'aupito 'a e lao ia ki he tānaki pa'anga, fakamālō ki he tafa'aki ko eni, koe'uhī he 'oku ou tui 'oku kau 'a e Potungāue ko eni 'Eiki Sea 'i he Potungāue mahu'inga 'i he fonua he ko e pa'anga ko ē 'a e fonua 'oku hū mai ia 'i he Potungāue ko eni. Kapau he 'ikai ke malu 'e 'i ai 'a e tō nounou 'Eiki Sea ki he pa'anga ko ē 'oku tānaki. Kāto'a 'a e ngaahi 'ū kupu 'oku ou tui 'oku malu, ko e ki'i fo'i konga ko ē 'oku 'i ai 'a e ki'i me'a 'oku ou fehu'i pē au ia ai ki he 'Eiki Minisitā, 'oku kakato pē 'a e tautea ki ha 'ofisa 'oku ne kākā'i 'Eiki Sea, he 'oku meimei ko e mama ko ē 'o e Potungāue ko eni 'e mama 'i he kau 'ofisa. Ko ene malu pē kau 'ofisa ia 'Eiki Sea 'oku malu 'a e Potungāue ia

ko eni. Ko e ki'i konga ko eni 'oku 'i ai 'a e tautea kā ko e ki'i fo'i konga faka'osi 'oku 'asi ia ai 'asi ai ko e monū'ia, kapau 'e ma'u 'e he 'ofisa ha monū'ia 'o ha totongi hala, tau pehē ko e totongi'i 'e ha taha ke 'oua 'e ke hanga kehe ia mei he 'ene koloa kae ngāue'aki ha *invoice* 'oku loi he me'a pehē, 'oku tautea, kā ko e ki'i fo'i konga faka'osi 'oku 'asi ai 'ikai ke kau ai 'a e monū'ia mo e totongi ia 'oku 'i ai pē 'a e totonu fakalao ia 'a e 'ofisa ia ki ai. Ko ia 'Eiki Sea 'oku ou fehu'i ...

<005>

Taimi: 1140-1145

Mo'ale Finau: kole atu ki he Pule'angá mo e Minisitā, ko e hā e monū'ia nai, 'oku 'i ai e totonu faka-Lao ia 'a e 'ofisá lolotonga 'ene fai ha ngāue, tau pehē ko ha fu'u koniteina 'oku tau mai ke ne hanga 'o feinga'i ke fakapapau'i 'oku tonu e me'a kotoa pē. Mahino e tauteá ia, kapau 'e totongi'i, 'e mama ia. Ko fē hono monū'ia faka-Lao? 'Uhingá ke ki'i fakamahino mai angé. Pea kapau 'oku 'ikai ke lava ia ke fakamahino'i, pea 'oku ou fokotu'u 'e au ke to'o, he kuo 'osi vahe pē ia he'ene vahé. 'A ia ko 'ene monū'ia faka-Lao, ki he motu'a ni, ko 'ene vahe ko ē 'a ē mei he pangikē he uike uá, fakauike uá, vahe totonú. Ko e faka-Laó ia. Ko ia 'oku ou fehu'i pē 'oku to e 'i ai ha to e ki'i monū'ia makehe? Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Sea fakamolemole'oku ou kole pē ke u fakama'ala'ala ki he Fakafofongá, pē ke kupu fiha koā 'oku 'asi ai e monū'ia ko ē 'oku me'a ki ai?

Mo'ale Finau : 'Oku ou fakahoha'a atu au he peesi 81, 99 (1) (a). Ngaahi hia felāve'i mo e kau 'Ofisa Tukupau, mo e kau ngāue 'a e Potungāue. Sea 'oku ou tui 'oku 'ikai ko ha me'a eni 'oku fu'u lahi, ka ko e fie'ilo pē e motu'a ni ia, lolotonga 'enau fakahoko fatongiá, pē 'oku 'i ai ha fa'ahinga monū'ia ia 'e lava pē ke 'atu fakalao.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ka u ki'i tokoni atu mu'aki he .. 'o kapau 'oku tali pē 'e he Fakafofongá. Tapu mo e Feitu'u na, Sea, kātaki, mo e Hou'eiki Mēmipa. 'Oku tali pē 'e he Fakafofonga ia 'ene fehu'í, ka ko 'ene fehu'i 'a'ana, 'a ia 'oku ne talamai pē, 'oku ne me'a mai pē 'e ia, 'oku ne mea'i pē ko e monū'ia fakalao 'ene vahé, ko 'ene ki'i 'eke atu pē 'e ia 'e Minisitā, pē 'oku toe 'i ai ha to e fo'i monū'ia mei he'ene vahé 'oku fakalao. Mahalo 'oku ou tui au, ko e talí pē, 'ikai, kae tukukehe kapau 'oku 'i ai ha me'a kehe.

Mo'ale Finau : Sea, 'oku mei tatau pē mo ho'o faka'uhingá, ka ko e 'uhingá foki ko 'ene to e 'asi mai ko ē hē. Ko e hā e me'a 'oku toe 'asi mai ai 'ete vahe totonú, lolotonga ko iá 'oku fai e fu'u *operation* ko e feinga'i ke fakapapau'i, ke 'oua na'a loi ha taha ha'ane koniteina, pea talamai leva. Kapau 'e 'oatu 'e ha taha hao monū'ia, te ke faihala, tukukehe ho monū'ia fakalao.

Tali Pule'anga ki he fehu'ia monu'ia fakalao ma'u he kau 'ofisa tānaki tukuhau

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Sea, 'oku fakatokanga'i pē 'e he motu'a ni 'a e me'a 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofongá. 'A ia ko e kupu 99 (1) (a). Ko ia. (1) (a). 'Oku 'uhinga eni,

Sea, ko e .. ‘Oku mo’oni pē e me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e Fakafofongá, Sea, ka ko e feinga foki ‘a e Potungāue, Sea, ke ‘i ai e *crack down* ‘i he ngaahi faihala ‘oku hoko ‘i he Potungāue, ‘o tatau pē ‘a e Tukuhaú ia pea mo e Kasitomú, Sea. He ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi monū’ia ‘oku fa’a fakatauele’i’aki ‘a e kau ‘ofisá, ke nau tō ‘i he ngaahi ‘ahi’ahi. Pea ‘oku hanga ‘e he Laó ‘o fakamahino mai, Sea, ko e ngaahi monū’ia ko ē ‘oku ‘ikai ke faka-Laó, ko e ngaahi monū’ia ia ko ē ‘oku lau ‘oku ta’efakalao pē ko e *bribe*, pē ko e ‘ahi’ahi, pē ko e *corruption*. ‘A ia ko ha ngaahi to e monū’ia ‘e tō kehe mei ai, kau ai ‘ene *allowance*, kau ai ‘ene vahe, kau ai ‘ene ‘ovataimi, ko e gaahi ‘ū me’a ia ‘oku fakalao, Sea.

Hā he kupu 105 tautea ki he maumau lao kau ‘ofisa

Pea ‘oku fakamahino mai pē ‘e he Laó, ke mahino. Ka ‘i ai ha ngaahi monū’ia ‘oku *define* ‘oku ta’efakalao, ‘oku mahino ia, Sea, ko e maumau lao ia, pea ko e tautea ko ē ki ai, ‘ou ‘asi ‘i he kupu 105, ke mea’i ‘e he Hou’eikí, ‘oku a’u ia ‘o pa’anga ‘e 10,000, pea mo e ta’u ‘e tolu, ngāue pōpula ta’u e 3. ‘A ia ‘oku mamafa ‘aupito e tautea ia ki ai, ‘e Sea, ‘i he kupu 105. Ko e tokoni ia ‘oku lava ‘o fai atú, Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

‘Eiki Minisitā Ako : Sea, tapu mo e Seá mo e fakataha ‘eikí. Ko e tokoni pē ki he ‘Eiki Minisitā ko eni ko ē ‘oku ha’ana e fo’i Laó. Mahalo ‘e mahino ngofua ange hono fakalea faka-Pilitānia. Mou kātaki ‘o me’a ki he kupu 99, peesi 71 he lea faka-Pilitānia. Mahino ngofua ange e faka-Pilitānia. “*Offences relating to Taxation Officers and staff of the Ministry. (1). A taxation officer commits an offence if the officer*”. Pea ‘oku hangē ko e me’a ko ē na’e tokanga ki ai ‘a Ha’apai 12, “*directly or indirectly ask for or takes in connection with any of the officer’s duties any*

<006>

Taimi: 1145-1150

‘Eiki Minisitā Ako : .. *or reward whether financial or otherwise or promise or security for any such payment or reward, not being a payment or reward that the Officer was lawfully entitled to receive*. Mahalo ‘e mahino ange hono lea faka-Pilitāniá ‘i hono ‘atu ko ē. ‘A ia ‘oku tau fa’a ‘ai ko ē ‘o pehē ko e *corruption*, ko e *bribe*, ‘a e mahino lelei ia ki hē. Kapau ‘oku ne hanga ‘o ... kapau ‘oku ‘oatu ha koniteina pea na lulululu mo e tama ko ia koniteiná, ‘osi ongo’i pē ‘e ia ‘oku mafana ‘a e fo’i lulululú. ‘Osi pine’i atu ai ‘a e fo’i 1000 ia ai, fo’i sieke. Ko e me’a ia ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e kupu ko ‘Eiki Nōpele, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai

Mō’ale Fīnau : Sea, mālō mu’a ka u ki’i... ‘oku ki’i ta’emahino kiate au ‘a e fakamatala ‘a e ‘Eiki Minisitā. Ko hono mo’oní ‘oku mahino pē, ka ko e me’a ko ia na’e me’a ki ai ‘a e Minisitā Polisi, ‘oku mahino pē ia. Ko e ‘asi foki ‘a e *reward*, kae tuku ke u ‘oatu ha ki’i fakatātā. Ko e *reward* foki ‘Eiki Sea ko e ‘uhingá hangē ha pale. Ko e fakapale’i ‘o e ngāue. Na’e me’a mai ‘a e Minisitā Polisi ko e *allowance*. Ko e *allowance* foki ia ‘oku fakalao pē foki ia he ko e kongā ia

‘o e ngāue. Ka te fai ha ngāue ‘oku ‘i ai pē ‘i loto pē ia fakalao. Ko e ‘asi ko ia ‘a e *reward*, ‘oku kehe ia mei he *allowance* 'Eiki Sea. ‘A ia ‘oku to e ki’i hanga ‘e he *reward* ‘o toe ki’i fakafao’i atu e me’á ke ofiofi he *corruption*. Kae tuku ke u ki’i tokoni atu, ke ‘oua na’a a’u ki he *corruption*. Fēfē, ka ‘osi ‘ene ngāue lahi, si’i ‘ā pē ‘a e ‘ofisá ‘alu ‘aho po’uli pea si’i mohe pē ai, kae faitotonu pē ‘ene ngāué, nofo pē he ‘inivoisí, ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘e piko’i. Pea ‘osi ‘ene ngāué, pea ko ‘ene si’i tokoto ko ē ke si’i mohe mate fiekaiaí, pehē atu ‘a e motu’á, ‘alu ‘o ‘ai ha’o me’akai. Kiate au 'Eiki Sea, ko e *reward* ia ‘oku fakalao. Na’e ‘ikai ke fu’u *clear* mai ‘e he Minisitā, ‘uhingá he na’e pehē foki ia ke māfana mai ‘a e nimá, kiate au hangē ia ha *corruption*, ‘a e fakapulipuli’i pehē’i mai. Ko e me’á ‘oua ‘e fakapulipuli’i..

Vātau Hui : Ki’i tokoni atu ai leva Sea pē ‘e tali pē ‘e Ha'apai 12.

Sea Kōmiti Kakato : ‘E tali e tokoni ko ení 12?

Vātau Hui : Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Sea, ko eni kuo ne hanga ‘e ia ‘o ‘atu ‘a e *reward*, pea ‘oku ou tui ko e me’a eni na’e faka’amu ke fakamahino ange. Ko e hā e me’a ‘oku toe fakamalanga aí Sea, ka tau hoko atu mu’a tautolu Sea ke paasi e Lao ko eni.

Mō'ale Fīnau : Sea, tuku mu’a ke faka’osi atu hoku taimí he fo’i me’a maumau taimi ko eni.

Sea Kōmiti Kakato : Fakamā'opo'opo mai.

Mō'ale Fīnau : 'Eiki Sea, na’e ‘uhingá ‘eku fakamalanga he na’e ta’emahino kiate au ‘a e ‘asi ‘a e ki’i fo’i kongá ko ē, ‘a e ki’i me’a makehe.

Fakamahino ngaahi hia ‘oku fakafepaki’i he lao ki he kau ‘ofisa tukuhau

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Sea kau tokoni mu’a ki he Fakafofongá, he ‘oku ‘i ai pē pōini ‘a e Fakafofongá ka u tokoni ki ai ko e ‘uhingá ko e taimí na’a tau tuku pea hē ‘a e kakaí ‘i tu’a ‘o pehē kuo faka’ai’ai ‘e he Potungāué ia ha fa’ahinga *reward*. Ka u hanga ‘o lau atu mu’a Sea ‘a e kupu ‘oku tokanga ki ai ‘a e Fakafofongá, he ‘oku ‘i ai ‘ene pōini. Ko e Kupu 99 eni. Ngaahi hia felāve’i mo e kau ‘ofisa tukuhau, mo e kau ngāue ‘o e Potungāue. 1a, ‘oku fakahoko ‘e he ‘ofisa tukuhau ha hia kapau ko e ‘ofisa: a) ko e ngaahi me’a ko eni te ne ‘ai ko ení ‘oku lau ia ko e hia. ‘Oku ne kole fakahangatonu pē ‘ikai fakahangatonu, pē tali ‘o felāve’i mo ha taha ‘o e ngaahi fatongia ‘a e ‘ofisá, ha totongi pē monū’ia, ‘o tatau ai pē pē ko e fakapa’anga, pē kehe ange, pē ko ha palōmesi, pē malu’i ki ha totongi pē monū’ia pehē, kae ‘ikai ko ha totongi pē monū’ia na’e totonu fakalao ke ma’u ‘e he ‘ofisa.

Pea ‘oku ‘i ai e pōini ‘a e 'Eiki Minisitā Laó, he ko hono feinga ke liliu Tonga ‘a e lea fakapālangí Sea, taimi ni’ihi ‘oku ki’i ongo kehe. Kae fakamolemole Sea kae faka’atā mai mu’a ka u lau atu pē ‘a e fakapālangí ke mahino ange. *A taxation officer commits an offence if the officer: a) directly or indirectly ask for or takes in connection with any of the officer’s duties, any payment or reward whether financial or otherwise or promise or security for any such payment or reward, not being a payment or reward that the officer was lawfully entitled to receive.* ‘A ia ko hono ‘uhingá Sea, ko ho’o fakahoko pē e ‘ū me’a ko iá, ‘oku lau ia ko e hia, pea ko hono tauteá ko e 10,000 pe

ngāue popula ta'u 'e 3. 'A ia ko e feinga eni 'a e Pule'angá Sea, ke ha'iha'i takai 'a e ngaahi neti 'oku fa'a lava mama ai 'a e faihala ko ē 'a e kau 'ofisa, pea ko e lelei taha ena 'oku mau fakahoko. 'A ia ko ho'o feinga ...

<008>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: ke ma'u ha monū'ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o totonu ki ai, ko 'ene ta'efakalao ia Sea. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā, Minisitā kātaki angē 'o me'a hifo pē ki he palakalafi ko ena na'a ke me'a mai ai, pē monū'ia pehē, ko 'eku pehē kapau 'e to'o pē 'a e ki'i fo'i kongia ia ko ia **kae 'ikai ko ha totongi pē monū'ia na'e totonu fakalao ke ne ma'u 'e he 'ofisa.** 'E to e 'uhinga kehe 'a e fo'i kupu ko ia kapau 'e to'o e ki'i fo'i laini ia ko ia kapau ko e me'a ...

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea, ka u ki'i tokoni atu pē.

Sea Kōmiti Kakato: Ia 'oku tālafili ai 'a, me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā MEIDECC: 'Oku ai foki 'a e totongi 'e ni'ihiko e hounga'ia 'oku lau ki ai 'a e folofola 'oku 'ikai ke lava ia 'o totongi 'a e hounga'ia. Pea 'oku 'ikai ke lau ia ko ha, mālō Sea. Tokoni atu pē.

Mo'ale Fīnau: Sea fakamolemole ka u ki'i faka'osi atu. Sea 'oku ou tali 'e au ia 'a e me'a ko eni 'oku 'omai he Hou'eiki Minisitā. Ko e me'a na'a ku 'uhinga au ki ai ko e me'a ko ia ko fē, ko e hā hono founa pea 'oku mahino. Kapau te tau 'alu tautolu ki he *reward* 'e kehe ia. Ko e *reward* ia ko ha me'a 'oku 'ave ki ha taha ke *recognize* ha'ane *service*. 'A ia 'oku ou tui pē au ia ki ai Hou'eiki. Sai pē lao ia. Ko e me'a nau 'ai atu ia 'e au ki heni ke a'u ki he taimi ko'ē pea fakapapau'i 'oku 'ikai ke 'i ai hano fihi ko e 'uhinga na'a 'iloangē kuo fetuiaki e ngaahi me'a ka tau foki pē tautolu 'o fai e ngaahi me'a. Ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Sea fakamolemole ka u ki'i tokoni faka'osi atu ai pē ko e 'uhinga pē ke *clear*.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Fakama'ala'ala he polokalama faka'ai'ai 'o e kau ngāue

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: 'Oku 'i ai ko e *system* ngāue ko eni 'oku fakahoko ko ē he ongo Potungāue 'oku tatau pē 'a e Tukupau mo e Kasitomu. 'Oku 'i ai 'emau sisitemi faka'ai'ai 'o e kau ngāue. Kinautolu ko ē 'oku faitotonu mo vave 'enau fakahoko fatongia pea 'oku to'o leva 'e he Potungāue ia 'a e sēniti mei he silini fakasōsiale pē ia 'a e kau ngāue 'o *reward* 'aki 'a e tokotaha ko ia 'i he māhina ko ia. Kapau leva 'e to'o e fo'i kupu ia ko ē 'oku ke me'a mai ki ai Sea ko 'ene tapu 'aupito ia ke to e 'ave ha fakahounga ia ki ha taha 'ofisa ko e 'uhinga ko e sai 'ene faifatongia. Hangē ko eni ko 'ene a'u ko ē ki Tīsema 'oku 'i ai e fanga ki'i *reward* 'oku 'ave 'e he Potungāue ki he ni'ihiko ē 'oku nau feinga ke vave 'a e ngāue. Tatau pē ngaahi va'a

kehekehe, ‘oku kehekehe foki e ‘ū va’a. ‘E ‘uhinga ia, ‘e ‘ikai pē ke to e fai ha *reward* kehe ia. ‘A ia ko hono ‘uhinga ‘o e kupu Sea ko e *reward* ko ē ‘oku ta’efakalao. Ko e poupou atu pē Sea ke mahino ange poini. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai Fakafofonga 11 ‘o ‘Eua.

Tēvita Lavemaau: Mālō Sea. Tapu pea mo e Hou’eiki e Fale Sea ko e ki’i fakahoha’a faka’osi pē felāve’i mo e me’a nau kole ‘Eiki Sea. Pea ko u tali fiemālie ‘e au ia ‘a e fokotu’u ko ē ‘oku fai he ‘Eiki Minisitā ki he fakalōloa ko ē ‘o e *tax clearance*. ‘A ia nau fakatātā’aki māhina ‘e tolu, māhina ‘e ono. Te nau toki fa’o ia ‘e nautolu he *Regulation* ‘i he Kupu 17. Pea ko u fiefia pē ke fanongo mai e kakai pisinisi ko ē he fonua ni ‘e a’u ko ē ki ‘Epeleli kuo lava ‘omai ho’omou *tax clearance* ‘o māhina ‘e tolu pē ko e māhina ‘e ono, hiva pē 12 ko e ‘uhinga ke faingofua ange homou hū koloa tautautefito ki he teuteu atu ki he, ki he faha’i ta’u femou’ekina he fefakatau’aki, Mē, Sune, Siulai. Pea ko u fakamālō atu ai ki he ‘Eiki Minisitā pea mo e Potungāue. Ko e Kupu 4 Sea nau kole ko e ‘uhinga ‘oku ‘aho ‘e 14 ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Aho ‘e 14.

Kole ke holoki ki he ‘aho 7 ‘a e taimi ngāue ki he tohi faka’atā tukupau

Tēvita Lavemaau: ‘I he taumu’a ko ē ‘o e lao ‘oku kau pea mo hono ‘asi ko ē kitu’a ‘oku *efficient* ‘a e fakahoko fatongia. Ko ‘etau ‘ai ko ē ‘a e fu’u *timeframe* ko ē ‘o lōloa ‘oku hangē, ‘oku malavalava pē ia ke fakahoko e fo’i ngāue ia ko eni ia kapau ‘oku nau loto lelei e kau ngāue ia, miniti pē ia ‘e 20. Ka ‘o kapau ‘e ‘oatu foki ia ‘oku, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *resource* fe’unga he Potungāue, te toutou tā kita ‘e ‘alu ia ‘aho ‘e ua ‘aho ‘e tolu, ‘aho ‘e nima. Ko u kole atu mahu’inga ke ho’ata kitu’a ki he kakai ko ē ‘oku nau totongi tukupau ‘oku tau tokanga ke fai e fatongia ko eni ma’a e nautolu. ‘Oku fokotu’u mai heni Sea ko e ‘aho ‘e 14 pea ko u kole atu fēfē ka tau tukupau pē ke ‘aho ‘e fitu. ‘Ilo’i ‘ene ‘asi atu ko ē ‘aho ‘e fitu ‘oku fakalotolahi ia ki he kau pisinisi ‘oku ‘i ai e tokanga atu ‘a e Potungāue he ko e, tau fengāue’aki lelei pē. Ka ‘oku kau ia ke ho’ata lelei ‘a e fakahoko fatongia ‘a e Potungāue. Ko e kole atu pē ia ‘Eiki Sea pea ko u fakamālō atu he faingamālie pea ko u tui kuo napangapangamālie e lao ni.

<009>

Taimi: 1155-1200

Tevita Lavemaau: Mālō ‘aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Fakama’ala’ala he founa lolotonga ngāue ki he tohi faka’atā tukupau

‘Eiki Minisitā Tānaki Tukupau Pa’anga Hū Mai: Sea, ko e ‘uhingá ko e kole ko ē ‘oku fakahoko mai mei ‘Eua 11 ‘i he Kupu 48 Sea. Kātoa e ngaahi kole ko eni ‘oku hu’u kātoa pē ki he me’a ko ē ‘oku ui ko e *efficiency* pē ko e vave ko ē ‘a e Sea. ‘A ia ko e Kupu 48 (4), Kuo pau ke foaki ‘e he Minisitā ki ha taha kole ha tohi fakamo’oni faka’atā tukupau pē ko e *tax clearance*. Pea fanongonongo ‘oku ‘ikai foaki ha tohi fakamo’oni faka’atā tukupau ‘e ala hokó ‘i loto ‘i he ‘aho

hokohoko 'e 14 mei hono fakahā 'o e tohi kole ki he Minisitā. Sea na'e 'uhinga pē hono 'ai ko ē ke 14 ko e sio ko ē ki ai mo e ngāue ki ai mo hono tiliva fakafoki. Ka 'oku sai pē Sea kapau ko e faka'amú ia ke holo hifo 'aho 'e 7. Lelei pē. Ka ko e *process* ko ē he taimi ní Sea 'oku tulituli e kau ngāue ko hono 'uhingá 'oku kei, te'eki ai ke tali e Laó. Mau lele'aki 'a e *policy* 'i he taimi ní Sea. Ko e ngaahi me'a ko ē, ko e ngaahi kole *process* pehē ni, te nau lava tuku hifo 'a e me'a fakavavevave ki he 'aho pē 'e 1. Pea fakavavevave ange *pressure* 'ai pē miniti 'e 10, *policy* ia 'oku ngāue'aki he taimi ní. Ko e fakama'ala'ala ia mei he kau ngāue Sea ka ko e tu'u ko ē 'a e Laó ko ē hē ke fakafaingamālie'i pē 'e Sea kapau 'e 'ai pē ke 'aho 'e 7. Ko hono 'uhingá ko e kau ngāue Sea na'a 'i ai ha taimi 'e faingatāmaki ai pea nono'o e mātu'a ni 'oku nounou fakakau ngāue 'ikai ke lava ai e me'a ko ení pea mau maumau lao leva mautilu. Fēfē mu'a ke 'aho 'e 7 he 'oku fanongoa pē 'a e me'a 'oku fakahoko maí. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Fokotu'u ke tali Lao Fakaangaanga fika 11/2019

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kātaki mu'a ko u fakamālō ki 'Eua 11 he'ene 'omai e me'a ko iá. Ko e motu'a ni foki he fefakatau'aki ke vave pē. Pea ko u fakamālō ki he Minisitā 'ene talí. Fakamālō ki he Ha'apai 12 'ene ngaahi fakamaama na'e faí. Pea ko u tui kuo 'osi maama, 'oku 'ikai ke 'i ai ha to e poini fo'ou. Ko u fokotu'u atu ā ke tau tali pea tau toki ō atu ki he kai ho'atā kātaki Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Kapau ko ia Sea pea tali mo hono ngaahi fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io, mālō. Kapau, ko 'eku fokotu'u atu mu'a Sea kātaki ke tali ā.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Kuo fokotu'u mai ke tau pāloti. Kalake.

Lord Fakafanua: Kātaki pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e, Ha'apai Fika 2.

Lord Fakafanua: Ko e ki'i poini nounou pē. Tapu pē ki he Feitu'u na Sea pea mo e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakató. Ko u, ko e fehu'i pē eni ko e 'uhingá 'oku 'i heni e Minisitā pea mo 'ene Falé'i Fakalaó. Fekau'aki eni pea mo e Kupu Fika 19 Sea. 'A ia ko e Kupu ko ení 'oku kau ia he Konga 6, Ngaahi Tu'utu'uni Fakatukuhau. 'A ia ko e Kupu 19 ko e aofangatuku ia 'o e ngaahi Tu'utu'uni Fakatukuhau. 'Osi mahino pē Sea 'oku 'i ai e *process* mo e founa ke fakahū ai kapau 'oku 'i ai ha lāunga mo ha ngaahi tangi. 'A ia 'oku kamata pē he Kupu 20, 'ave 'ete lāunga pē ko 'ete tangi ki he Minisitā. Pea kapau 'oku 'ikai ke fakafiemālie ai, 'oku 'i ai e faingamālie he Kupu 22 ke 'ave ki he *Tax Tribunal* pē ko e fakatonutonu'anga ko ē tukuhaú. Pea kapau 'oku kei hoko atu pē lāunga, 'e malava pē ke fakaa'u atu ki he Fakamaau Lahí pē ko e *Supreme Court* 'i he Kupu 23. Pea toki aofangatuku atu ki he Fakamaau'anga Tangi 'a ia ko e *Court of Appeal* ia fakatatau ki he Kupu 24.

Fehu'ia Kupu 19(1) (a)

'A ia 'oku 'osi mahino pē 'oku 'i ai 'a e *process* mo e *procedure* ke fou ai e ngaahi tangí 'o kapau 'oku 'eke ha taha ha tu'utu'uni 'oku fehu'ia pē 'oku tāla'a. Ka ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ki he 'Eiki Minisitā fekau'aki pea mo e Kupu 19 (1)(a). 'Oku lau ia ai, **Kuo pau ke aofangatuku mo fakamā'opo'opo ha Tu'utu'uni Fakatukuhau. Pea ko e ngaahi Tu'utu'uni Fakatukuhau,** 'uhinga ia ki he ngaahi tu'utu'uni ko ē 'Eiki Minisitā pē ko ha 'ofisa 'i he potungāue, 'oku 'i ai 'enau ngaahi tu'utu'uni. **Pea 'ikai lava ke faka, ke fakakikihi'i 'i he fakatonutonu'anga tukuhau, 'a ia ko e Tax Tribunal ia, pē ha Fakamaau'anga.** 'A ia 'oku 'uhinga ia kātoa mo e Fakamaau'angá. Pē 'i ha to e ngaahi fakatonutonu fakalao kehe 'i ha fa'ahinga makatu'unga pē. 'A ia ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ki he 'Eiki Minisitā ko e Kupu ko ení 'oku hā mai,

<001>

Taimi: 1200-1205

Lord Fakafanua: ... mai pē ia ai 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha makatu'unga ha fa'ahinga makatu'unga pē fakatonutonu fakalao kehe 'e fakangofua ha taimi. Ko ia ko u kole atu pē ki he 'Eiki Minisitā ke ne fakama'ala'ala mai e, 'a e 'uhinga e me'a ko íá. 'Oku 'osi māhino pē Kupu si'i (1) 'oku 'asi tukukehe mei ha ngaahi fakatonutonu fakalao 'i he kongá 7. 'A ia 'oku kamata 'ete lāungá mei he Minisitā pea hoko hake ai 'o fakalalakaka ki he *Tax Tribunal* ki he 'ū Fakamaau'anga. 'Oku ou fehu'ia pē au ko e 'asi ko ē 'a e fo'i tapu tapu ko eni 'oku 'asi ko eni he Kupu 19 (1) (a). Kole atu pē ki he 'Eiki Minisitā ke ne 'omai ha tokoni.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ...

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: **Tau liliu 'o Fale Alea** ka tau toki foki mai 'o fai ha hoko atu.

(*Na'e liliu 'o Fale Alea.*)

'Eiki Sea: Tōloi e Falé ki he 2.

(*Na'e tōloi e Fale Aleá ki he 2 efiáfi.*)

<002>

Taimi: 1400-1405

Satini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua. (Tui ho kote Minisitā Lao)

'Eiki Sea: Kole atu Hou'eiki, ke tau liliu ai pē 'o Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki! Kei hoko atu pē eni ho'omou feme'a'aki. Lao Fika 12. Ka mou me'a mai Minisitā 'oku 'a'ana 'a e Lao ko eni. He na'e 'i ai 'a e fehu'i 'a e Nōpele 'o Ha'apai Fika 2. Pea ke me'a mai.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō! ‘aupito ‘Eiki Sea. Pea ko u fakatapu atu ki he Feitu’u na, kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Kae ‘atā mu’a Sea, ke fai atu ha fakalavelave ki he fehu’i mahu’inga na’e fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Nōpele. Fekau’aki eni mo e Kupu 19 ‘o e Lao. Tefito’i Lao. ‘A ia kapau te u lau atu pē Sea. ‘E tokoni ‘oku pehē. Kupu 19. Aofangatuku ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni Faka-Tukuhau.

1. Tukukehe mei he ngaahi fakatonutonu fakalao ‘i he Konga 7. ‘A ia ko e kamata ia ‘oku pehē:

Tukukehe mei he ngaahi fakatonutonu fakalao ‘i he Konga 7(a) Kuo pau ke aofangatuku mo fakamā’op’opo ha Tu’utu’uni fakatukuhau, pea ‘ikai lava ke fakakikihi’i ‘i he Fakamaau’anga ‘a e Tukuhau pē Fakamaau’anga, pē ‘i ha to e ngaahi fakatonutonu fakalao kehe,’i ha fa’ahinga makatu’unga pē.

Sea! ‘Oku fiema’u ke ki’i fakamatala’i ‘a e kupu ko eni. He ‘e ‘alu pē ‘o mahino ka ‘oku ki’i fihi. ‘Oku pehē ni hono natula. Tukukehe mei he ngaahi fakatonutonu fakalao ‘i he Konga 7. ‘A ia kuopau ke fai ‘a e ‘alu ia ki he Konga 7. ‘Oku ne tuhu’i mai ai. Ka ‘i ai leva ha Tu’utu’uni ‘a e Minisitā, te te loto mamahi ai. ‘Oku ‘i ai ‘a e *appeal process* ‘i he Potungāue, pea fou mei he *due process* ‘a e lāunga ‘o ‘alu ai ‘o a’u ki he *Tax Tribunal*. Pē ‘oku hangē ha ki’i fakama’ala’ala fakaloto Potungāue pē. Ko e *Tribunal* ‘oku fai ki ai ‘a e lāunga. ‘A ia ‘oku lava ‘o ‘ave ‘a e lāunga pea *process* ia ‘o ‘alu ki he Potungāue, pea ‘alu ki he Minisitā, pea ‘alu mei ai ki *he Tribunal*.

Ko e ‘uhinga mai ‘a e kongā ko ē. Kapau he ‘ikai ke ke ‘uluaki fou ai. He ‘ikai ke ke lava pē koe ‘o ‘alu fakalaka pē mei he *procedure* pē ko e founa ngāue ko ia ‘o ‘alu ‘o hopo ‘i he Fakamaau’anga. Na’e tupu eni Sea, mei he *case* na’e fai ‘a e hopo heni. ‘Oku ‘i ai ‘a e *precedent* heni. Na’e Tu’utu’uni ‘e he Fakamaau Lahi ia, ‘Oku ‘osi ‘i ai pē ‘a e *process* totonu ‘i he Potungāue. Pea mo e *Tax Tribunal*, ke ‘uluaki fou ai ‘a e ngaahi lāunga ko ia. Kae ‘oua ‘e ‘alu hake pē ia ‘o ‘alu ke hopo. Ko e ‘uhinga ia ‘o e fo’i kongā ko ē. ‘A ia ko e ngaahi tu’utu’uni ko ē ‘e ‘oatu mei he Potungāue mo e Minisitā ‘e fakafou atu ‘i he Potungāue. ‘Oku lau ia ‘oku aofangatuku, kae ‘oua leva pē, ke ke fou ‘i he ngaahi *appeal process* ‘i he Potungāue. Pea toki ‘alu mei he *Tax Tribunal* ‘o ‘alu ai ‘o hopo.

<004>

Taimi 1405-1410

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: ...’oku ou tui pē mahalo ‘oku he kā ‘ikai Sea ‘e tu’u ‘a e *process* ia ko ē ‘oku fai ai ‘a e tangi ‘i loto ‘i he Potungāue pea tu’u mo e *Tax Tribunal* ia, ‘o fakalaka pē ia ki he Fakamaau’anga. ‘A ia ko e ‘uhinga ‘a e kupu ko eni na’e *base* ia ‘i he kongā ‘o e fakahinohino ‘a e Fakamaau’anga ke foki mai ki he *proper procedure* ko ē ‘a e Potungāue ‘o fou atu ai, pea toki ‘alu mei ai’o a’u ki he Fakamaau’anga. Mahalo ‘oku mea’i pē ‘e he hou’eiki ko e Sea ko ē ‘i he *Tax Tribunal*, ko e Fakamaau’anga Lahi, ko e tokotaha mei he Fakamaau’anga Lahi. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ko ē hono feinga’i ke mahino ‘oku falala’ia pea mo tokangaekina ‘a e *Tax Tribunal* ‘e Sea. Ko e tali ia ko ē ki he kupu 19 ē, mahalo ‘e to e mahino ange hono ‘ai ko ē ‘i he fakapilitānia ‘o fa’a mahino ange ia ‘i hono lau, ‘ou fakaafe’i pē ni’ihi ‘i he kau Mēmipa kapau ‘oku ‘ikai ke fu’u mahino ‘a e fakatonga ‘e lelei ange ‘a e fakapilitānia. Ko ia ‘oku ou faka’amu pē Sea ‘oku tokoni atu ia, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea kapau kuo fiemālie ‘oku lahi ‘a e ngaahi fetokoni’aki lelei ‘oku fai, hangehangē kuo tokamālie, pea kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi *issue* ke to e ‘ohake ‘oku ou fokotu’u atu ke tau, ‘oku ou fokotu’u atu, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou’eiki ko ena kuo mou fiemālie, kalake. Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai 2019, fika 12/2019 fakahā ‘aki ‘a e hiki hake ho nima ki ‘olunga.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: ‘Eiki Sea ko e fika 11.

Sea Kōmiti Kakato: 11, fakamolemole.

Pāloti’i tali Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i Ngaahi Ngāue Tukupau Pa’anga Hū Mai 2019

Ko kimoutolu ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue tānaki Pa’anga Hū Mai, 2019 mo hono ngaahi fakatonutonu, fakahā’aki ‘a e hiki homou nima ki ‘olunga.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Sāmiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko hongofulu mā fā (14).

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, kā ‘oku ‘i ai ha ta’eloto? Fakahā mai ia.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai fika 12/2019

Sea Kōmiti Kakato: Mālō kuo tau lava ia. 4.2 fika 12/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai, 2019. Minisitā.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Hangē ko ia ko e fakahoha’a ‘a e motu’a ni ‘i he kamata’anga ‘o e ngaahi lao ko eni, ko e lao fika 11 fika 12 fika 13 ‘oku nau fekaukau’aki, ko e lao fika 11 ko ia na’e to ki paasi ‘a ia ko e Lao Fakaangaanga ki hono pule’i ‘a e ngaahi ngāue tānaki pa’anga hū mai, 2019 ko e Tefito’i Lao ia. ‘A ia ko e hangē ko e *administration act* ia pea ko e ngaahi konga ena mei he lao lolotonga ki he Lao ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai, mo e Lao ki he Tukupau Ngāue’aki, na’e to’o ‘a e ngaahi kongokonga ko ē ‘oku natula *administration* ‘i ai ‘o ‘ave ia ki he lao fika 11. Na’e mea’i pē ‘e he Hou’eiki lao fika 12 mo e lao fika 13, ko e konga lahi ia ai ko hono *repeal* pē ko hono to’o ‘a e ngaahi konga ko ia, ko hono rebel ko ia kae ‘ave ia ‘o fakatahataha’i he lao tefito ko ena na’a tau toki paasi ‘e Sea.

Ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha to e fu'u me'a ia ai 'oku ou fokotu'u atu pē 'e au Sea, kapau ko ia 'oku laumālie lelei hou'eiki mo fakakaukau'i ange pē 'e fakakau mo e ongo lao ko ia 12 mo e 13, tukukehe kapau 'oku 'i ai ha ... (ne 'i ai e poupou)

Sea 'oku lave'i pē 'e he motu'a ni 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e ni'ihī 'a e hou'eiki 'i he Fale fekau'aki pea mo e Lao fika 12, Tukupau Pa'anga Hū Mai, pē ko e *income tax* enī. Kā ko e kole pē mo e motu'a ni mo e fokotu'u atu ko e ngaahi lao, ko e ongo lao ko ia, 'oku lolotonga fai mo e *consultation* he taimi ni ai, 'a e *income tax* mo e *consumption tax* ke *review* kakato mo naua, ko e tu'u ko ē 'i he taimi ni ko e to'o pē mei he *repeal* 'a e ngaahi natula *administrative section* 'o 'ave ia 'o fakataha'i ki he Lao fika 11.

<005>

Taimi: 1410-1415

'Eiki Minisitā Tanaki Pa'anga Hū Mai : pea 'atā leva a e ngaahi kupu fakatekinikale ko ē 'oku toé, ke *review* kakato. 'Oku lolotoga fai 'a e *consultation* ai he taimi ni, pea ko 'eku fakaafe pē 'aku ki he Hou'eiki, kapau 'oku 'i ai ha me'a te mou loto ke to e liliu ai, ko 'eku kole atū, 'Eiki Sea, pē 'e lava ke 'omai 'a e ngaahi fakakaukau ko iá, ke fakakaukau'i fakalūkufua 'i he ngāue 'oku fai ki ai he taimi ni, he 'e toe fakahū mai pē 'a e *review* kakato 'o e Lao ko ē ki he *Cosumption Tax* mo e *Income Tax*, Sea. Ka ko 'ene tu'u ko ē he taimi ni, ko 'ene kakato ena hono fakahū maí, *repeal* mei he ongo Lao ko ē, tānaki ki he Lao tefito. 'Oku ou fokotu'u atu, Sea, mālō 'aupito.

Lord Fakafanua : Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki. Me'a mai Nōpele Fika 2 'o Ha'apai.

Tokanga ke monomono tō kehekehe he Lao Tukupau Pa'anga Hū Mai & Lao Pa'anga Sino Mālōlō e Fale Alea

Lord Fakafanua : Tapu pē ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō. Ko e me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Minisitā, na'e 'i ai e 'amanaki 'e lava ke fakahū e monomono ko enī, ka ko eni kuo me'a mai e Minisitā, 'e tukumai 'a e Hou'eiki ke nau *consultation* ki he Lao e *Income Tax*. Mahalo 'oku mea'i pē 'e he Minisitā, he na'e kau pē ki he Kōmiti ko enī. 'I ai e tō kehekehe he Lao ko eni he Fale Aleá ki he 'etau *Retirement*, pea mo e *Income Tax*, pea 'oku 'i ai e kupu 'i he Lao ko ē *Retirement*, fekau'aki pea mo hono *exempt* 'a e tukuhau ko eni 'a e kau Mēmipa 'i he 'enau pa'anga sino mālōlō. Pea 'oku 'i ai e kupu ia 'i he tefito'i Lao ko ē *Income Tax* 'oku fehangahangai hono faka'uhinga'i pea mo e Lao ko iá. Pea na'e 'i ai e faka'amu 'e malava ke fakahū ha monomono 'i he Lao Fakaangaanga ko eni, koe'uhí ko e fo'i tefito'i Lao eni 'oku fepaki ko ē mo e Lao ko eni i Fale Alea ki he Pa'anga Sino Mālōlō. Ka ko ena kuo me'a mai e 'Eiki Minisitā ke toki fakakau mai ia hili ko ē 'enau *public consultation* ke kau he ngaahi liliu fakalūkufua ko eni 'oku sio ki ai e Potungāue. Pea 'oku ou tali pē 'e au 'ene me'á, Sea. Fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Mālō 'aupito, Sea. Fakamālō atu.

Pāloti'i 'o tali Lao Fakaangaanga fika 12/2019

Sea Kōmiti Kakato : Kalake. Ko kimoutolu 'oku mou loto ke tali e Lao Fika 12/2019, Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukupau Pa'anga Hūmai, 2019. Fakahā'aki ia e hiki hake homou nima.

Kalake Tēpile : Sea loto ki ai a Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, 'Akosita Lavulavu, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia. 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue. Loto ki ai e toko 14.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Hou'eiki. Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai, fakahā mai 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile : 'Ikai ha fakahā loto ki ai.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'aki 2019

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Hou'eiki, ke Lao Fika 13/2019, Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukupau Ngāue'aki 2019. Minisitā, 'i ai ha ki'i fakama'ala'ala mai.

Fakama'ala'ala Pule'anga he Lao

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō. Ko e Lao fakamuimui eni 'i he Lao fekaukau'aki 'e 3, na'e fakahū mai, Sea, 'a ia ko e Lao Fakaangaanga ki he Tukupau Ngāue'aki, 2019, pē ko e *CT, Consumption Tax*. 'Oku 'i ai e ki'i me'a 'oku kehe 'i he Lao ko ení, Sea. Ko hono 'uhingá ko e kupu 20, pē ko e 'aitemi 6, peesi 7 'a e Lao Fakaangaanga ko ení, na'e 'uhinga pē hono ki'i tānaki ení, Sea, ke fenāpasi pea mo e Tefito'i Lao Fika 11, na'e toki paasi. 'A ia 'oku 'uhinga 'a e fakatonutonu ko ia 'i he kupu 20, Sea, 'oku fakahū ai 'a e pau ke ngāue'aki he ngaahi falekoloá 'a e tali totongí. Pea 'oku 'uhinga eni, Sea, ki hono ngaue'aki ko ē 'a e *cash register*. Ko e taha eni e feinga ko ē 'a e Pule'angá, Sea, ke fakapapau'i 'oku tonu pea kakato hono tānaki 'o e pa'anga tukuhau mei he ngaahi pisinisi, pea 'oku 'ikai ke fa'a tonu eni, Sea, ko hono 'uhingá 'oku 'ikai ke faitatau 'a e ngaahi fakamo'oni 'oku 'omai mei he ngaahi pisinisi, a e ngaahi *receipt* 'oku nau ngāue'aki ke mahinoaikae lava ke tānaki 'a e pa'anga totonú. Pea ko e konga ena ko ē hono fakahū mai, Sea, ke *introduce* ia i Tonga ni 'Oku 'i ai e ngaahi fonua he Pasifiki kuo nau 'osi ngāue'aki eni, 'oku tau ki'i tōmui. 'I Fisi kuo nau 'osi ngāue'aki 'enautolu e *cash register*, 'a ia ko e me'a kotoa pē kuo fakatau, pau ke tā ia he *cash register*. Pea kuo nau a'u kinautolu ki he tu'unga, Sea, 'oku nau to e ngāue'aki 'a e *electronic* ...

<006>

Taimi: 1415-1420

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū mai : .. pea mo e 'initaneti 'o e 'ahó ni, ko ho' o taa'i pē 'e koe 'a e koloá 'osi ma'u ia he 'ofisi, nau 'ilo 'e nautolu ia. Ko 'ene fuoloa pē hono ta'engaue'aki e *cash register*, 'oku 'i ai e mahamahalo foki e ni'ihia 'o *manual*, 'a ia 'oku lava leva ke fai hono vakai' 'i 'o e ngaahi pisinisi ko ia. Ko e kongani 'a e feinga 'a e Pule'angá ke fakapapau' i pē Sea, 'oku totonu 'a e ngaahi *CT* 'oku tānaki mei he ngaahi pisinisi Sea. 'A ia ko e Kupu 20 ia *Item 6* peesi 7. Ko e ki'i kongani pē ia 'oku tānaki fo'ou ki ai, ko e toengá Sea, ko hono *repeal* pē 'o hiki ki he Tefito' i Lao pule' i pē ko e *Administration Act* Fika 11. Pea tukuatu pē Sea kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku fie me'a ki ai 'a e Hou'eiki, mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me'a mai 'Eua 11.

Tokanga ke 'omai 'e he pisinisi ki he taha fakatau lēkooti 'ene fakatau

Tēvita Lavemaau : Tapu pea mo e Seá kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. 'Eiki Sea, ko e ki'i fehu' i fakama'ala'ala pē 'Eiki Sea he 'oku 'ikai ke u fakapapau' i me'a ko eni. Hangē ko e fakamatala 'oku me'a mai 'aki 'Eiki Minisitā, ko e taha foki eni ia 'a e palopalema lahi, 'i he tānaki ko ia 'o e *CT* 'oku mea' i pē ia 'e he Hou'eiki. Ko e taimi ko ia 'oku tau lele atu ai ko ē 'o fai ha fakatau pē 'oku lau afe pē pa'anga 'e 10, 20 'oku lomilomi pē 'a e kau ngāue falekoloá ia he ki'i misini si'isi' i pē, 'osi pē ko iá pea talamai. Ko e manatu ko ia 'a e motu'á ni 'Eiki Sea, 'oku tu'utu'uni ia 'e he lao ko eni, kuo pau ke fakahā 'a e mahu'inga 'o e koloá, pē ko hono *label* 'i he *shelf*, pea mo e lahi 'o e *CT* ko ē 'oku tānaki ki ai. Pea ko e fatongia ia 'o e kau fakatupu koloá taimi ko é 'oku fai ai 'etau fakatau' mo e me'á, ke ne 'omai e lēkooti 'o fakahā mai ai, ko e lahi eni e mahu'inga e koloá, pea ko e peseti eni 'e 15 'o e *CT* ko e fiha.

Fokotu'u na'a lava fokotu'u ha sisitemi hangē ko Fisi ke lava lekooti tukuhau *CT*

Ko 'eku manatu' ia ko e laó ia 'oku 'osi maau pē. Ko e me'a ko ia ki hono ...ko 'etau tu'utu'uni ko ē ke ...ko e *issue* kia au ia, ko e hā 'a e founga ko ia 'e lava 'e he Pule'angá ke lava *enforce* e me'a ko eni. Na'e 'i ai e fakakaukau ia, ko e 'omai pē eni mei he kau ngāue 'Eiki Sea. Ke fēfē ke hanga 'e he Pule'angá, 'o *hire* he taha, ke *design* pē *develop* ha *system* hangē ko ia 'oku ngāue'aki 'e Fisi. 'O mono pē ia 'i he *cash register* 'osi 'otomētiki pē ia, ko 'ene tā pē 'ana 'a e fakatau, kuo 'osi to' o pē ia. Pea ko e *access* ko ia ki ai, ko e Potungāue pē ia. Ko 'enau toki o atu pē 'anautolu 'o 'osi tau pehē pē ko e māhina 'o to' o mai 'a e ki' i me'a ko eni. 'A ia 'oku ou tui pea kapau 'oku hala 'eku ma'ú, pea 'oku ou... ka ko e *solution* ia mo e fakakaukau ko ia na'e fatu ki ai ke tau ngāue ki ai. Manatu' i kuo tau hiki mai eni e tānaki pa'angá mei he uafú 'o tānaki 'i lotofonua. 'A ia ko e kongani lahi taha ko ē 'etau pa'anga 'oku ma'u 'i he tukuhau, 'oku ma'u ia mei he tukuhau fakatau. Pea 'oku ou pou pou pē au ia ki he fokotu'u ko eni 'oku 'omai ke monomonó, kapau 'oku te'eki ai 'i he lao.

Fehu'ia pe 'oku fiema'u ke fakalao' i e tala ke tauhi e lēkooti fefakatau'aki

Ko e fehu' i 'e tahá, fiema'u ke tau fakalao' i 'a hono tala ko ia ke nau tauhi e lēkooti, 'osi tala pē ia 'e he lao, ko e fatongia ia 'o e tokotaha fakatupu koloa pē ko ha pisinisi, tauhi e lēkooti fakapa'anga ki he fefakatau'aki, pea mo fakahā ai 'a e lahi ko ia 'o e tukuhau fakatau 'i he taimi kotoa pē. Tuku atu pē ki he 'Eiki Minisitā ke fakama'ala'ala ki ai, ka 'oku ou pou pou atu ki he Lao

ko eni. Kapau ko e 'uhinga e me'a ko eni 'e toe mālohi ange ai 'a e sisitemi ki hono tānaki e tukuhau fakatau, Poupou lahi 'aupito ki he ngāue mālohi ko eni 'oku fai mei he Potungāue. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō me'a mai 'Eiki Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Io 'oku ou fakamālō mo'oni ko e ha'u 'a e fa'ahinga fakakaukau ko eni, 'o e senituli ko eni. 'Oku hangē ko e me'a 'a 'Eua 11 ko e fo'i lao ia 'oku fai pē ia. Ko e fo'i sisitemi ki ia ke fai'aki 'e fo'i ngāue ke lava 'a e fo'i taumu'a. Sai 'aupito pē e *cash register* ia. Ka ko hono uHINGA foki pē 'ana ia, 'oku 'i ai e sisitemi ia 'oku ui ko e *point of sale system* 'oku fiema'u 'a e kakai ia ke nau ō mai, 'o nau *digitize*, ki ho'o taa'i pē 'e koe ho'o me'á, 'osi 'otomētiki pē 'ene 'asi 'ana ia 'i he *Revenue*. Ko e 'uhingá, he ko e 'ikai ngata 'i he'ene *effective* pea sai ki he tokotaha fai fakatau, pea sai ki he Pule'angá, pea to e si'isi'i 'a e tauhi lēkooti

<008>

Taimi: 1420-1425

Poupou ki he sisitemi ngāue ke fakaivi Lao Tānaki Tukuhau Ngāue'aki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku ou poupou atu Minisitā *Revenue* 'oku kau eni he fakakaukau ma'olunga he ko e 'uhinga foki ia 'etau 'ai ko ē me'a ko eni 'oku ui ko e *E-Government* ke tuku ā 'etau ngāue'aki e ngaahi mīsini ka tau hanga 'o fa'u ha sisitemi hangē ko 'ene me'a 'oku me'a mai 'aki ko e *hire* mai pē ha kakai ke nau lava fatu e fo'i sisitemi pea nau hanga 'o *digitize*. Pea 'oku ngāue'aki leva e fo'i lea ko e *real time* ko ho taa'i pē koe me'a 'oku 'asi ia ka ko nautolu pē ia te nau ma'u 'a e *accessibility* fakafo'i-code ko ē ke lava 'o sio ki ai, 'ikai to e lava ha taha ia 'o sio ki ai. Ka 'oku 'ikai ko ha tokotaha mataotao au he tafa'aki ko ia ka ko u tu'u hake pē ke poupou'i atu he ko e taimi 'e ni'ihī te tau fa'u 'e tautolu ia e lao 'o hangē ko 'ene me'a ki ai 'oku sai pē lao ia. Ko e fo'i founa ngāue. 'Oku ne fokotu'u mai pea ko u tu'u hake 'o poupou atu ki he fakakaukau ko ia ke 'ai mu'a ha founa ngāue ke ne hanga fakahoko ngāue'i 'a e fo'i lao lelei ko 'eni kae lava ke na fenāpasi ke sai ki he kakai, sai ki he Pule'anga, sai ki he tokotaha kotoa pē. Ko ia ko u fakamālō atu he, tu'u hake 'o poupou atu ki he fakakaukau ko ia kātaki.

Sāmiu Vaipulu: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Vava'u 15.

Tokanga ki he 'ikai potupotu tatau CT hilifaki 'i Tongatapu mo ē 'i he 'otu motu

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea mo e kōmiti. Sea, lao lelei 'aupito eni ia ki Tongatapu. Ka 'oku 'ikai ke u lave'i 'e au pē 'oku fēfē 'a Ha'apai mo Niua. Ko Vava'u ia kovi 'aupito Sea he ko hono 'uhinga, ko e ngaahi CT ko ē 'oku tānaki 'oku fua kātoa pē he, na'a ku fehu'i he 'aho na'a tau 'i heni ai mo e kau ngāue 'oku fua kātoa pē ia 'osi ko ia 'e he kakai pea ko e taimi ko ē 'oku 'ai ko ē ke *refund, refund* ia ki he motu'a falekoloa pē ko e motu'a pisinisi 'o to e lahi ange 'ene tupu 'a'ana kae ongoongosia e kakai ko ē 'o Ha'apai mo Vava'u. To e kovi ange 'a Niua he 'oku mama'o. 'A ia ko e me'a ko ē 'oku ou, ko u fakakaukau ki ai Sea pē ko e hā ha founa pē 'e lava ke 'ai tu'o taha pē ā 'i uafu pea 'oua to e 'ai e CT ko ē e me'a he ko ē 'e 'osi

ange ‘aho, tau pehē kuo sai pē ‘a Tongatapu ia he ‘uhī ‘oku tu’o taha pē fo’i fakatau. Ko Vava’u mo Ha’apai ko ‘ene fakatau ko ē he ki’i falekoloa ki’i CT, ko hono feleti ko ē he vaka ki’i CT. Ko ‘ene a’u ko ē ki Ha’apai pē ko Vava’u, to e tākaki mo e ki’i CT. ‘Oku lahi e ngaahi CT ‘oku tākaki. Sea ‘oua te ke kata Sea kae ‘oleva ke ‘ai fakalelei ‘etau kole. Ko ia ko e anga pē fakakaukau Sea ha founga ‘e lava ke tokoni ki tahi ki motu he koe’uhī ko e mahalo pē na na’e kamata ko ē lao ni ia na’e fa’u pē ia ha kau tama Tongatapu.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Sāmiu Vaipulu: Kae ‘ikai ke ‘i ai ha kau tama ia mei Vava’u mo Ha’apai. Ko e me’a pē ia ko u kole ‘e au Sea ke ki’i to’o atu ha CT ‘e taha kae tuku atu pē ha ‘ihi he ē, pē ko e hā ha me’a e ‘Eiki Minisitā Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

Fakahā Pule’anga ‘ikai tukupū’i e fetukutuku kakai mo e koloa fakalotofonua

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Mālō ‘aupito ‘e Sea ‘oku faka’apa’apa’i he motu’a ni e anga ‘a e fakakaukau ko eni ‘oku ‘omai mei Vava’u 15. ‘Oku ngali lahi e, ‘a e ‘ū, ‘a e ngaahi *consumption tax* ko eni Sea ka ko u fie fakahā pē Sea ko e natula ko ē ‘o e *consumption tax* ia ‘oku ‘uhinga ia ko hai ko ē ‘oku ne *consume* fakamuimui taha ko ia ia ‘oku hili ki ai. Ko e me’a ia ‘oku ui ai ko e *consumption tax*. ‘Oku ui ia ‘i Fisi ko e *value added tax*. ‘UHINGA ko ‘ene ‘alu pehē ka ‘oku ‘ikai, ko e kau tama ko ē ‘i loto ia kau pisinisi ko e tu’u vaha’a pē ia. ‘Oku ‘ikai ke nau hanga nautolu ‘oku nau *claim* ‘e nautolu ia ‘a e me’a ko ia. ‘A ia ko ‘ene ‘alu pē ko ē ki he kakai ko hono natula totonu ia. Ka ko u fie fakahā pē Sea ko hono fetuku ‘o e koloa mo e kakai ki fakalotofonua ‘o tatau pē he koloa mo e kakai ‘oku ‘ikai ke CT. ‘Oku ‘osi ‘i ai pē *provision* ki ai ‘oku ‘ikai totonu ke CT Sea.

Malava ke fokotu’u ha sisitemi fakakomipiuta misini tauhi pa’anga kae fakafou he Tu’utu’uni

Ka ko u ...

<009>

Taimi: 1425-1430

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: ... fie fakahoko atu pē ‘e Hou’eiki ko e me’a ko eni ‘oku tokanga mai ki ai ‘a ‘Eua 11. Na’e ‘i ai foki ‘ene kaunga lahi ki he kamata mai e *consultation* ‘o e ngaahi Lao ko eni Sea. Pea ‘oku ne mea’i kakato ‘e ia e ‘ū me’a ko eni. ‘Oku ‘uhinga ai ‘ene fokotu’u mai pē ‘e lava ‘o fa’u ha misini mo ha founga fakakomipiuta *program* ki hono tā ko ē *cash register*, ha’u kehe pē *cost* ia e koloa, ha’u kehe pē CT ia. Ko ‘ene mahino ‘aupito foki ia Sea. Ka ‘oku lava pē, ‘oku lava pē Sea ka mou kātaki pē ‘o fakangofua mai au ke u to e hanga pē mu’a ‘o lau atu e, ‘a e konga ‘o e Tefito’i Lao ko ia na’a tau paasi. ‘Oku ‘uhinga ia ‘e paasi he tefito’i Laó ke toki fatu ha Tu’utu’uni pē ko e *Regulation* ki he natula fakaikiiki ko ē hono ngāue’aki e *cash register* ē. ‘A ia ‘oku hā eni ‘i he Kupu 8 (6) ‘o pehē, ‘E ngofua ke tu’utu’uni ‘e he ngaahi

Tu'utu'uní 'a e ngaahi me'a ko 'ení. Ko e ngāue'aki tu'u pau 'e he ni'ihī tukuhau pē ha fa'ahinga 'o e ni'ihī tukuhau 'a e ngaahi misini 'ai'anga pa'anga.

'A ia ko e 'uhinga ia ke toki *detail* mai ia he *Regulation*. Pea 'oku ou fakamālō pē Sea kuo 'osi *draft* e *Regulation*. Ka ko e me'a tōmu'a mai ko ē 'a e Hou'eiki 'o e Falé 'oku kau leva ia ai hono fakakaukau, 'oku 'i heni tonu 'a e Fakafofonga Lao 'a e Potungāue ke fanongoa 'a e ngaahi fiema'u ko ia 'a e Hou'eiki. Pea ko u tui pē Sea 'oku kaunga ia ki ai. Ko e tokoni pē ia ki he me'a na'e me'a mai'aki 'e 'Eua 11 kae pehē ki Vava'u 15. 'Oku 'ikai ke *CT* 'a e fe'ave'aki 'o e kakaí mo e koloa fakalotofonua. Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai Nōpele Fika 2 Ha'apai.

Lord Fakafanua: Tapu atu ki he Sea, Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u me'a lahi ia ko u pou pou atu au ki he me'a ko eni e 'Eiki Minisitā. Ka ko u fakatokanga'i hake ko e Lao Fakaangaanga Fika 13 eni 'o e 2019 Sea. Pea kapau te mou me'a hifo ki he Lao tatau pē 'i he'ene fakapālangi.

Sea Kōmiti Kakato: Kupu fiha?

Fokotu'u ke fakatonutonu ke kakato e sila Tonga he lao ke tatau mo e lao fakapālangi

Lord Fakafanua: 'Oku, 'uluaki peesi pē. 'A ia ko e peesi ko ē 'i mu'a he fakapālangi, peesi Fika 3 mo e peesi Fika 5. Te mou me'a hifo ki ai 'oku 'i ai e, ko e kakato e naunau ko ē 'ū Lao Fakaangaanga ka 'oku pulusi e 'ū Lao ko eni he taimi ko ē 'oku paasi ai he Falé ni. 'Oku hā ai e sila ko ē Pule'angá Tonga. Pea 'oku 'i ai e ngaahi lea ai 'oku 'asi ai ko e '**Otua mo Tonga ko Hoku Tofi'a**. 'Oku kakato e naunau ko eni e Laó 'i he'ene fakapālangi. Ka mou fakatokanga'i hifo Sea ko e Lao Fakaangaanga faka-Tonga, 'oku Tonga 'oku 'ikai ke 'i ai ha sila ia mo ha 'Otua mo Tonga ko Hoku Tofi'a, 'i he 'uluaki peesi, 'i he peesi tēpilé, 'i he, 'oku ou tui 'oku 'ikai ke kakato e Lao ko eni Sea. Mahalo ko ha fonua kehe eni ia 'oku 'uhinga ki ai e Lao ko eni. Ka ko u tui ko e naunau kakato ia e Lao Fakaangaanga, fakahū mai mo e sila e Pule'angá Tonga ke hā mahino ai ko e '**Otua mo Tonga ko Hoku Tofi'a**.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Fakafanua: Kuo u fokotu'u atu ke fakatonutonu e sila ke kakato e naunau e Lao ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele Fika 2 'o Ha'apai. Minisitā.

Fakamahino ko e fiema'u pe ia 'a e Konisitūtone hono fakalea ha Lao Fakaangaanga

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Mālō 'aupito Sea ko u fokoutua au 'o fakaongoongo pē ko e fē me'a he kakano 'o e Laó. Ta ko ē ko e takafi ia 'oku fai ai e fehu'í. Pea 'oku sai pē Sea ka ko 'eku kole 'a'aku ki he Hou'eiki Mēmipa 'o fakatatau ki he'etau Konisitūtone. 'A ia 'oku ne

pehē ko e founa ko ē hono fakahū mai ko ē ‘o e Laó, kuo pau ke *title* ‘aki, ‘Oku tu’utu’uni ‘e he Tu’í mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he fakataha alea ‘o e Pule’angá ‘o pehē. ‘A ia ko e anga ia ko ē fokotu’u mai he Konisitūtone ‘a e natula ‘o e Lao Fakaangaanga. ‘Oku ‘ikai ke hā ai ha kalauni ia. Pea ko u kole fakamolemole atu pē Sea ko e *technical mistake* eni. Ko e Tonga ena ‘oku ‘así, ko e fo’i sila pē ia ‘oku pulia, ka ‘oku mahino pē Sea ko e Lao eni na’e paasi mai mei he Pule’angá ‘o Tonga, Kapineti ‘o Tonga ‘omai ki he Fale Alea ‘o Tonga. Pea ko e *requirement* ena ia ‘i he Konisitūtone ko hono fakalea ‘o e Lao Fakaangaanga. Pea ko u kole pē ki he ‘Eiki Nōpele ke angalelei pē mu’a kae tukuange ā e Laó ko hono ‘uhingá ‘oku nau fekaukau ...

<001>

Taimi: 1430-1435

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: ... ‘aki ‘a e Lao Fika 11, 12 pea mo e 13. Kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha to e me’a ‘i he kakanó Sea pea ko u kole atu ke ...

Lord Fakafanua: Sea ko e kole tokoni atu pē ki he 'Eiki Minisitā kapau ‘oku ne tali.

Sea Kōmiti Kakato: Tali e tokoni ‘a e Nōpele Fika 2 ‘a Ha’apai Minisitā ?

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tali lelei Sea.

Lord Fakafanua: Koe’uhí ko e lao ko ení ‘oku fakahū mai he ‘Eiki Minisitā ko e me’a pē ‘a ‘ona kapau te ne hanga ‘o fakatonutonu mai e laó. Pea ko u fokotu’u atú ke ne me’a mai pē ia ‘oku fakahū e silá ‘i he ‘uluakí takafí mo e peesi tolú pea mo e peesi nimá pea u loto fiemālie au ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, Minisitā.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Ko ia Sea. Ko e silá ena ia ‘oku hā pē ia he ngaahi peesi ko ē na’e me’a mai he ‘e he ‘Eiki Nōpelé Sea. Pea ko e kole atú Sea kapau ‘oku fe’unga ia ‘a e hā koā ‘a e sila he ‘oku hā pē ia ‘i he fakapālangí Sea ‘i he ‘uluaki peesi, peesi hono uá, peesi hono tolu ‘oku hā kotoa pē ai e sila Sea pea ko e kole atu ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘A ia ko e fiema’u Minisitā e Nōpele Fika 2 ke ke me’a mai te ke fai e ngāue ki hono faka ...

Fakahā Pule’anga kuo pau fai e ngāue ke fakahū sila ‘o Tonga he lao

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Ko ia, ko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakahū mai.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Pea toki fakahū leva e sila ia ‘i he fakakakato ko e toenga kapau ‘oku fiemālie ki ai e Hou’eikí. Pea fakahū ‘o kakato ki ai e silá ‘i he faka-Tonga Sea hangē ko ia ‘oku ‘i he fakapālangí kae lava ke tali he Hou’eiki mo e fakatonutonu pea fakakakato leva Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Na’e te’eki ai ke, he ‘oku pau pē ke fou eni ‘e Sea ‘o kāsete’i pea toki hoko ko e lao.

‘Eiki Palēmia: Sea.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Pea tali mo hono ngaahi fakatonutonu mālō Sea.

‘Eiki Palēmia: Ki’i tānaki atu pē ki hē.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Palēmia: ‘Ai ke kau e taa’i e sila mo hono ngaahi fakatonutonu pea kau ai e sila.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Palēmia: Tau tali e laó mo hono ngaahi fakatonutonu ‘a ia ‘oku ‘uhinga ia e kau, ke taa’i ai pē silá ‘i mu’a.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Sea kapau ‘oku laumālie lelei ki ai e, ‘a e ‘Eiki Nōpele ki he fokotu’u ko ē ‘oku fai atu pea fokotu’u atu e laó Sea mālō.

Lord Fakafanua: Sea ko u fakatokanga’i hake e fakatonutonu ‘e taha ke fokotu’u atu ki he ‘Eiki Minisitā. ‘I he lao fakapālangi peesi fika tolu ‘oku ‘asi ai ko e *arrangement of sections* pea ‘i lalo ai ‘oku ‘asi e *explanatory notes* pea ko u tui ko e *note* ko ē ‘oku ‘asi mai ko e *error bookmark not define* ‘oku ‘ikai ke kau ia he lao ke fakatokanga’i ke to’o ia.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā kupu fiha koā kātaki ...

Lord Fakafanua: Faka-pālangi peesi tolu.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tonu pē ia Sea. Ko e *clerical error* ia mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Tali mo e fakatonutonu ko iá.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Sea fakamolemole pē ko e ‘ai pē ke māhino ko e kongā ko ē na’e me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele ‘oku ‘ikai foki ko ha kongā ia e laó. Ko e *explanatory notes* pea tohi’i ko ē *error ai bookmark not define* ‘oku ‘uhinga pē ki he ngaahi peesi ‘i mui ‘oku ne hanga ‘o fakamatala’i ‘a e ngaahi kupu ‘o e lao ka ‘oku ‘ikai ko e kongā ia ‘o e laó. Pea ‘oku, ka ‘oku māhino pē me’a ‘oku me’a ki ai e ‘Eiki Nōpele pea ‘oku tali pē Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. To e ‘i ai ha me’a ‘e to e fie me’a ki ai ha Hou’eiki Mēmipa. To e ‘i ai ha me’a ‘oku fie me’a ki ai ha Mēmipa. Kalake.

Pālōti tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukupau Ngaue'aki 2019 & ngaahi fakatonutonu

Ko kimoutolu 'oku loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukupau Ngaue'aki 2019 fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu hiki hake homou nima ki 'olunga.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tēvita Lavemaau, Mo'ale Finau, Sāmiu Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngōue. Loto ki ai e toko 16.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Ko kimoutolu 'oku 'ikai ke loto ki he lao ni fakahā mai ia.

Kalake Tēpile: 'Ikai ha fakahā loto ki ai Sea.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato 'oku fokoutua hake pē ke fakamālō ki he Kōmiti Kakato, e Hou'eiki pea mo e Hou'eiki Minisitā kae pehē ki he Fakafofonga 'i he ngaahi fakakaukau lelei ...

<002>

Taimi: 1435-1440

'Eiki Minisitā Lao: ... fekau'aki mo e ngaahi fakatonutonu 'oku fakakau ki he Lao 'e tolu ko eni pea 'oku ou fakamālō atu Sea. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki! Tau liliu 'o Fale Alea. **(Liliu 'o Fale Alea)**

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki! Kole atu ki he Sea 'o e Kōmiti Kakato Ha'apai 13, kātaki 'o līpooti mai ki he Fale.

Lipooti Sea Kōmiti Kakato ki he ngāue ne lava he Kōmiti Kakato

Sea Kōmiti Kakato: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea, ko e ngāue na'e tukuhifo ki he Fale ni, ki he Kōmiti Kakato. Na'e 4.1, Fika 11/2019. Lao Fakaangaanga ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 'o e 2019. Na'e tali ia 'e he Kōmiti, pea mo hono ngaahi fakatonutonu.

4.2. Fika 12/2019. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu kihe Tukupau Pa'anga Hū Mai 2019, na'e tali mo ia.

4.3 Fika 13/2019. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu kihe Tukupau Ngāue 'aki 2019, na'e tali ia fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu.

‘Eiki Sea! Ko e ngāue ia na’e tukuhiho ki he Kōmiti Kakato. Fokotu’u atu Sea. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō Ha’apai 13. Ko e Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2019. Na’e tali ‘i he Kōmiti Kakato, fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu. Na’e ‘osi lau tu’o ua. Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o ua ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 11/2019, fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu. Kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea! ‘Oku loto ki ai ‘a Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Sāmiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā kihe Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. Loto ki ai ‘a e toko hongofulu-ma-ono. (16)

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali ‘a hono lau tu’o ua. Kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Lau tu’o tolu.

Pālōti’i tali Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2019

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue Tanaki Pa’anga Hūmai 2019. Ko e Lao Fakaangaanga na’e tali ‘e he Kōmiti Kakato fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu. Na’e ‘osi lau tu’o ua. Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali. Kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea! Loto ki ai ‘a Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fakatahataha’i mo fakalelei’i ‘a e Lao ki hono Pule’i ‘a e ngaahi ngāue Tanaki Pa’anga Hū Mai. ‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga, ‘i he fakataha alea ‘a e Pule’anga ‘o pehē:

Konga 1: Talateu. Kupu 1. Hingoa Nounou mo e Kamata’anga. Kupu si’i (i) . ‘E ui ‘a e Lao ni, Ko e Lao ki hono pule’i ‘a e Ngaahi Ngāue Tanaki Pa’anga Hū Mai 2019.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a hono lau tu’o tolu ‘o e Lao Fakaangaanga Fika 11/2019, mo hono ngaahi fakatonutonu. Kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. Loto ki ai ‘a e toko hongofulu-mā-ono. (16)

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘o e Lao Fakaangaanga. Kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki kuo tali ‘a e Lao Fakaangaanga fika 11/2019 Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai. Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga fika 12/2019 ko e Lao Fakaangaanga na’e ‘osi lau tu’o ua, Kalake kole atu ke tau pālōti.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngōue. Loto ki ai ‘a e toko hongofulu-mā-ono. (16)

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ...

<004>

Taimi 1440-1445

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o 2 ‘a e Lao Fakaangaanga fika 12/2019 kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō lau tu’o tolu.

Pālōti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 12/2019

Kalake Tēpile: Lau tu’o 3.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai 2019

Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke Fakatonutonu ‘a e Tukupau Pa’anga Hū Mai ‘o makatu’unga ‘i hono fa’u ‘a e Lao ki hono pule’i ‘a e ngaahi ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2019

‘Oku TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he fakataha alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē:

1. Hingoa Nounou, kamata ngāue’aki mo e ‘UHINGA’i Lea

(1) ‘E Ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai, 2019

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o 3 ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tuikuhau Pa’anga Hū Mai 2019, kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko hongofulu mā ono (15).

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘a e Lao Fakaangaanga, kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto ki ai Sea.

‘Eiki Sea: Mālō hou’eiki ‘oku tali ‘e he Fale ni ‘a e Lao Fakaangaanga fika 12/2019 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2019. Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga fika 13 ‘o e 2019, ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki ‘o e 2019, na’e ‘osi lau tu’o ua, ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o ua kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, (‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua), ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko hongofulu mā ono.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o ua Lao Fakaangaanga kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Lau tu’o tolu.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki 2019

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu ‘a e Tukahau Ngāue’aki ‘o makatu’unga ‘i hono fa’u ‘a e Lao ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2017.

‘Oku TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he fakataha alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē:

1. Hingoa Nounou kamata ngāue’aki mo e ‘UHINGA’i Lea.

(1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki 2019

Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 13/2019

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o tolu Lao Fakaangaanga fika 13/2019 kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko hongofulu mā nima.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali hono lau tu'o 3 Lao Fakaangaanga fika 13/2019 kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke 'i ai ha fakahā loto pehē.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali 'e he Fale ni 'a e Lao Fakaangaanga fika 13/2019. Hou'eiki kapau te mou me'a hifo ki he'etau 'āsenitā, 'oku toe 'a e ngaahi tu'utu'uni ... Kole atu pē ki he Sea 'o e Kōmiti Kakato ke fakamahino'i mai, ko e ngaahi tu'utu'uni fika 4.4 ki he 4.7 pea mo e ngaahi Līpooti Fakata'u fika 4.8 ki he 4.9 'i he'etau 'āsenita 'oku kei 'i he Kōmiti Kakato.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'Eiki ni, 'Eiki Sea ko e ...

<005>

Taimi : 1445-1450

Veivosa Taka: ... fokotu'u atu pē ke tau tali'a e ngaahi Lao ko eni, pea tau ki'i *interval* ai pea tau toki hoko atu e 4.4, 'Eiki Sea, ko e fokotu'u atu ia 'a e motu'a ni. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : 'Oku sai pē ia Ha'apai 13. Ko e Ngaahi Tu'utu'uni mo e Ngaahi Lipooti Fakata'u, Hou'eiki, 'ū 'aitemi kotoa ko eni 'oku fakafika atu ko e 4.4 ki he 4.9 'oku lolotonga 'i he Kōmiti Kakato. Ko 'etau 'asenita Fika 5 'oku kei 'i he Fale Alea, ko e Ngaahi Tu'utu'uni. 'Oku ou kole atu ki he Kalake, ke kātaki 'o lau mai 'a e Tu'utu'uni fika 1/2019, Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018.

Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2018

Kalake Tēpile : Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018. Lao ki he Tute, 2007.

'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu 3 'o e Lao ki he Tute, 2007, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Mai, mo e Tute, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, 'a e Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1. 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018. Ko e Tu'utu'uni Fika 1 eni e 2019, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai a 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, Tevita Lavemaau, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue. 'Oku loto ki ai e toko 16, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai ke loto ke tau tali 'a hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fika 1 'o e

2019, kātaki ‘o hiki hono nima.

Kalake Tēpile : ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē, ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea : Lau tu’o .

Kalake Tēpile : Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018. Lao ki he Tute, 2007.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘i he kupu 3 ‘o e Lao ki he Tute, 2007, ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hūmai, mo e Tute, ‘i he loto ki ai ‘a e Kapinetí, ‘a e Tu’utu’uni ko eni.

Kupu 1. ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko ení ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018.

‘Eiki Sea : Hou’eiki, te u tuku atu ha faingamālie ki he ‘Eiko Minisitā ‘oku fakahū mai e Tu’utu’uni ko ení, ke ‘omai ha’ane fakama’ala’ala ki he Hou’eiki Mēmipa.

Fakama’ala’ala Pule’anga ki he Tu’utu’uni fika 1/2019

‘Eiki Minisitā Tanaki Pa’anga Hū Mai : Tapu mo e Feitu’una, ‘Eiki Sea, pea pehē ki he Hou’eiki Memipa e Fale Alea ‘o Tongá, Sea. Kole fakamolemole atu pē na’e te’eki ai ke mateuteu e motu’a ni ia ki he ‘ū Tu’utu’uni ko eni ke fakahū. Pea ‘oku anga pehē ni, Sea.

Ko e Tu’utu’uni ‘aitemi Fika 1, 2, 3, moe 4, ko e ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute Kasitomu, pea mo e ngaahi Tu’utu’uni ki he Tute ‘Ekisia ‘o e 2018, ‘a e fo’i 4 ko ia. Pea ko e angamaheni ‘oku liliu pē e ngaahi *rate* ko eni mei he ta’u ki he ta’u, ‘a ia ko e ngaahi koloá, ko e tute mo e tute ‘ekisia, ‘oku hikihiki e ngaahi koloa, ‘oku maliuliu mei he taimi ki he taimi, pea ko hono fakahū mai eni ki he Fale Alea ‘o Tonga ke ne hanga ‘o *endorse* pē liliu, Sea, ‘a e ngaahi *rate* ko iá. Ko e founa ngāue pē ia, ka ‘oku māliuliu eni mei he ta’u ki he ta’u, ‘Eiki Sea, ko hono ‘uhingá ko e fakatatau ki he ngaahi fiema’u ‘a e kakaí, pea mo e tāketi ko ē ‘a e Pule’angá ‘ene tānaki pa’angá. Kapau ‘oku ‘i ai ha ni’ihi, Sea, ko ‘eku kole pē ia ‘a’aku, na’a lava, ke lau ange e 4 ko iá, na’a lava ke fai ai ha feme’a’aki ai heni, Sea, kae tali ai pē. He ‘oku ou tui pē na’a ’oku ‘i ai ha ni’ihi, ‘i he Hou’eiki Mēmipa, na’a ‘oku ‘i ai ha me’a ’oku nau tokanga ki ai, ‘e lava pē ia ke fakakakato heni, Sea. Ko e fokotu’u atu pē ia, pea kuo ‘osi tufa fuoloa eni, Sea, me’a ki ai ‘a e Hou’eiki Mēmipa. Kapau pē ‘oku ‘i ai ha’anau fiema’u ke liliu pē fehu’i, ‘oku ‘i heni e motu’a ni, Sea, ke tali atu mo fakakakato. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea : ‘Eua 11.

<006>

Taimi: 1450-1455

Tēvita Lavemaau : Tapu pea mo e ‘Eiki Seá, mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. ‘Eiki Sea, ko ‘eku tu’u pē ‘aku ia ke pou pou atu pē ki he ... Ko e ngaahi Lao Tu’utu’uni kátoa ko ení ‘Eiki Sea, ‘osi tali pē ia ‘e he Hou’eiki Kapinetí pea kuo ‘osi tali ‘e he Fale Alea. Ko e taimi ko ia na’a

tau tali ai ko ē 'etau Patiseti ko eni 18/19, ko e konga pē eni ia 'o e 'ū *policy* ko ia ke fakahoko 'aki e ngāue 'a e Pule'angá, ka kuo 'osi fakahoko ia 'Eiki Sea. Ko hono 'omai 'o'ona he 'ahó ni ki he Falé ni, ko e 'omai pē ia ke fakakakato 'a e *due process* ko ē ke tau fakapapau'i, ke hoko atu ai pē e ngāue ko ia. Ka ko u fokotu'u atu 'e au Sea ke tau tali kātoa 'e tautolu 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku 'omai 'e he 'Eiki Minisitā ki he Kasitomú, ko e 'uhingá ke hoko atu 'enau ngāue 'anautolu ki he tānaki 'etau sēniti.

Fokotu'u 'oua tute ngaahi koloa ki he folau vakapuna & vakatahi fakalotofonua

'I ai pē ki'i me'a 'e 2 'oku ou tokanga ki ai 'Eiki Sea, pea te u fakahoko atu pē 'e au kae tuku pē ki he 'Eiki Minisitā pe ko e fē ha taimi 'e fai ha tokanga ki ai, ka 'oku mahu'inga eni 'Eiki Sea ki he langa fakalalakaka ko ia 'a e fonuá ni. 'Uluakí 'Eiki Sea, ko e vakapuná, pea mo hono ngaahi *spare part*. Ko e tu'u ko ē 'a e laó, 'oku tukuhau'i, kapau 'oku lisi fakatau mai ha vakapuna 'e taha pea mo e ngaahi *spare part*. 'Oku ke mea'i pē 'Eiki Sea kae 'uma'a 'a e Hou'eiki, fa'ahinga me'angāue eni ia 'oku fiema'u ia 'e he fonuá ki he langa fakalalakaka. Pea 'oku tau fakamālō ki he kautaha 'oku nau fakahoko e fatongia mahu'inga ko ení, ki he *Real Tonga* 'i he'enau fuesia mai 'a e ngāue ko ení 'i he ngaahi ta'u lahi. Pea 'oku 'i ai e palopalema he taimi ko ia 'oku nau *charter* mai ai e 'ū vakapuná, mo e *order* mai e 'ū *spare part*, ko e ngāue fakapepa eni ia 'Eiki Sea. Pea ko e lea ko ení 'Eiki Sea 'oku ou lave'i, he ko e 'uhingá taimi na'a te kei fai fatongia ai, ki he konga ko eni. 'A ia ko e kolé 'Eiki Sea, tau faka'atā 'e tautolu 'a e *spare part* ki he vakapuná, ko e *charter* mai e vakapuna mo e hā, fakatau mai mo e vakapuna. 'Oua 'e tute pea 'oua 'e *CT*.

Ko hono uá 'Eiki Sea ko e fefolau'aki vaka tahi. 'Oku angalelei pē 'a e Pule'angá ia he ngaahi kole kuo fai hangē ko e kole 'a e Vahefonua 'Eua. Ko e ua 'aki eni homau vaka, pea na'a mau kole pē mautolu ki he 'Eiki Palēmiá mo e Minisitā pea tali pē ia 'e he Hou'eikí, ke faka'atā 'a e tuté pea mo e *CT* he taimi ko ia na'a mau fakatau mai ai homau vaka. Ko e taimi ko ē 'oku hū mai ai 'a e ngaahi *spare part* manatu'i ko e ngaahi vaka motu'a pehe ní, ko e maumaú ia 'Eiki Sea 'oku hangē ha tahi. Pea ko e *order* ko ia ki mulí, 'oku meimei fakauike pē. Ka ko e ngāue fakapepa ko ē... pea 'oku 'i ai pē foki e mo'oni 'a e Potungāué 'a e *Custom*, he 'oku 'ikai ke mahino ia 'i he laó, 'oku tonu ke faka'atā e *spare part*, pea 'oku 'asi pē ia he laó 'oku tonu ke tute, peseti 'e 3 pea peseti 'e 15. Kau ai e me'a ko ení 'Eiki Sea, kau ai e me'a ko e *forklift*. Hangē ko e 'omai 'emau ki'i *forklift*, fetakai mei lava e māhina 'e taha pea toki tukuange mai e ki'i *forklift*. He 'oku 'ikai ko e laó ia 'oku ne talamai ko e *forlift* mo e ngaahi me'a pē 'oku tukuhau'i, ka ko e ki'i *forklift* ko e 'omai foki ia ke ngāue'aki 'e he vaka. Ko e konga ia e vaka. Kuo pau ke 'i ai e *forklift* ia pea 'oku mea'i ia 'e he 'Eiki Minisitā ko eni Leipa. 'Eiki Minisitā ē ! Ko e taimi ko ia na'e kole mai ia he taimi na'e 'omai ai 'enau ki'i *forklift* 'e ua fo'ou he taimi na'a ku kei fai fatongia ai he Potungāué, na'e mahino ia kiate au, ko e 'omai ki he vaká.

'A ia 'oku tuku leva 'a e tokotaha fakahoko fatongiá ia 'Eiki Sea, ke ne ngāue'aki 'ene fakakaukau fakapotopotó, mo e laumālie lelei ke faka'atā he 'uhinga ko e *spare part*. Kae me'apangó foki 'Eiki Sea, ko e laó ia 'oku *black and white*. 'A ia ko e kole ko ē 'oku fai he efiāfi ni 'Eiki Minisitā, tau faka'atā 'a e ngaahi me'a fekau'aki mo e vakapuná, ki he fonuá ni pea pehē mo e e vaka tahí ki he fefolau'aki. Kau ai pē pea mo e vaka toutaí, he ko e toutaí, 'oku kau ai mo e ngaahi me'angāue ko ia 'oku ngāue'aki ki he fakahoko fatongia. Ko e kole ia ko ení 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke pau ia ke fakahū 'i he lao ko ení, ka 'o kapau 'e laumālie 'a e Pule'angá, ke toki fakatonutonu ketoki fakatonutonu ki ai, ko u tui ko e tokoni lahi 'aupito eni 'a hotau Pule'angá 'Eiki Sea, 'i

hono faka'ai'ai 'e mātu'a ko eni, 'oku nau fua e fatongia ko eni, he ko e fatongia totonu pē foki ia e Pule'angá ke nau fai, pea neongo ia, tau fakamālō he 'oku 'i ai e ngaahi uma ngāue 'oku ala mai 'o ...

<008>

Taimi: 1455-1500

Tēvita Lavemaau: ... fataki e fatongia ko eni pea ko u tui ko e tokoni ko eni, fakafaingofua'i e ngāue pea fakavave pē 'oku 'ikai ko ha silini lahi ia 'oku tānaki heni. Ka ko e feleleaki 'Eiki Sea ko e ngāue lahi ia 'oku fakahela. Ko ia 'oku pehē 'a e kole ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Minisitā ko eni Tānaki Pa'anga ka mou laumālie lelei mu'a, 'oku ou ma'u pē heni e ngaahi, 'a e *tariff code* ko ē ki ai 'Eiki Sea ka ko u tui ko e, lahi e 'ū fika ia he ko e *tariff number* ia fo'i fika ia 'e meimei uofulu ka ko e kole pē ia ke laumālie lelei e Pule'anga ka nau fakakau mei he tukuhau pea mo e ngaahi me'a kotoa pē ke ngāue'aki 'e he fonua pea pehē ki ha vaka tahi 'i he ... mo e ngaahi me'angāue ko ē 'oku ngāue'aki ki he me'a ko eni. Mālō 'Eiki Sea ma'u faingamālie.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Sea, 'atā pē ke u ki'i fakalavelave atu ki he, tapu mo e Feitu'u na Sea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea kae 'atā mu'a ki he motu'a ni ke fai atu ha fakalavelave ki he *issue* mahu'inga 'oku me'a mai ki ai e Fakafofonga 'o 'Eua Sea. Ko e, ko ē kuo fanongoa 'e he Pule'anga 'a e kole 'oku fai māi pea 'oku 'i ai 'a e tui Sea ko e ngaahi me'a ko ē fekau'aki mo e folau vakapuna 'oku fiema'u ia ke malu 'aupito. Makehe pea mahulu 'oku fiema'u ia ke hokohoko pē *continuity* ke *guarantee* e me'a ko ia Sea.

Tali Pule'anga fokotu'u 'Eua 11 ke tokonia tafa'aki ki he tute ngaahi koloa ki he vakapuna & vaka tahi

Ko e ua ko e vaka tahi ko e, tau fonua ni 'oku tau nofo fakasiokalafi he fanga ki'i motu ko e fefolau'aki he vaka tahi 'oku fu'u mahu'inga 'aupito 'aupito Sea pea 'oku mahino ngofua pē 'a e fakatangi 'oku fai mai. Pea 'oku 'osi kamata ngāue 'a e Potungāue ki heni Sea. Kamata pē ia 'i he uike ni 'i hono fuofua fakahoko mai ka, ke mahino 'oku faka'apa'apa'i pea fakamahu'inga'ia'i 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku fakahoko mai Sea. 'A ia 'oku 'uhinga ia ke, 'oua 'e to e tute pē *CT* 'a e ngaahi koloa fekau'aki mo e vakapuna, vaka tahi, *spare part* mo e ngaahi me'a ngāue 'oku 'omai ki ai pē ko e fōkilifi, pamu vai, kemikale ha fa'ahinga me'a pē 'oku kau ki ai ko e naunau ke ngāue'aki ki he vaka kuo mahino ia Sea 'oku fakakau ia 'i he fokotu'u 'oku 'omai ka 'oku pehe ni Sea hangē pē ko ia ko e faka'atā 'oku fai 'e he Pule'anga mo e Potungāue ki he sekitoa takimamata pē ko e *tourism*. Ka *order* mai leva ha ngaahi koloa pehe ni 'oku fakataumu'a ki he *tourism* 'oku 'i ai e va'a e Potungāue 'oku pau ke vilo atu 'o vakai'i to e fakapapau'i ko e koloa ko ia 'oku faka'atā mei he tute mo e *CT* ka 'oku 'ave 'o fakataumu'a foki ko e 'ai 'o fakataumu'a ki he sekitoa takimamata ka 'oku 'ikai ko ha 'ave ia ki ha 'api. 'A ia ko e taumu'a 'o e ngaahi *exemption* pehe ni 'oku fokotu'u mai ke hoko ko e *incentive* ki he ngaahi sekitoa ko ia. Tatau pē takimamata, fefolau'aki vakapuna mo e fefolau'aki tahi. Ka 'i hono fakanounou Sea 'io 'oku fanongoa pea tali 'a e fokotu'u 'oku 'omai mālō.

Tēvita Lavemaau: Tapu mo e 'Eiki Sea. Fakamālō lahi atu ki he 'Eiki Minisitā kae 'uma'ā 'a e Pule'anga ki he tokoni ko eni 'oku fai ki he mātu'a 'oku faifatongia 'i he ngaahi sekitoa ko eni. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Ha'apai 13.

Fokotu'u ke to'o mo e tute he palau ke tokoni he tafa'aki e ngoue

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea, ko e me'a pē 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni ia ko e ngaahi me'a ne me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisitā ka ko e anga pē eni e fokotu'u atu. Ko e ngoue foki 'oku kau ia 'i he tokoni lahi ki hono hiki e 'ekonōmika 'o e fonua ni pea ko e kole ke kau mu'a mo e palau 'i he CT ke *waive* e CT kae toki to'o pē 'a e, tānaki pē 'a e tukuhau ia he taimi 'oku foha ai e fo'i ngoue 'o 'oatu ki muli. Ko e anga pē e, 'a e tautapa atu ki he Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i tokoni atu mu'a.

Veivosa Taka: 'I he kole ko ia, mālō Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ki'i tokoni atu pē Sea ko e *issue* ko ē na'e 'omai 'oku fekau'aki ia mo e *public transportation*. Ko e 'uhinga ko e palau kuo 'osi to'o hono CT 'o'ona ke 'oua te tau ki'i *mix* holo e 'ū me'a ko ia kae toki 'ai atu ia ha fo'i pila kehe kae tuku ange me'a ia ko eni kuo 'osi mahalo kuo tokamālie he 'oku ta'etute e palau ka ko e 'uhinga pē 'a'aku ia ke, na'e fokotu'u mai ia koe'uhī ko e *public transportation* ka ko u kole atu kapau 'oku lava pea tau fokotu'u atu ā ke tau tali kātaki ka tau hoko atu.

<009>

Taimi: 1500-1505

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Ko e kole pe 'a e motu'a ni koe'uhi ko e fekaukau'aki 'a e 5.1, 2, poini 3, poini 4. Na'a lava ke fakakaukaua Sea ke fai ha feme'a'aki fakalukufua pē ai kae tali pē mu'a heni, he 'oku ngali fiemālie pē Hou'eiki Mēmipa Sea, he 'oku 'osi *implement* eni ia hangē ko e me'a ko ē e Fakafofongá. Lolotonga lele eni ia he taimi ni. Ko e 'omai pē ke *endorse* mo e ngaahi fakatonutonu 'oku 'omai ko eni. Mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā 'oku kau ki ai pea mo e 5.6.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Ko ia Sea. Kapau 'e kau atu ki ai ka u fakama'ala'ala atu pē ia Sea, taimi ni.

Tokanga ki he tute 'ekisia ngaahi me'alele fo'ou kae 'ikai kau ai me'alele motu'a

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā ko e ngaahi Tu'utu'uní 'oku fakahū mai pea 'oku tali 'i he founga tatau 'oku tali'aki e 'ū Laó. 'E fiema'u pē ke lau tu'o tolu pea mo tali tu'o tolu. 'Eiki Minisitā ko 'eku fehu'i eni ia 'a'aku. Kapau 'oku 'i ai ha faingamālie ke ke tali mai. Ko e Tukuhau ko 'enī ko e *excise*, 'ekisia. Ko u fakatokanga'i hifo ko e 'ekisia ko eni ki he ngaahi me'alele 'oku sēnití 'e 50, pa'anga 'e 1, ka 'oku *apply* pē eni ia ki he 'ū me'alele *second hand*. 'A ia ko e tukuhau ko enī

‘oku, ‘ikai ‘oku *apply* pē ia ki he me’a fo’ou, ‘a ia ko e ‘ū me’alele fo’ou pē ‘oku ‘ekisia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘ekisia ia ki he ‘ū me’alele motu’a.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. ‘Oku pehē katoa pē ka ko e *rate* kehekehe ena ia ‘oku māliuliu mei he taimi ki he taimi. Hangē ko ení na’e ‘i ai e taimi ia na’e fiema’u ai ke ki’i ma’ama’a ange ‘a e ngaahi me’alele motu’á. Ko hono ‘uhinga ko e ivi ‘o e kakaí. Pea kuo a’u mai ki he taimi ni, fu’u lahi e me’alele motu’á ‘o iku ia ‘o fonu he fonua ni ‘o hangē ha *dumping*. Ko e sēnití ko ená Sea ko hono *charge* ‘o e ngaahi me’alele ‘oku fakatatau ia ki he *cc* pē ko e *cylinder capacity* ‘o e ngaahi me’alele. ‘A ia ‘oku ‘uhinga ia ‘oku totongi faka-*cc* ‘a e sēnití ko ia ‘e Sea. Ka ko u, ‘i ai e fakakaukau he taimi ni Sea ke, ‘oku te’eki ai ke fakahū mai ia. Ko e fakakaukau ke, he na’e totongi ma’ama’a ‘aupito ‘aupito ‘a e ngaahi me’alele motu’á. ‘A ia ‘oku, mahalo ko e konga ia e ‘uhinga ‘oku lahi ai e me’alele he fonua ni. Ka ko e fakakaukau ke ‘alu hake ke *rate* tatau ‘a e me’alele motu’a mo e *rate* fo’ou kae lava Sea ke fakapapau’i, ke kei hoko ‘etau *policy* ke faka’uhinga’i ko ha *dumping policy*. Ko e lahi e lāunga ‘i he fihia e halá ‘i he pongipongi meimei taki ua taki tolu e ngaahi ‘api he me’alele. Lahi e lāunga ‘oku to e ala atu e Pule’angá ia ‘o fai hono *clean up* e ngaahi me’alele mei he ngaahi feitu’u ko ē ‘oku nau ngaahi e ‘ū me’alele pē ko e ‘ū *garage private*. Ko hono ‘uhingá pē ko e fihia e hala Pule’angá Sea. Kamata pē ia mei Pātangata ‘o faai mai ai. Pea ko e tu’u he taimi ní ko e fakakaukau ia ‘o e tu’unga ‘o e nunu’a ‘o e veve, ‘a ia he ‘ikai ke tau lava *handle* ‘i Tonga ni ‘i he ngaahi *policy* pehē ni. Ka ko e *rate* ena ‘o fakatatau ki he *cc* ‘e ‘Eiki Sea. Mālō.

Tevita Lavemaau: Tapu mo e Sea. Ko e ki’i tokoni pē ki he ‘Eiki Minisitā. ‘E ‘Eiki Sea pea mo e Falé. ‘Eiki Sea, ko e *rate* ko ē ki he me’alele fo’ou ‘oku tatau pē ia, ki he me’alele. Ko e *CT* ‘oku fakatefito ia he mālohi ko ē pea mo e ta’u ko ē ‘o e me’alele. ‘A ia ‘oku *progressive rate* ko ení, kamata he seniti ‘e 75, pa’anga ‘e 1, 1.50, pa’anga ‘e 2. Ko e sēnití ‘e 50 ko e ‘uhinga ko e ivi ko ē ‘o e kakai tokolahi ko ē fonuá mo e hū me’alele mai ki Tonga ní, meimei ‘oku, ko e lahi taha ia ‘oku ‘ova he ta’u ‘e 10 ‘a e motu’a ko ē me’alele. Pea na’e fakakaukau e Pule’angá ke holoki ‘a e *rate* ko ē ‘o e *CT*, kapau ‘oku ‘ova e me’alele he ta’u ‘e 10, ko e ‘uhinga pē ke ma’ama’a ki he kakaí mo tokoni ki he kakaí. Taimi ko ē na’e fakahoko ai e ‘ova he ta’u ‘e 10 ia, mei fonu pē ‘ofisi ia he ōmai e kakaí ‘o kolé. ‘A ia ko e *issue* leva he taimi ní ‘o hangē ko ia ‘oku me’a ki ai e ‘Eiki Minisitā, mahalo kuo fu’u lahi e me’alele motu’a. Taimi ke fai ha sio ki ai na kuo taimi ke hiki. Ka ko e tokoni atu pē ki he *rate* ‘Eiki Sea. Ko u faka’amu pē ‘oku mahino atu. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Ko u tui ko ‘etau taimí eni kuo ui mai ke tau mālōlō. Hou’eiki, toloi e Falé ki he 10 he Monite.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Sea ko e hoko pē eni ia e 3. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Vehe ko u mei toloi ‘e au ‘a e Fale. Tau mālōlō Hou’eiki.

(Na’e *break* heni ‘a e Fale)

<001>

Taimi : 1530-1535

Sātini Le’o : Me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*).

'Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie, Hou’eiki. Kātaki pē, mei toloi e Falé, ‘oku toe ‘etau houa ‘e 1. ‘Oku ou kole atu ke tau pālōti ‘a e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018, Fika 1/2019, na’e ‘osi lau tu’o ua. Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o ua, kātaki hiki hono nima.

Kalake Tēpile : Sea ‘oku loto ki ai e 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue. Loto ki ai e toko 16,

'Eiki Sea : Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki hono lau tu’o ua, kātaki hiki hono nima.

Kalake Tēpile : ‘Ikai ha fakahā loto ki ai, Sea.

'Eiki Sea : Lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile : Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018. Lao ki he Tute, 2007.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 3 ‘o e Lao ki he Tute, 2007. ‘Oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute, ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti, ‘a e Tu’utu’uni ko eni.

Kupu 1. ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko ‘eni ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2018.

Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2018

'Eiki Sea : Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o tolu Tu’utu’uni Fika 1 e 2019, kātaki hiki hono nima.

Kalake Tēpile : Sea, loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue. ‘Oku loto ki ai e toko 15.

'Eiki Sea : Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘a e Tu’utu’uni Fakaangaanga ko eni, kātaki hiki hono nima.

Kalake Tēpile : ‘Ikai ke ‘i ai ha fakahā loto, Sea.

Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau ‘Ekisia 2018

'Eiki Sea : Mālō Hou’eiki, tau hoko atu ki he Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau ‘Ekisia,

2018, ko e Tuutu'uni Fika 2 eni e 2019. Kole atu ki he 'Eiki Minisitā ke kātaki 'o 'omai ha ki'i fakama'ala'ala ki he Tu'utu'uni ko ení.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Mālō 'aupito, 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea 'o Tonga. Sea, hangē ko ia ko e fakama'ala'ala fakalūkufua na'e fakahoko 'anenaí, 'Eiki Sea, ko e ngaahi koloa ena 'oku hilifaki ki ai 'a e tute 'ekisia, 'a ia 'oku hā ia, kamata pē he peesi 3 'o lele ai kimui, Sea. Ko e ngaahi koloa kehekehe pē, pea ko e kongā 'o e ngaahi tute 'ekisia ko eni, Sea, 'oku pau ke hilifaki 'o fakatatau ki he ngaahi fale'i 'oku 'omai mei he Potungāue Mo'ui. Pea ko ia ai 'oku fakahoko atu e ngaahi *rate* ko ena, Sea, 'oku hā mahino 'aupito pē ia hono hiki mai 'i he kolomú, 'a e fika, ko e koloa, mo hono mamafa, kae pehē ki he tute 'ekisia 'oku hilifaki. Pea 'oku tuku atu pē ki he Hou'eiki Mēmipa, kapau 'oku ... Meimei tatau pē eni ia he ta'u ki he ta'u, Sea, 'a e natula 'o e *rate* ko ení, meimei tatau pē he ta'u ki he ta'u. Fetō'aki pē 'o fakatatau ki ha ngaahi fale'i fo'ou 'e 'omai. Pea 'oku tukuatu ki he Hou'eiki, pē 'e 'i ai ha fehu'i mai ai, Sea, mālō.

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia e 2018.

Kalake Tēpile : Tu'utuni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia 2018. Lao ki he Tukahau 'Ekisia, 2007. 'I hono ngāue'aki e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu ...

<006>

Taimi: 1535-1540

Kalake Tēpile : ..,'o e Lao ki he Tukahau 'Ekisia 2007, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e tānaki pa'anga hū mai mo e tuté 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1. 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko ení ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia 2018.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisiá, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mō'ale Fīnau, Sāmiu Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalofofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 17.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Tukahau Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia Tu'utu'uní, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile : Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia, 2018, Lao ki he Tukahau 'Ekisia 2007.

'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'i he Kupu 3 'o e Lao ki he Tukahau 'Ekisia 2007, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū mai mo e Tuté, 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí, 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1. 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uní ni, ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia 2018.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o ua Tu'utu'uni Fika 2/2019 kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mō'ale Fīnau, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalofofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'oku loto ki ai 'a e toko 16.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali hono lau tu'o ua 'a e Tu'utu'uní, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile : Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia, 2018, Lao ki he Tukahau 'Ekisia 2007.

'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'i he Kupu 3 'o e Lao ki he Tukahau 'Ekisia 2007, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū mai mo e Tuté 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1. 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uní ni, ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia, 2018.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke ne tali hono lau tu'o 3 'a e Tu'utu'uni Fakatonutonu ko ení, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mō'ale Fīnau, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalofofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'oku loto ki ai 'a e toko 16.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali hono lau tu'o tolu 'a e Tu'utu'uni, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki. 'Eiki Minisitā!

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Ke u lave atu ki he fika 3.

'Eiki Sea : Kātaki pē 'Eiki Minisitā, ‘oku ou fakatokanga’i hake ko e kātoa ‘a e ‘ū Tu'utu'uni ko ení ‘oku te’eki ke ke fakamo’oni mai koe ai.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Sea, ko e ‘ū Tu'utu'uni kātoa na’e ‘omai ki he motu’á ni na’a ku ‘osi fakamo’oni ai, pea ‘oku ‘osi ‘ave ia Sea ‘o *promulgate*. ‘Osi fakamo’oni e motu’á ni pea na’e ‘osi ‘ave ia ‘o kasete’i.

'Eiki Sea : Ko eni ‘oku fakamahino’i mai ‘e he Kalaké ko e ‘ū Lao Fakaangaangá pē ‘oku fiema’u ke ke fakamo’oni mai aí, ko e Tu'utu'uni ‘oku fakamo’oni pē Kasete. Me’a mai koe ki he Tu'utu'uni Fika 3.

Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni fika 3/2019

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa ‘o e Fale Aleá. Ko e ki’i Tu'utu'uni nounou ‘aupito eni ki he Tute ...

<008>

Taimi: 1540-1545

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: ... Kasitomu Sea ko hono ‘uhinga ko e kole mo e fokotu’u ‘a ‘Eua 11 he Fale Alea kuo ‘osi ke to’o ‘a e tute hū mai ia mei he pata mo e *daily spread* pea ko ena na’e to’o Sea. ‘A ia ko e ongo fo’i *item* pē ia ‘e ua. Mālō Sea.

Tu’utu’uni Fika 3/2019 ki he Tute Kasitomu 2018

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke lau ‘uluaki, Tu’utu’uni Fika 3/2019.

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2018, Lao ki he Tute 2007.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 3 ‘o e Lao ki he Tute 2007. ‘Oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e tu’utu’uni ko ‘eni.

Kupu 1, ‘E ui ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2018.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki, Tu’utu’uni Fika 3/2019 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mo’ale Fīnau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ... ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 15, ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki hono lau ‘uluaki ‘a e tu’utu’uni kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē.

'Eiki Sea: Lau tu’o ua.

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2018, Lao ki he Tute 2007.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 3 ‘o e Lao ki he Tute 2007. ‘Oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e tu’utu’uni ko ‘eni.

Kupu 1, ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2018.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o ua ‘a e Tu’utu’uni Fika 3/2019 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mo’ale Fīnau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao. ‘Eiki Minisitā Ngoue. Loto ki ai ‘a e toko 16 ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o ua e tu’utu’uni kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2018, Lao ki he Tute 2007.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 3 ‘o e Lao ki he Tute 2007. ‘Oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e Tu’utu’uni ko ‘eni.

Kupu 1, ‘E ui ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2018.

Pāloti’i ‘o tali Tu’utu’uni fika 3/2019

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Tu’utu’uni Fika 3/2019 hono lau tu’o tolu kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mo’ale Fīnau, Sāmiu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki toko 17.

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku tali he Fale ni ‘a e Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tute Kasitomu 2018. Tau hoko atu ki he Tu’utu’uni Fika 4/2019. Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukupau ‘Ekisia 2018. Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni Fika 4/2019

'Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Sea ko e Tu’utu’uni ‘Ekisia ko eni ‘oku fekau’aki pē ia pea mo e pata mo e *table spread*. ‘A ia ko hono totongi ena ‘oku fakahoko atu ko e *item* pē ia ‘e ua ‘a ia ‘oku hili ia ki he Tute ‘Ekisia pea ‘oku tuku atu pē ki he Hou’eiki ‘Eiki Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Hou’eiki ko e ‘ekisia eni ki he pata, kole atu ki he Kalake ke tau lau ‘uluaki.

Tu’utu’uni Fika 4/2019 Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukupau ‘Ekisia 2018

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukupau ‘Ekisia 2018.

Lao ki he Tukupau ‘Ekisia 2007. ‘I hono ngāue’aki ‘o e ngaahi mafai ...

<009>

Taimi: 1545-1550

Kalake Tēpile: ‘A ia kuo foaki ‘e he Kupu 3 ‘o e Lao ki he Tukupau ‘Ekisia 2007. ‘Oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute, ‘i he loto ki ai ‘a e Kapinetí, ngaahi tu’utu’uni ko ‘eni.

Kupu 1:- ‘E ui ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ko ‘ení ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukupau ‘Ekisia, 2018.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki ‘a e Tu’utu’uni Fika 4/2019 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’akí. Loto ki ai e toko 16 ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali hono lau 'uluaki e Tu'utu'uni, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukahau 'Ekisia 2018. Lao ki he Tukahau 'Ekisia 2007.

'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki he Kupu 3 'o e Laó ki he Tukahau 'Ekisia 2007, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Mai mo e Tute, 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí, 'a e tu'utu'uni ko 'eni.

Kupu 1:- 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko 'ení ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukahau 'Ekisia, 2018.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o ua e Tu'utu'uni Fika 4 2019, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao. 'Oku loto ki ai e toko 14 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali hono lau tu'o ua e Tu'utu'uni Fika 4/2019, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o 3.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukahau 'Ekisia 2018. Lao ki he Tukahau 'Ekisia 2007.

'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki he Kupu 3 'o e Laó ki he Tukahau 'Ekisia 2007, 'Oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Mai mo e Tute, 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí, 'a e tu'utu'uni ko 'eni.

Kupu 1:- 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko 'ení ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu Fika 2 ki he Tukahau 'Ekisia, 2018.

Pāloti'i 'o tali Tu'utu'uni fika 4/2019

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o 3 'o e Tu'utu'uni Fika 4/2019 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosā Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā ‘o e MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. ‘Oku loto ki ai e toko 16.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o tolu e Tu’utu’uni Fika 4/2019 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

Tu’utu’uni Fika 6/2019 – Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Tau hoko atu ki he Tu’utu’uni Fika 6/2019. Ko e ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai. Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘e Fale Alea ‘o Tonga. Sea ko e ki’i fakatonutonu ko ení ‘oku nounou ‘aupito pē ia. ‘A ia ko hono fakatonutonu mai eni Sea. Ko e hiki hake ‘a e lahi ‘o e pa’anga vāhenga ‘o ha ni’ihi ko ē ‘e lava ‘o tukuhau’i. ‘A ia ko hono hiki hake ia mei he pa’anga ‘e fituafe fāngeau (7400), ko e lao motu’á foki ko e toki ni’ihi pē ko ē ‘oku vāhenga fituafe fāngeau (7400) kamata ai hono tukuhau’i kinautolu he Tukahau Vāhenga. Ka na’e hiki eni ia he taimi ko ē Minisitā mālōlō Sea ko ‘ene toki a’u mai eni ia ‘a’ana ko e *Regulation*. Ke hiki ia ‘o toki kamata e tukuhau’i ‘o e kakaí ‘i he Tukahau Vāhengá, ‘i he pa’anga ‘e tahamanó, (10,000). Pea ko e ki’i *Regulation* nounou pē ia ko ena Sea. Pea ko e peseti ia ‘e ni’ihi ko ena ko ē ‘i he fituafe fāngeaú (7400) ki he tahamanó (10,000) ko ia ia na’e hili ki he ni’ihi ko ē ‘oku vahe lalahi angé tatau mo e kau Minisitā Sea. Pea ko e ki’i *Regulation* nounou pē ia Sea, tokoni ki he kakaí, mālō ‘aupito.

'Eiki Sea: Mālō kole atu ki he Kalaké ke lau ‘uluaki.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Vāhenga Mālōlō ‘a e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afió 2018. Lao ki he Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afió.

Tu’utu’uni Fika 6/2019

'Eiki Sea: Ko e Tu’utu’uni Fika 6 eni e 2019.

<001>

Taimi: 1550-1555

Kalake Tēpile: ...

Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2018. Lao ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2007.

‘I hono ngaue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 93 ‘o e Lao ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2007, ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina e Tānaki Pa’anga Hū Mai ‘i he loto ki ai e Kapineti ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni.

‘Uluaki: Hingoa Nounou, Kupu (1) ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko e Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2018.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki Tu’utu’uni Fika 6/2019 kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngōue. ‘Oku loto ki ai e toko 16.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau ‘uluaki e Tu’utu’uni kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Lau tu’o ua.

Kalake Tēpile:

Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2018. Lao ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2007.

‘I hono ngaue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 93 ‘o e Lao ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2007, ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina e Tānaki Pa’anga Hū Mai loto ki ai e Kapineti ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni.

‘Uluaki: Hingoa Nounou

Kupu (1) ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2018.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o ua ‘a e Tu’utu’uni Fika 6/2019 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngōue. ‘Oku loto ki ai e toko 16.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o ua Tu’utu’uni Fika 6/2019 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai 2018. Lao ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai 2007.

‘I hono ngaue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 93 ‘o e Lao ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai 2007, ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai he loto ki ai e Kapineti ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko ení.

Kupu 1: Hingoa Nounou

Kupu (1) ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko ení ko e Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau Pa’anga Hū Mai 2018.

Pāloti’i ‘o tali Tu’utu’uni fika 6/2019

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘a e Tu’utu’uni Fika 6/2019 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngōue. ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai e toko 16.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘a e Tu’utu’uni kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku tali he Fale ni ‘a e Tu’utu’uni ko ení. Ko e Tu’utu’uni ‘oku toe ko e Tu’utu’uni Fika 5/2019.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Sea ‘e lava ke u tokoni atu pē.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Polisi.

Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni Fika 5/2016

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tapu mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Sea ko e ki’i Tu’utu’uni ko ení ‘oku nounou ‘aupito pē. Ko e fekau’aki eni mo e ngaahi Tu’utu’uni ki he Vāhenga Mālōlō ‘a e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afīō. ‘A ia Sea ko e ongo kupu pē ‘e ua ‘a ia ko e Kupu 19 mo e 24 ‘i he Tu’utu’uni ko ia ki he Vāhenga Mālōlō ‘a e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afīō ‘oku fokotu’u mai Sea ke faka’atā ke ‘i ai ha ni’ihi kuo nau ‘osi penisoni pea ‘osi e ta’u ‘e hiva ‘enau ngāue 29 ‘enau ngāue pea nau mālōlō atu pea kapau ‘e

fiema'u kinautolu ko hono 'uhinga ko e lelei fakalukufua 'a e sēvesi mo e ngāue 'a e kau tau 'a 'Ene 'Afiō pea 'oku totonu ke faka'atā 'e he poate ke nau hū mai 'o to e ngāue kae 'oange pē hanau ki'i me'a'ofa 'a ia ko e ngāue 'i he 'aho 'i he ta'u 'e taha ko e ki'i me'a'ofa pē ia he 'aho 'e 42. 'A ia ko e ki'i *gratuity* pē 'oange fe'unga mo e 'aho 'e 42 ka nau ngāue 'i he ta'u 'e taha. Mea'i pē Hou'eiki taimi 'oku tō ai ko ē 'a e ngaahi faingata'a 'i he ...

<002>

Taimi: 1555-1600

Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: ... fonua fakaenatula ko eni 'a e fānau 'oku nau mu'omu'a hono tokoni'i 'a e faingata'a 'i he afā, 'i he tafea, 'i he mofuike. 'Io, na'a mo ha sunami ko nautolu 'oku 'i he 'otu mu'a Sea. Pea kau atu ki ai ho'omou Potungāue Polisi. Ka ko e fokotu'u eni Sea. 'E lava ke 'i ai ha taimi faingata'a pehē. Pea lava ke ui kinautolu ke nau tokoni ai. Pea ko e ki'i fakatonutonu pē ia. 'A ia ko e ongo kupu ko ena 'e ua. Ke fakatonutonu ke na fenāpasi mo e fakalea ko ia Sea. 'Oku ou fokotu'u atu! Mālō.

Tu'utu'uni Fika 5/2019

Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake, ke tau lau 'uluaki. Ko e Tu'utu'uni Fika 5, 2019.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Vāhenga Mālōlō 'o e kau Tau 'o 'Ene 'Afiō, 2018. Lao ki he kau tau 'a 'Ene 'Afiō 1992.

'I hono ngāue'aki 'a e mafai kuo foaki 'i he kupu 141 'o e Lao ki he Kautau 'a 'Ene 'Afiō 1992. 'Oku fa'u ai 'e he 'Ene 'Afiō 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni:

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea: Kupu si'i (1): 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni .Ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fuoloa 'a e Kau Tau 'a 'Ene'Afiō.

Eiki Sea: Lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fika 5, 2019. Kātaki 'o hiki hake ho nima.

Kalake Tēpile: Sea, 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, Sāmiu Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue. Loto kotoa e toko 18.

Eiki Sea: Ko ia ...*Oh* na'e loto kotoa 'a e Hou'eiki ki ai.

Kalake Tēpile: Ko ia!

Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni mo e Fakatonutonu ki he Vāhenga Mālōlō 'a e Kau Tau 'a 'Ene 'Afiō 2018. Lao ki he kau Tau 'a 'Ene 'Afiō 1992.

'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu 101 'o e Lao ki he Kautau 'o 'Ene 'Afiō 1992, 'Oku fa'u ai 'e he 'Ene 'Afiō 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni:-

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA’i Lea. (Kupu si’i) (b) 1, ‘E ui ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ko eni. Ko e Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Vāhenga Mālōlō ‘o e Kau Tau ‘a ‘Ene’Afio, 2018.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o ua, ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni, Fakatonutonu ki he Vahenga Mālōlō ‘a e kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio 2018. Kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea, loto ki ai ‘a: Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Sāmiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vatau Hui, ‘Eiki Minisitā Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. Sea, ‘oku loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki. Toko hongofulu-ma-fitu. (17)

‘Eiki Sea: Lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Vāhenga Mālōlō ‘o e Kau Tau ‘a ‘Ene’Afio, 2018.

Lao ki he kau tau ‘o ‘Ene ‘Afio 1992. ‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘i he kupu 111 ‘o e Lao ki he kau Tau ‘o ‘Ene ‘Afio, 1992. ‘Oku fa’u ai ‘e he ‘Ene ‘Afio ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ko eni:

Kupu 1. Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA’i Lea: Kupu si’i (i). ‘E ui ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ko eni. Ko e ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Vāhenga Mālōlō ‘a e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio, 2018.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘a e Tu’utu’uni Fika 5, ‘o e 2019. Kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea, ‘Okuloto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Sāmiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vatau Hui, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue. ‘Oku loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki Sea, ‘aki ‘a e toko hongofulu-mā-fitu. (17).

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisita

‘Eiki Minisita Tānaki Pa’anga Hū Mai: ‘Oku tu’u hake pē ‘a e motu’ a ni ke fakamālō ki he Fale Alea ‘o Tonga ‘i hono tali ‘a e ngaahi Tu’utu’uni mo hono ngaahi Fakatonutonu. Tokoni lahi ia ki he ngāue ‘a e Pule’anga ke to e vave ange. ‘Eiki Sea koe’uhi ko e lahi ‘a e fetu’utaki mai ‘o pehē ‘oku ngali li’ekina ‘a e sekitoa toutai ke nau ma’u ha tapuaki tatau ‘i he ngaahi faka’atā ko eni na’e kole hake ko ē he Fale ni ‘oku ou fiema’u pē ke fakaha pē Sea. Ko e ngaahi koloa kau ki he vaka toutai ‘oku to’o mei ai ‘a e tute mo e CT kau ai e mounu, lolo, *spare parts*. ‘aisi fakamokomoko ki he ika, ko e ‘utoni, naunau toutai afo kātoa ‘a e ‘u me’a ko ia ‘oku faka’atā ia

<004>

Taimi 1600-1605

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: ...ki he tukuhau pea pehē ki he CT tokoni atu pē, mālō ’aupito Sea.

‘Eiki Sea: Fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga mo Tukuhau. Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Fehu’ia uesia e tānaki pa’anga tukuhau he faka’atā ngaahi koloa mei he tute & CT

‘Eiki Palēmia: Tapu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, kae mo e toenga ‘o e hou’eiki. Ko ‘eku ki’i fehu’i pē ‘aku ia ki he Minisitā Pa’anga, ko e ‘ū tukuhau ko eni ‘oku ke hanga ko ē ‘o faka’atā ko e hā ho’o fakafuofua te ne uesia ‘a e tānaki ‘etau sēniti ke fai’aki’etau ngāue.

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: ‘Eiki Sea kapau ko e fehu’i pē ‘oku ‘i ai ha uesia, ‘io, ko hono ‘uhinga he ko e pa’anga ko ia ‘oku to’o ia, ‘oku lau miliona ia Sea. Kā ‘oku takai mai pē he tafa’aki ‘e taha ‘omai ‘a e ika ‘o fakatau atu ‘o ma’u ‘etau sēniti ai. ‘I he fakakaukau pē mo e fonua, ‘oku anga pehē ni ‘a e tu’u ‘a e fonua ‘i he taimi ni. Ko e ‘osi kotoa ko ē lī hotau ivi ‘i he tukuhau pea mo e tokoni mei muli pea kei ‘omai ‘a e fiema’u ‘a e kakai, fakamolemole atu ‘Eiki Minisitā Pa’anga, toki fakatonutonu mai, ko e fiema’u ko ē ‘a e kakai ‘oku ‘omai ki he Pule’anga ‘i he taimi ni *unbudgeted* na’e ‘ikai ke ‘i ai hano patiseti, ‘ova ia ‘i he 33 miliona. ‘A ia ko e kā ko hono fanongoa ‘a e tauto’e mai ‘a e kakai mei he ngaahi sekitoa langa hake, ko e ngaahi sekitoa langa hake eni Sea, kau ai ‘a e toutai, kau ai ‘a e takimamata, kau ai ‘a e *transportation*, ‘a tahi mo e vakapuna, ‘oku ‘ikai ha’atau fili kuo pau pē ke tokoni’i Sea, pea ko e anga ē tokoni ‘a e Pule’anga mālō ‘aupito ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō ‘Eiki Minisitā. Kimu’a pea u toloi ‘a e Fale ‘oku ou fie ‘oatu pē ‘a e ki’i talanoa, koe’uhi ko ‘eku fakatokanga’i heni ‘a e ki’i talanoa fakapālangi, ‘a ia ko e fakakaukau ke tuku ‘a e moa ke ma’u mei ai ‘a e fua’imoa, pē te tau fakasisina’i ‘a e moa pea a’u ki ha tu’unga ‘oku ‘ikai ke ma’u ha fua’imoa ia. ‘A ia ko e fakatātā ko eni, tukuange ha faingamālie ‘o e moa ke ma’u mei ai ha fua’imoa. Hou’eiki ko e ngata ia ‘eku talanoa, pea ‘oku ou kole atu ke toloi ‘a e Fale ki he 2 ‘i he ‘aho Mōnite. Mou me’a hake ke tau kelesi.

Fie ‘ilo ko hai ‘e Sea he Fale Alea he folau ‘a e ‘Eiki Sea

Veivosa Taka: Sea, kātaki ki’i fiema’u makehe eni,

‘Eiki Sea: Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni, ‘Eiki Sea, ko e fakahoha’a ‘a e motu’a ni he ‘oku ou lave’i te ke me’a atu ki muli, kā ko ‘eku fehu’i ko hai ‘e hoko atu ke faka’uli hotau vaka ‘i he uike kaha’u. He ‘oku ou lave’i ‘e he motu’a ni Sea, ko e folau tahi Sea ‘i he ‘otu motu ē tahi ‘oku ‘ikai ‘aonga ha tama na’e taukei na’e pele’i, ‘aonga pē tokotaha na’e taukei. Ole sovinaka ole tama Ha’apai, tō tu’u ‘o to’o ‘ene tangai. Pea ko e ‘uhinga ia ‘Eiki Sea ‘eku fakahoha’a ki he Feitu’u na ko e ‘amanaki ke tau ‘unu atu ki he uike kaha’u pea mo e fatongia

mamafa 'oku 'ikai puli 'i he Feitu'u na kā ko e fehu'i pē ia 'a e motu'a ni, fekau'aki pea mo e faka'uli hotau vaka 'i he uike kaha'u. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia hou'eiki 'oku ou tui mahalo 'oku mou 'osi mea'i pē na'e tali 'e he Fale ni 'a e folau 'a e Sea, pehē foki ki he Tokoni Kalake mo e taha 'i he kau 'ofisa ngāue ki Uelingatoni koe'uhí pē ke fakamo'oni 'a e polokalama tokoni mei he *MFAD* 'a Nu'usila pea mo e *UNDP*, ki he Fale Alea ki he ta'u 'e tolu ko eni ka hoko mai. Ko e ngāue ko eni na'e lahi 'a e teuteu ki ai pea 'oku fakahoko ia 'i Uelingatoni 'i he uike kaha'u, te u folau atu 'apongipongi ke fakakakato 'a e ngāue ko ia. Ko e toloi 'a e Fale ki he 2 'i he Mōnite ke fakafaingamālie'i ē me'a mai 'a e Tokoni Sea ke hoko atu ho'omou ngāue. Hou'eiki mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

Pea ko e Kelesi hotau 'Eiki ko Sīsū mo e 'ofa 'a e 'Otua ko e Tamai feohi 'a e Laumālie Mā'oni'oni, ke nofo 'ia kitautolu kotoa 'i he houa ni fai pē 'o Ta'engata. 'Emeni.

<005>

Fakmā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea